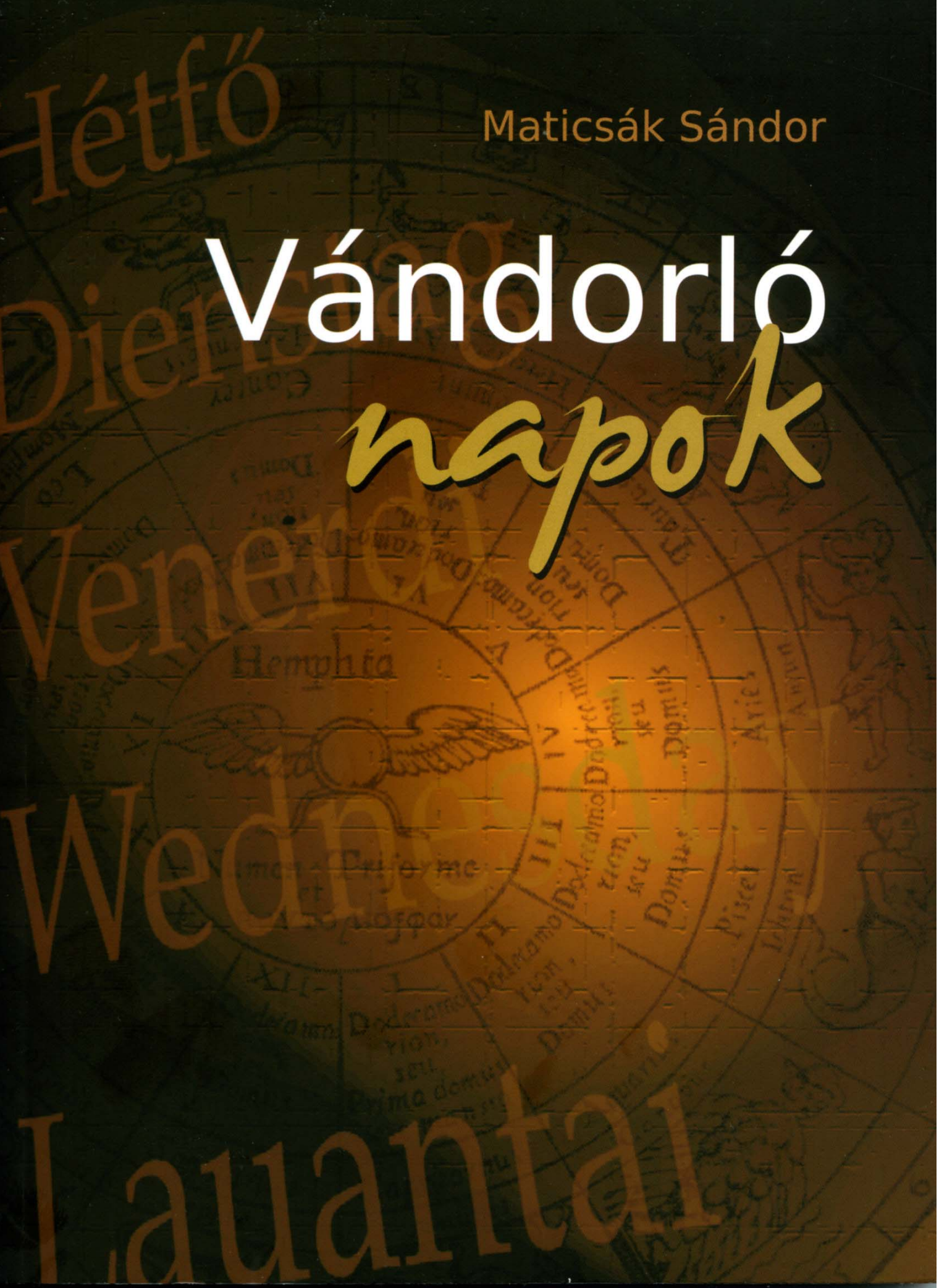

Maticsák Sándor

Vándorló napok

Maticsák Sándor

Vándorló napok

*A hét napjainak elnevezése
az európai nyelvekben*

Debrecen, 2006

Lektorálta:

Tegyey Imre

(Debreceni Egyetem Klasszika-filológia Tanszék)

Voigt Vilmos

(ELTE Folklóre Intézet)

Borítóterv:

Varga József

A mű elektronikus változatára a Creative Commons - Attribution-NonCommercial-NoDerivs (Jelöld meg!-Ne add el!-Ne változtasd!) licenc feltételei érvényesek: a művet a felhasználó másolhatja, többszörözheti, amennyiben feltünteti a szerző nevét és a mű címét, de nem módosíthatja, nem dolgozhatja át és kereskedelmi célra sem használhatja fel.

A műre vonatkozó felhasználási feltételek részletes szövege az alábbi címen tekinthető meg:
<http://creativecommons.org/licenses/by-nc-nd/2.5/hu>

ISBN 963 472 976 2

Kiadta: a Debreceni Egyetem Kossuth Egyetemi Kiadója

Felelős kiadó: Cs. Nagy Ibolya

Terjedelem: 8,9 A/5 ív

Készült Debrecenben, a Kapitális Bt. nyomdájában, 2006-ban

Előszó

A mai rohanó kor embere egyre inkább az idő szorításában él: mindennapjaink óra és naptár nélkül már szinte elképzelhetetlenek lennének. Életünket behálózza a percek, órák, hetek, hónapok és évek rendszere, azok könyörtelen egymásutánisága. De vajon mióta képes az emberiség mérni az időt? Mióta léteznek a különféle időegységek? Ezek egy része természetes, a bolygók és a csillagok mozgásából levezethető kategória (ilyen például az év vagy a nap), egy része viszont mesterséges, az ember életének ritmust adó, időbeli tájékozódását megkönnyítő egység, mint például a perc, az óra és a hét.

Az idő fogalmának meghatározása, az idő mérésének lehetővé tétele az emberiség egyik legősibb igénye. Mezopotámia és Egyiptom sok ezer éve élt népei megdöbbentő pontossággal meg tudták határozni az évek és a napok hosszát, s többféleképpen próbálták meg az évet kisebb egységekre, hónapokra osztani. A hétnapos időegység is nagyon régi találmánya az életét megszervezni kívánó, egyfajta életritmus után vágyakozó emberi közösségeknek: csírája már a babiloni korban kialakult, majd a zsidó kultúrában szilárdult meg.

Ebben a könyvben a hét napjainak megnevezését vizsgálom, első sorban nyelvészeti (azon belül is tipológiai) szempontból, ami természetsszerűleg nem választható el a művelődéstörténeti háttértől. A vizsgálat tárgyaként az európai nyelveket jelöltem meg, mégpedig a földrajzi értelemben vett Európáét, amely az Urál lejtőinél ér véget. A vizsgálat sokkal szegényebb lenne a Középső-Volga-vidék török és finnugor nyelvei, a Kaukázus térségének sokszínű etnikumai, vagy akár a Barents-tenger partvidékén lakó népek napneveinek elemzése nélkül. Európa fogalmát ez esetben kissé még ki is tágitottam: mivel a kultúrák hatása nem áll meg a (mai) politikai-közigazgatási határoknál, a vizsgálatba bevontam Közép-Ázsia nyelveinek egy részét, szibériai nyelvrokonaink, a vogulok és az osztjákok névadási szokásait, illetőleg azt a térséget, ahol a hét napjainak megnevezése megszüle-

tett, s ahonnan világhódító útjára indult: a Közel-Keletet, a héber és az arab napneveket, valamint az egyik legjelentősebb kultúraterjesztő nyelvet, a perzsát is. (Itt jegyzem meg, hogy munkámban a hét napjainak megnevezése helyett sokszor a rövidebb – bár tagadhatatlanul bizonyos félreértésekre okot adó – „napnév” kifejezést használom.)

A hétnapos egység „feltalálását” nem feltétlenül követte az egység tagjainak megnevezési igénye. A zsidó kultúrkörben a hétnapos hétnek még csak egyetlen napját, a pihenőnapot látták el névvel (ez volt a *šabbath*), a többi nap csak sorszámnevet viselt (a szombati ünnepnapot követő nap volt az „első nap”, ezt követte a „második nap”, és így tovább. Ez a névadási mód Európa nagyon sok nyelvén a mai napig megfigyelhető, ily módon nevezi meg a hét napjait például a görög, a portugál, az észt, vagy éppen a litván, ill. részben a szláv nyelvek (az orosz *вторник* 'kedd', *четверг* 'csütörtök' és *пятница* 'péntek' tulajdonképpen a hét második, negyedik és ötödik napját jelenti).

A csillagászat – és az akkori igényeknek megfelelően ehhez szorosan kapcsolódó csillagjóslás – fejlődésével a hellenisztikus korban összekapcsolták a bolygókat és a napokat: azt tartották, hogy a nap minden órájáért egy bizonyos bolygó felel, s a bonyolult számítás végeredményeképp az adott napot arról a planétáról nevezték el, amelyik az adott nap első órájának volt a „felelőse”. Ily módon viseli az ógörögben például Zeusz főisten nevét a csütörtök, vagy a latinban Venus istennőét a péntek. Ezt az ún. asztrológikus-mitológikus rendszert alkalmazták a germánok is: Tyr, Ódin, Thór és Frigg emlékét őrzi az angol *Wednesday* és *Thursday*, a német *Donnerstag* és *Freitag*, vagy éppen a svéd *tisdag* és *fredag*.

A kereszténység elterjedése a napnevek rendszerét is jelentősen befolyásolta. Egyrészt a héber ünnepnap, a szombat helyébe a keresztény vallás a vasárnapot ültette, másrészt pedig kialakultak a vallási típusú nevek, mint például a vasárnapot jelölő „Úr napja”, latinul *dies Dominica* (olasz *domenica*, spanyol *domingo* stb.).

Vannak olyan nevek, amelyek arra utalnak, hogy az adott nap a hét többi napjához képest milyen helyet foglal el. Ilyen például a magyar

hétfő, azaz a hét feje, kezdete, vagy a hét közepét jelölő német *Mittwoch* és orosz *среда*.

Néhány napnév valamilyen fontos tevékenység idejét jelöli. Ilyen „jeles nap” például a skandináv nyelvekben a szombat neve (pl. svéd *lördag*, dán *lørdag*), ez volt a mosásnak és a mosakodásnak az ideje. Ide tartozik a magyar *vasárnap* is, amely eredetileg a vásár napja volt.

A magyar napnevek közül ez a napnév valószínűleg még honfoglalás előtti átvétel (több törökségi nyelv ugyanígy nevezi meg e napot), de a többi nevünket már a Kárpát-medencébe érkezésünk után, a környező szláv népektől vehettük át: a már korábban említett *hétfő* és a *kedd* (azaz *ketted*, a második nap) tükörfordítás, a *szerda*, *csütörtök*, *péntek* és *szombat* a szlávoktól átvett elem, ún. jövevényszó.

Nagyon érdekesek a mi kultúrkörünktől távol eső Volga–Urál-vidék népeinek pogány korból, a mohamedán és a pravoszláv hódítás előtti időkből származó napnevei. E népek (a csuvasok, tatárok, baszkírok, illetve nyelvrokonaink közül a mordvinok, cseremiszek, votjákok) a keddet a lóra szállás napjának nevezik, a szerda pedig a vér, azaz az egykori véres áldozatok napja.

A névadás ideje is nagymértékben különbözik az egyes nyelvekben. A zsidó–görög–római kultúrkörben időszámításunk kezdete tájára tehető a megnevezés, a magyarok a honfoglalás után, a megszállandófélfben lévő államalakulat igényeinek megfelelően kezdték el a napneveket használni. A litvánok ugyancsak a kereszténység felvétele után, a XIV. században „importálták” a megnevezés igényét.

A nyelvészeti vizsgálódás nem választható el a kultúrtörténeti szempontoktól. Amikor egyes népek másokkal hosszabb-rövidebb kapcsolatba kerülnek, rengeteg új, számukra addig ismeretlen tárgy, fogalom és eszme nevét veszik át. A napnevek a kultúrkörök áramlásának, a vallások terjedésének ékes példái. A zsidók heti ünnepnapja, a *šabbath* számos nyelvbe bekerült, vándorlása során – görög, latin és szláv közvetítéssel – elérte Európa délnyugati (portugál *sabado*), északi (lapp *sue'vet*) és keleti (zürjén *subota*) végeit egyaránt. Az arab–perzsa kultúra terjedésével e szó eljutott a Kaukázus vidékétől (grúz

šabat'i) a délorosz sztyeppvidék népein (karakalpak *šembi*) át Közép-Ázsia lakosságához (türkmén *šenbe*) is, sőt az orosz révén még a távoli Szibéria népei is megismerték (jakut *subuota*). – A mohamedán vallás ünnepnapja, a péntek perzsa nevei (*jom'e* és *āđīna*) a Kaukázustól Közép-Ázsiáig húzódó széles sáv nyelveiben megtalálhatók.

A kultúrkörök keveredésének szép példája a Krím-félszigeten élő, zsidó vallású karaimok napnévrendszere. A csütörtök egyik karaim neve, a *kiči-baraski* (tkp. 'kis-péntek') utótagja görög jövevényt szót (*παρασκευή*), amelynek felhasználásával a mohamedán heti ünnepnap-hoz viszonyítják az előtte álló napot.

Könyvemben külön figyelmet fordítok a kaukázusi, fekete-tenger környéki és Volga-vidéki kisebb nyelvekre, mert ezeken a területeken az évszázadok folyamán jelentős „átjáróforgalom” volt, s az itt megtelepedett, különböző kultúrákhoz tartozó, különféle vallású népek hatása nagymértékben tükröződik a napnévrendszerekben is. Azok a nyelvek, amelyeket többféle kultúrhatás ért, napnévrendszerekben is változatosak: a baskírban, a tatárban és a votjákban például egyaránt megfigyelhetők a perzsa hatásra létrejött nevek, az orosz jövevényelemek és a régi pogány kultúra nevei. A vizsgálat nem terjedt ki szociolingvisztikai kérdésekre, azaz nem kíséreltem meg bemutatni, vajon a párhuzamosan adathozható nevek milyen használói közegben élnek manapság, s nem foglalkoztam a nyelvjárási elterjedtséggel sem.

Homogén módon, azaz csak egyféle típust használva csak néhány nyelv nevezi meg a napokat, ilyen például az arab és a litván (mind a hét napot sorszámmal látja el) vagy a breton (napnevei az asztrológikus-mitologikus csoportba sorolhatók). Hat napot nevez meg ugyanígy a dán, a svéd és a norvég, ötöt például a francia és a katalán. Öt napot lát el sorszámmal a perzsa és a portugál. (A többi név – általában a szombat és a vasárnap neve – vallási eredetű, esetleg helyzetviszonyító típusú.) A másik véglet az izlandi: a vasárnap és a hétfő asztrológikus-mitologikus, a kedd és a csütörtök sorszámnévi, a szerda helyzetviszonyító, a péntek vallási eredetű, a szombat pedig ún. jeles nap.

E könyv elsősorban a nyelv- és kultúrtörténet iránt érdeklődő „művelt nagyközönségnek” szól, ezért – ahol csak lehetett – eltekintettem a nyelvészetben megszokott, aprólékos hivatkozási rendszertől. A kötet első felében a legfontosabb szakirodalmi utalásokat „tömbösítve”, egy-egy (rész)fejezet végén közlöm. A részletesebb filológiai adatokat a könyv második részében, a napnevek etimológiai szójegyzékében adom közre. Az olvasó tájékozódását megkönnyítendő, általában nem a szűkebb szakmában megszokott rövidítéseket használom; úgy vélem, a szerző neve alapján könnyebb az adott művet a nem szakembereknek azonosítani.

Az etimológiai szójegyzékben hatvanhat nyelv adatait dolgoztam fel. Ezek betűrendben a következők: angol, arab, azeri, baskír, belorusz, bolgár, breton, cseh, cseremiszi, csuvas, dán, észt, färdi (feröeri), finn, francia, fríz, görög, héber, holland, inkeri finn, ír, izlandi, karacsajbaskír, karaim, karakalpak, karjalai, katalán, kazah, kirgiz, kymro (walesi), lapp, latin, lengyel, lett, litván, lív, macedón, magyar, máltai, mordvin, német, nogaj, norvég, olasz, orosz, osztják, perzsa, portugál, provanszál, román, spanyol, svéd, szerb-horvát, szlovák, szlovén, szorbi, tatár (kazanyi és miseri), török, türkmén, ukrán, üzbég, vepsze, vogul, votják, zürjén. A lista a sok millió ember által beszélt nagy indoeurópai nyelvektől egészen az apró, kis közösségekben használatos nyelvekig terjed, mint például a finnugor nyelvcsaládhoz tartozó, ma mintegy két tucat ember által beszélt lív. – Általában nem vettem figyelembe a nyelvjárási változatosságot, ez alól kivétel a lapp (melynek dialektusai között olyan nagyok a különbségek, hogy maguk a kutatók sem értenek egyet abban, hogy lapp nyelvjárásokról vagy lapp nyelvekről kell-e beszélni), valamint a vogul és az osztják. Ha külön nem jelölöm, a tatár nyelv alatt annak központi nyelvjárását, a kazanyit értem.

A nyelvek elnevezésében a „hagyomány elvét” követem, a kisebb finnugor népek külső, a köztudatban inkább megszokott nevét használom: vogul (és nem manysi), osztják (hanti), votják (udmurt), lapp (számi) stb. Ugyancsak a hagyományos elnevezését tüntetem fel a török-ségi nyelveknek is: üzbég (s nem özbeg), kazah (s nem kazak) stb. Tö-

rökörszág államnyelvére a törökországi török nevet használom (a korábbi oszmán-török helyett). A mai Wales kelta nyelvének megnevezésére a kymro változatot alkalmazom. – Az egyes nyelvek rövidítéseinek feloldása a 219–220. oldalakon található.

A mű végén a nyelvészeti kérdésekben kevésbé jártas olvasók számára közreadok egy rövid leírást a kevésbé ismert európai – általában kisebbségi helyzetben, sokszor a kihalástól közvetlenül veszélyeztetett – nyelvekről. Olyan címszavak kerültek ide, mint például a finnugor nyelvek közül a lív, vepsze, mordvin és votják, a törökségek csoportjából a karacsáj, karaim, karakalpak és nogaj, a kelta breton és kymro, vagy éppen a germán nyelvek családjába tartozó färoői.

Sok gondot okoznak az átírási kérdések. Oroszország területén számos olyan nyelvet beszélnek, amelyek csak mintegy évszázada rendelkeznek írásbeliséggel, sőt vannak olyanok is, amelyeknek tulajdonképpen a mai napig nincs is egységes irodalmi nyelve. Ezeknek a nyelveknek a különféle (régie és újabb) szótárakból különféle transzkripcióval lejegyzett neveit, ahol csak tudtam, igyekeztem egyszerűsíteni (álljon itt egy „elrettentő” osztják példa s annak átírása: *нѣ́амѣтѣхъ* > *ńalmit-χatl*). A helyesírást is igyekeztem áttekinthetőbbé tenni: a kiforratlan ortográfiájú nyelvek összetett (általában ’nap’ utótagot tartalmazó) neveit az egységesítés szándékával kötőjellel írtam. Az oroszországi kisebb nyelvek adatait latin betűkkel írtam át. A cirill betűket használó szláv nyelvek (orosz, ukrán, belorusz, bolgár, macedón) neveit meghagytam cirill formában, a szerb-horvát adatokat latin betűs lejegyzésben közlöm. A görög neveket görög betűkkel jegyzem le, az arabot, a hébert és a perzsát viszont átírtam latin betűkkel.

Ehelyütt mondok köszönetet a könyv lektorainak: Voigt Vilmosnak és Tegye Imrének, akik számos hasznos tanáccsal láttak el. Köszönöm Agyagási Klára turkológus munkáját, valamint Dusnoki Gergely, Csúcs Sándor, Hunyadi László, Kis Tamás Kustár Zoltán, Lieli Pál és Anu Nurk tanácsait. Külön köszönöm a Debreceni Egyetem finnugor professzorának, Keresztes Lászlónak a sokéves biztatást, segítséget.

1. fejezet

Miért hétnapos a hét?

Az idő mérésének egységei

Az idő mérésének alapjai

Az időfogalom kialakulásához a Föld, a Hold, a Nap és a csillagok mozgásának megfigyelései vezettek. Már az ősi idők embere megfigyelte a nappalok és éjszakák váltakozását (azaz mai szakkifejezéssel a Föld tengelyfordulási időtartamát) és észlelte a csillagok napi (lát-szólagos) körbefordulását. Feltűnt neki, hogy a Hold szabályszerűen változik, és a teliholdak közötti időszak napjainak s éjeinek száma állandónak tűnik. A természet körforgása, az évszakok váltakozásának rendje a mezőgazdasági munkák alapfeltétele; Egyiptomban a Nílus áradásától embertömegek sorsa függött, a vetés, az aratás pontos idejét az égbolt titkainak fürkészése révén lehetett és kellett meghatározni. Az időmérés szükségessége az évezredek folyamán fontos társadalmi igényné nőtte ki magát. Valaha a csillagászok, csillagjósok kezében óriási hatalom összpontosult, a nap- és holdfogyatkozások előrejelzése, a hadba indulás biztató előjeleinek tanulmányozása, az uralkodó és a birodalom életét befolyásoló tényezők megjósolása a legfontosabb állami feladatok közé tartozott. A kereskedelem fejlődésével, a hajózás megindulásával a tájékozódás gazdasági érdekke vált, a pontos helymeghatározás vagyonok felhalmozását segítette elő, míg a sivatagi tévelygés és a tengereken való céltalan hanyódás a kereskedők csődjéhez vezetett. Nem véletlen tehát, hogy a csillagászat az ókor legfontosabb és legpontosabb tudományágává vált, az ókori ég kémlelőinek megfigyelései, a jelenségek leíróinak tanai közel két évezreden át uralták a természettudományokat.

Az időegységek mérésének, a naptárak készítésének kiindulópontjául tehát az égitestek (vélt vagy valós) mozgása szolgált. Ennek alap-

ján a nagyobb időegységek meghatározása során beszélhetünk sziderikus, szinodikus és szoláris napról, illetőleg tropikus, sziderikus és anomalisztikus évről. Az időegységek között vannak természetes kategóriák (év, holdhónap, nap) és mesterséges, a naptárkészítők által létrehozott egységek (másodperc, perc, óra, hét, dekád és naptári hónap). Mivel ezek egymással (részben) összemérhetetlen fogalmak, a naptárkészítőknek évszázadokon át meggyűlt a baja az időmérés „közös nevezőinek” megtalálásával. Ez a XVI. századra, a nagy naptárreform után többé-kevésbé sikerült is, ám a rendszer ma sem tökéletes, gondoljunk elsőként például vizsgálatunk fő tárgyára, a hétre! A hét kezdete nem igazodik sem az évek, sem a hónapok kezdetéhez, számos problémát teremtve ezzel a munkarend kialakításában. Ugyancsak sokáig gondot okozott a hónapok meghatározása is, a mai keresztény kultúrkör hónaprendszere hosszú vajúdas, sok kitérő után jött létre: a hónapok kezdete és vége igazodik ugyan az éves beosztáshoz, ám semmiképpen nem lehet ideálisnak tekinteni a 28 (szökőévekben 29), 30 és 31 napos rendszert.

Mindezen anomáliák hátterében az év hosszának „oszthatatlansága” húzódik meg. A 365 napos év maradék nélkül öt darab 73 napos vagy 73 darab ötnapos ciklusra lenne osztható. Az előbbi beláthatatlanul hosszú, az utóbbi túlságos elaprózott ciklus lenne. Mennyivel egyszerűbb dolgunk lenne, ha egy év mondjuk 360 napból állna, hiszen akkor tizenkét 30 napos hónapot lehetne elkülöníteni. Ha 364 napos lenne egy esztendő, akkor pedig pontosan 52-szer lenne meg benne a hétnapos ciklus. Igaz, előbbi esetben a hetek csúsznának el, utóbbiban pedig a hónapok között lenne nyolc 30 és négy 31 napos. Ahhoz, hogy a hetek és a hónapok is szépen, maradék nélkül megférjenek egy évben, 336 napos esztendőre lenne szükség (akkor 48 hetünk és 12 darab 28 napos hónapunk lenne). De mivelhogy az év 365 (366) napból áll, ezért a fenti számolgatás gyakorlati megvalósulásának semmi esélye sincs. De vajon tényleg 365 napból áll-e a naptári rendszer legalapvetőbb eleme, az év?

Az év

Az évnek a csillagászatban különböző definíciói léteznek, van tropikus, sziderikus és anomalisztikus év. A tropikus év (< gör. *τροπαί* 'a Nap pályájának fordulópontjai', vö. *τροπαί ἡέλιου* 'naptérítők' < *τρόπος* 'fordulás, fordulat') „az az időtartam, mely alatt a Nap az évi látszó pályáján, az ekliptikán haladva, a tavaszponttól a tavaszpontig visszatér” (SCHALK 1993: 26). A tavaszpont a földi Egyenlítő égi vetületének és a Nap látszó évi pályájának a metszéspontja. A Nap e ponton általában március 21-én, a tavaszi napéjegyenlőség napján tartózkodik. Közérthetőbben fogalmazva tehát a tropikus év az az egység, amely alatt a Nap március 21-től a következő március 21-ig 360 fokos útját megteszi. Ennek pontos ideje 365 nap, 5 óra, 48 perc, 47 másodperc (másképpen: 365,2422 nap).

Az év mérésének másik módszere a csillagokhoz való viszonyítás: amikor egy csillag és a Nap azonos időben „kel fel”, a csillag nem látható. A vizsgált csillag azonban naponta mintegy négy perccel korábban kel fel, mint a Nap. Ez megy egészen addig, amíg – egy fél év múlva – a csillag már napnyugtakor kel, s így egész éjjel látható. Újabb fél év elteltével pedig a csillag kelte ismét egybeesik a napkeltevel. Ez az időszak az ún. sziderikus év (< lat. *sidus*, *sideris* 'csillag, csillagzat'), tehát az az időszak, amely alatt a Nap egy állócsillagtól visszatér ugyanahhoz az állócsillaghoz. Ennek pontos hossza 365 nap, 6 óra, 9 perc, 13 másodperc (365,2563 nap), tehát – a földtengely ún. precessziós mozgása miatt – kicsivel hosszabb, mint a tropikus év.

Létezik még egy harmadik mérési módszer is: az az időszak, amely alatt a Föld a napközelpontból indulva ugyanoda visszatér. Ez az ún. anomalisztikus év, melynek hossza 365 nap, 6 óra, 13 perc, 8 másodperc (365,2596 nap).

A tropikus év hosszát az ókori csillagászok meglepően pontosan meg tudták mérni. Már Egyiptomban rájöttek, hogy a 365 napos évet meg kell toldani 6 órával. Démokritosz i. e. 450-ben 365,25 napot mért. Kallipposz a 365 naphoz hozzátett 6 óra, 18 percet, Hipparkhosz pedig 5 óra, 55-öt.

Egyértelmű azonban, hogy a naptárkészítéshez ezek a (végtelen) tíz-zedes törtek alkalmatlanok voltak, ezért a tudósoknak különféle praktikákhoz kellett folyamodni. Egyiptomban 365 napos volt az év, ebből azonban néhány száz év alatt súlyos pontatlanságok következtek (az évkezdet 1461 év alatt járta körbe az egész évet). Ezt az i. e. IV. században úgy küszöbölték ki, hogy minden negyedik évben beiktattak egy szökőnapot. Babilóniában a Hold járása alapján számolták a 354 napos évüket, mely 12 darab 29 vagy 30 napos hónapból állt. A 11 napos elcsúszás miatt néha önkényesen hozzátoldottak vagy kihagytak egy-egy hónapot, majd az i. e. VI. századtól bevezették a ciklikus szökőévrendszert. A görögöknél Szolón i. e. 594-ben kiszámoltatta a nyolcéves (2922 napos, 99 holdhónapos) ciklust, amit Eudoxosz 2923,5 napra módosított (megkapva így a 365,25 napos évet). A rómaiaknak a Hold járásához igazodó (lunáris) naptára eleinte 304 napos volt, ezt a második király, Numa Pompilius 355-re bővítette. Később, szökőnapok beiktatásával, áttértek a luniszoláris rendszerre, de ezeket a szökőnapokat önkényesen, pillanatnyi politikai és egyéb érdekek szem előtt tartásával rakosgatták ide-oda, így a rendszer szinte áttekinthetlenné vált: Julius Caesar uralkodásának kezdetén a csillagászati tavaszi napéjegyenlőség és annak naptárban jelölt ideje között már 90 napnyi eltérés mutatkozott! Caesar ezért a naptárrendszer megreformálására felkérte a neves alexandriai csillagászt, Szoszigenészt, aki a 365,25 napos szoláris évet vette alapul, s a töredéknapi miatt négyévente egy szökőnapot iktatott be. Ez a megoldás első látásra nagyon jónak tűnt, hiszen ez a naptári év csak 11 perc, 14 másodperccel hosszabb a valós (tropikus) évnél. A korábbi lunáris naptárak visszaszorulásával a holdtölték jelentősége nagymértékben csökkent (a katolikus egyház viszont a húsvét idejének meghatározása során a mai napig a tavaszi napéjegyenlőséget követő első holdtöltéhez igazodik).

A 11 perc, 14 másodperces (0,0078 napos) eltérés Caesar korában nem tűnt rettenetes pontatlanságnak. Igen ám, de száz év alatt ez 18,7 óra különbséget jelent, azaz 128 év alatt egy nap eltérés adódik össze. A niceai zsinat i. sz. 325-ben az addigra felhalmozódott háromnapos

többletet eltörölte, de 1582-re, mire végre ismét tettek valamit a korrekció ügyében, az eltérés már tíz napra rúgott. (Ne feledjük, a naptárjavítás azért is volt nagyon fontos, mert a húsvét ideje szorosan összefüggött a tavaszi napéjegyenlőséggel.) A XIII. Gergely pápa által 1576-ban összehívott bizottság végül megtalálta a megoldást. Egyrészt 1582. október 4. után 15. következett, másrészt pedig a későbbi eltolódások kiküszöbölése végett módosítottak a szökőévek addig mechanikus (minden negyedik év 366 napos) rendjén: az évszázadok közül csak a négyszázzal oszthatók (1600, 2000) szökőévek, a többiek (1700, 1800, 1900) 365 napos évvé „esnek vissza”. Ezzel a megoldással, mivel a naptári év és a tropikus év csak 0,0003 nappal tér el egymástól, legközelebb csak 4915-ben lesz szükség újabb egynapos korrekcióra.

Nem minden európai kultúrkörben vált általánossá a Gergely-naptár használata: a pravoszláv (ortodox) egyház sokáig nem használta az új, a korrigált naptárt. Ennek talán legismertebb következménye az, hogy az 1917-es bolsevik hatalomátvételt a Szovjetunióban nagy októberi szocialista forradalomnak nevezték, ám november hetedikén ünnepezték...

Mindezek mellett adódnak nagyobb eltérések is: a mai napig vannak olyan országok, kultúrák, ahol lunáris, ill. luniszoláris naptárrendszerek vannak érvényben. Előbbire a legismertebb példa a mohamedán időszámítás. Az iszlám év 12 (váltakozva 29 és 30 napos) hónapot foglal magában, így az év 354 napos. Ehhez egy harmincéves periodikus rendszerben szökőnapokat adnak hozzá, így egy átlagos év hossza 354,36 nap. A tropikus évtől való mintegy 11 napos eltérés miatt a naptár „mozog”, az évkezdet, az ünnepek és egyéb jeles napok (a mi fogalmaink szerint) mindig más-más időpontra esnek. Ezért van az, hogy az európai ember nem tudja mihez kötni például a ramadán kezdetét. – A luniszoláris rendszer ékes példája a zsidó naptár: náluk az év 353, 354 vagy 355 napos (az ingadozás oka, hogy vallási okokból az év nem kezdődhet szerdával, péntekkel és vasárnappal), a szökőévek (19 éves ciklusban hatszor) pedig 383, 384 vagy 395 naposak. Ebben a rendszerben a tropikus év 365,2486 napos.

A hónap

Az évekhez hasonlóan a hónapok hossza is többféle csillagászati módon mérhető. A tropikus hónap a Holdnak a tavaszponttól a tavaszpontig megtett útját, a sziderikus hónap pedig a Holdnak egy bizonyos csillagtól ugyanazon csillagig megtett útját méri. A szinodikus hónap (< gör. *σύνοδος* 'összejövetel', tkp. a Nap és a Hold találkozása) az azonos fázisok között megtett utat veszi alapul, az anomalisztikus hónap pedig a földközelponttól induló s ugyanoda visszatérő utat tekinti alapegységnek. Az eltérő módszerek miatt a holdhónapok hossza is más és más: 27 nap, 7 óra, 43 perc, 5 másodperc (tropikus), 27-7-43-11 (sziderikus), 27-13-18-33 (anomalisztikus), 29-12-44-3 (szinodikus). A sziderikus holdhónap a Hold fázisaihoz képest időszakosan eltolódik, így ezt a mérési módszert a naptárkészítésben nem lehet felhasználni.

Amiben minden eljárás közös, az a hónapnyi időegység és a Hold mozgásának összekapcsolása. E kapcsolatot nemcsak a naptárak és a csillagászati eredmények, hanem a nyelvészeti adatok is jól mutatják. (Sokak számára első pillantásra talán meglepő lehet, hogy a természettudományi témakörbe „betolakodik” a nyelvészet, de ne feledjük, hogy szavaink, kifejezéseink rengeteg kultúrtörténeti információt hordoznak!) Nézzük meg tehát, hogyan is nevezik meg néhány európai nyelvben a kérdéses égitestet és a 28–31 napos ciklust!

Sok nyelvben a két szó ugyanarra az eredetre megy vissza, pl.:

Finnugor nyelvek:	magyar	Hold	hó(nap)
	észt	<i>kuu</i>	<i>kuu</i>
	finn	<i>kuu</i>	<i>kuu(kausi)</i>
Germán nyelvek:	német	<i>Mond</i>	<i>Monat</i>
	holland	<i>maan</i>	<i>maand</i>
	angol	<i>moon</i>	<i>month</i>
	norvég	<i>måne</i>	<i>måned</i>
	dán	<i>måne</i>	<i>måned</i>
	svéd	<i>måne</i>	<i>månad</i>

Balti nyelvek:	lett	<i>mēness</i>	<i>mēness, mēnesis</i>
	litván	<i>mēnuo, mēnulis</i>	<i>mēnuo, mēnesis</i>
Szláv nyelvek:	szlovák	<i>mesiac</i>	<i>mesiac</i>
	cseh	<i>měsíc</i>	<i>měsíc</i>
	szerb-horvát	<i>mesec</i>	<i>mesec</i>
	ukrán	<i>місяць</i>	<i>місяць</i>
Újlatin nyelvek:	román	<i>lună</i>	<i>lună</i>

Vannak azonban olyan nyelvek is, amelyekben különböző eredetű szavak szolgálnak a *Hold* és a *hó(nap)* megnevezésére, pl.:

Szláv nyelvek:	lengyel	<i>księżyc</i>	<i>miesiąc</i>
	orosz	<i>луна</i>	<i>месяць</i>
	bolgár	<i>луна</i>	<i>месец</i>
Újlatin nyelvek:	francia	<i>lune</i>	<i>mois</i>
	olasz	<i>luna</i>	<i>mese</i>
	spanyol	<i>luna</i>	<i>mes</i>
Kelta nyelvek:	kymro	<i>lleuad</i>	<i>mis</i>
	breton	<i>loar</i>	<i>miz</i>

(Az oroszban és a bolgárban a *луна* másodlagos, a *месяць/месец* eredetileg a *Hold* megnevezésére is használatos volt.)

Rokon nyelveink adatai egy ősi, uráli korból eredeztethető *kune* alakra mennek vissza (ez eredetileg az égitestet jelölte, ebből különült el az időegységet megnevező változat). A magyarban a *hó* szóból *-d* kicsinyítő képző hozzákapcsolásával és az *-l-* utólagos betoldásával alakult ki *hold* szavunk (hasonlóan mint az *álcs* ~ *ács*, *boldog* ~ *bódog*, *old* ~ *ód* szópárokban). A finnben a két lexéma elkülönítése végett a 'hónap' jelentésű szó kiegészül(het) a *kausi* 'időszak, korszak' utótaggal.

Az indoeurópai alapnyelvre az égitestet és az időegységet egyaránt jelentő *mēnes* alakot következtetnek ki, ez rejlik az ógörög *μήν* 'Hold; hónap', latin *mensis* 'hónap' szavakban. A germán nyelvekben bizonyos alaki elkülönülés ment végbe: a mai alakok a *mē(n)s* 'Hold' és *mēnōt* 'hónap' szópárra vezethetők vissza. A latinban a *Hold* megne-

vezésére szolgáló *luna* szintén ősi eredetű, az ieur. *leuk-* 'fénylik; fényes', *louqsna*, *leuqsna* 'fény' szavakra lehet visszavezetni. (A *luna* megőrződött az újlatin nyelvekben.)

E két vizsgált szó más nyelvcsaládokban is összefügg, vö. török *ay*, tatár *aj*, tuvai *aj* (törökségi nyelvek), evenki *bēga* (mandzsú-tunguz), korják *jig'ilgin* (paleoszibériai), lak *barz* (kaukázusi) – mindezek jelentése: 'Hold; hónap'.

Azetimológiai rész irodalmához: ALE 9–17; BL 635; BUCK 1010; ERNOUT–MEILLET 398; FRISK 2/227, 438; KLEIN 1001; KLUGE 486; ONIONS 587, 588; POKORNY 687; TESz 2/125, 132; UEW 211; WALDE–HOFMANN 1/83, 2/71.

A hónap – habár ugyanolyan természetes időegység, mint az év – mégsem tökéletes eszköz az idő mérésére. Az egyik gondot a csalóka látszat okozza: noha a Hold fázisainak váltakozása szabad szemmel is jól megfigyelhető jelenség, mégis nehéz megállapítani például a telihold *pontos* idejét. Másrészt pedig a holdhónap mintegy 27,3 napos egysége ugyanolyan „rossz szám”, mint a 365 napos év, hiszen ha az évet 12 egyenlő egységre osztanánk, akkor 30,41 napos hónapokat kapnánk (ráadásul a hetek hétnapos rendszere sem illeszkedik jól a hónapokhoz). Ahhoz, hogy az év és a hónap a naptári rendszerekben viszonylag jól megférjen egymással, súlyos kompromisszumokra volt szükség, melynek első s egyben legfontosabb mozzanata a holdhónap és a naptári hónap elszakadása: a 27,3 napos periódus helyett a naptárak 28–31 napos egységekkel számolnak. Ugyanakkor a lunáris rendszerek (pl. a mohamedán) a 354 napos rendet követik, bonyolult szökőnaprendszerekkel pótolva a hiányzó napokat.

A különféle népek, kultúrkörök naptári rendszerei javarészt 12 egységre osztják az évet, a babiloniaktól napjainkig. A mezopotámiai, zsidó, óind és perzsa naptári rendben általában 29 és 30 napos hónapok követték egymást. A 365 (366) nappal dolgozó rendszerek némelyike beiktatott egy 13. hónapot is: a koptok első 12 hónapja 30 napos, az utolsó viszont csak 5 vagy 6 napos volt.

A rómaiak korábbi naptárában a 304 napos év tíz (29 és 30 napos) hónapot tartalmazott, s a sor márciussal kezdődött. Később ez kiegészült két hónappal (januárral és februárral), s Caesar idején az évkezdést is átkerült az akkori hivatali év kezdetére, januárra. A rendszer viszonylag áttekinthető volt: a páratlan sorszámú hónapok 31, a párosak pedig 30 naposak voltak, kivéve a 29 napos februárt (mivel a szökőnap február 24., ezért négyévente e hónap 30 napot tett ki). Ezt a rendet azonban a császári hiúság tönkretette: Augustus nem bírta elviselni, hogy az a hónap, amikor ő született, egy nappal rövidebb legyen, mint az i. e. 44-ben Caesar tiszteletére júliusnak átnevezett ötödik hónap, ezért a sextilist – amelyet szerényen saját magáról nevezett el augusztusnak – sebtében 31 napossá tette, a február rovására.

A római naptár a hónap napjait három kiemelt naphoz viszonyította. Ezek a jeles napok: a holdsarló megjelenése, azaz a hónap első napja (Calendae), a holdtölte (Idus, ez a hónap 13. vagy 15. napja volt), később ezekhez csatolták a Nonaet, ez az Idustól visszafelé számolva a kilencedik nap. A hónap első felének napjait úgy számolták, ahogy mi is, a második felét viszont az utolsó naptól visszafelé mérték.

A nap

A harmadik természetes időegység a nap. A csillagászok kétféle napot különböztetnek meg: a sziderikus és a szoláris napot. Az előbbi, a csillagnap az az időegység, amely alatt a csillagos égbolt „körbefordul”, ennek eredményeképp látjuk úgy, hogy az égitestek (elsősorban a Nap) keleten kelnek s nyugaton nyugszanak. A sziderikus napot – ellentétben az eddig tárgyalt év és hónap hosszával – évezredekken át állandónak és változatlannak tartották, s ezt a mérések is igazolták (mára már kiderült, hogy ez az egység 1/66 másodperccel hosszabb, mint 2500 éve volt, de a gyakorlatban ez semmiféle problémát nem okoz). Az állandósága, változatlansága miatt ez az időegység alkalmas arra, hogy a kisebb egységek kiindulópontja legyen: ennek 1/24-ed része a (sziderikus) óra, 1/1440-ed egysége a (sziderikus) perc, s 1/86 400-ad eleme a (sziderikus) másodperc. Ezzel ellentétben viszont

a szoláris (valódi) nap – amely a Nap két egymást követő delelése között eltelt időtartam – nem alkalmas további kisebb egységek mérésére, ugyanis a Nap mozgása az égbolton évszakonként nagymértékben eltér, mivelhogy a Föld elliptikus pályán mozog.

Csillagászati értelemben tehát a *nap* mint időegység és a *Nap* mint égitest között van bizonyos összefüggés (a könyvben az égitest megnevezésére a nagybetűs *Nap*, az időegység kifejezésére pedig a kisbetűs *nap* alakot használom). Nézzük meg ennek nyelvi vetületét! A legtöbb finnugor nyelvben, köztük a magyarban is, e két szó azonos, ugyanakkor a többi európai nyelvre ez nem jellemző:

Finnugor nyelvek:	magyar	<i>Nap</i>	<i>nap</i>
	vogul	<i>χotəl</i>	<i>χotəl</i>
	osztják	<i>χătəl</i>	<i>χătəl</i>
	zürjén	<i>šondi</i>	<i>lun</i>
	vojtyák	<i>šundi</i>	<i>nunal</i>
	erza-mordvin	<i>či</i>	<i>či</i>
	cseremisiz	<i>kečə</i>	<i>kečə</i>
	finn	<i>aurinko, (päivä)</i>	<i>päivä</i>
	észt	<i>päev</i>	<i>päev</i>
	lapp	<i>bæi've</i>	<i>bæi've</i>
Germán nyelvek:	német	<i>Sonne</i>	<i>Tag</i>
	holland	<i>zon</i>	<i>dag</i>
	angol	<i>sun</i>	<i>day</i>
	norvég	<i>sol</i>	<i>dag</i>
	dán	<i>sol</i>	<i>dag</i>
	svéd	<i>sol</i>	<i>dag</i>
Újlatin nyelvek:	francia	<i>soleil</i>	<i>jour</i>
	olasz	<i>sole</i>	<i>giorno</i>
	spanyol	<i>sol</i>	<i>día</i>
	portugál	<i>sol</i>	<i>dia</i>
	román	<i>soare</i>	<i>zi</i>

Kelta nyelvek:	ír	<i>grian</i>	<i>lā</i>
	kymro	<i>haul</i>	<i>dydd</i>
	breton	<i>heol</i>	<i>deiz</i>
Balti nyelvek:	lett	<i>saule</i>	<i>diena</i>
	litván	<i>saulė</i>	<i>diena</i>
Szláv nyelvek:	cseh	<i>slunce</i>	<i>den</i>
	lengyel	<i>słońce</i>	<i>dzień</i>
	szerb-horvát	<i>sunce</i>	<i>dan</i>
	bolgár	<i>слънце</i>	<i>ден</i>
	ukrán	<i>сонце</i>	<i>день</i>
	orosz	<i>солнце</i>	<i>день</i>

A Nap megnevezése az indoeurópai nyelvekben meglepően egységes képet mutat. Az ősi *sāuel*, *syel*, *sūl* 'fény, fényesség' gyökre vezethető vissza a gör. *ἥλιος*, lat. *sol* (ebből az újlatin alakok), az ónorr. *sól* (ebből a mai skandináv szavak), valamint a kelta és balti formák is. Ugyanehhez a szócsaládhoz tartozik az angsz. *sunna*, ófn. *sunna* (a német, holland és angol alakok előzményei). Ide sorolhatók a szláv adatok is.

Az indoeurópai nyelvek egy részében a 'nap' jelentésű szó az ősi *dei-*, *dyeu-* 'fény, fényesség' töre megy vissza, pl. szkr. *diva*, lat. *dies*, óír *dia*, kymro *dydd*. A latin szóból származik az ófr. *di*, sp. *dia*, rom. *zi*, illetőleg ennek *diurnum* alakjából a fr. *jour*, kat. *jorn*, ol. *giorno*. (Ugyancsak erre az ősi gyökre vezethető vissza az 'isten' jelentésű szkr. *deva-* és a lat. *deus* is, s e szó rejlik a görög *Zeusz* és a római *Jupiter* nevében is.) A gyök nazális szuffixummal bővített változatából származnak a balti és a szláv alakok. Az ír *lā* etimológiai kapcsolatban áll az ószl. *lēto* 'év; nyár' szóval; s talán hasonló párhuzam figyelhető meg a germán nyelvek 'nap' szava (*Tag*, *dag*, *day*) és az óporosz *dagis* 'nyár', litv. *daga*, *dagas* 'hőség' lexémák között is.

A finnugor nyelvek nagy részében a *nap* és a *Nap* megnevezése azonos etimológiájú. Ez alól a permi nyelvek, és részben a finn kivétel (azért részben, mert habár az égitezt megnevezésére az irodalmi nyelv-

ben az *aurinko* szó szolgál, a nyelvjárásokban a *päivä* kettős jelentésű). A zürj. *šondi* és votj. *šundi* 'Nap' szavak etimológiailag összefüggenek a *šoniđ*, ill. *šuniť* 'meleg' szavakkal.

Sok nyelvben a 'nap' lexéma eredetileg csak a világos időszakot nevezte meg, s csak később vált a 24 órás időszak jelölőjévé. Ezt a megkülönböztetést őrzi pl. az or. *день* '(világos) nap' – *цымку* '24 órás nap' szópár. A magyar nyelvben a jelentésfejlődés 'valamely bolygórendszer fényt sugárzó központi égiteste' > 'a 24 órás időszak napfényes, világos része' > '24 órás időszak' úton mehetett végbe.

A balti finn nyelvekben és a lappban a kiindulópont a 'tűz' szó lehetett (fgr. *päijwä* 'tűz' > finn *päivä*, észt *päev*, lapp *bæi've*); a volgai finnugor nyelvekben (mdE *či*, cser. *kečə*) az alapalak a fgr. *kečä* 'kör, körpálya, gyűrű' volt. Az obi-ugor adatok a fgr. *koje* 'hajnalpír' szóra vezethetők vissza (ugyane többől ered a finn *koi* és a magyar *hajnal* szó is). A zürj. *lun*, votj. *nunal* kiindulópontja a finn-permi *lowna* 'nap, dél' volt, amely összefügg a finn *louna* 'dél (idő)', *lounas* 'délnyugat; ebéd' és az észt *lõuna* 'dél (idő); dél (égtáj)' szavakkal is.

Etimológiai irodalom: ALE 3–8; BL 135, 905; BUCK 951; ERNOUT–MEILLET 170, 174; FEIST 113, 354, 460; FRAENKEL 85, 93, 94, 765; FRISK 1/631; HAHN 1998: 14; JÓHANNESSEN 509, 761; KLEIN 404, 417; KLUGE 716, 766; ONIONS 246, 885; POKORNY 184, 881; TESz 2/997; UEW 97, 141, 167, 360, 693, 787, 804; VASMER 1/339, 3/690; WALDE–HOFMANN 1/345, 349, 2/553.

Az óra és a perc

A mesterséges időegységek közül tekintsük át először röviden a napnál kisebb egységeket! Az óra- és percegységek beosztása a régi sumer hatvanas számrendszer nyomait őrzi. (E számrendszer alapja a jó oszthatóság lehet, hiszen a 60-ban maradék nélkül megvan a 2, 3, 4, 5, 6, 10, 12, 15, 20 és 30 is. Egyébiránt a 12 is nagyon „jó szám”, hiszen osztható kettővel, hárommal, négygyel és hattal.) A sumerok az

évet kb. 360 napos egységnek tekintették, a kört is 360 fokra bontották. Ugyanígy 360 részre osztották a napot is: 12 kettős órára (hat nappalira és hat éjszakaira), melyek mindegyike 30 (akkori) percből állt. Egy „sumer perc” tehát négy mai percnél felel meg (360 ~ 1440).

A görögök a napkelte és napnyugta közötti időszakot osztották 12 egyenlő részre (ezek nyomát nemcsak az ókori napórák, hanem mással nem magyarázható módon a vízórák is őrzik), azaz nyáron a nappali órák lényegesen hosszabbak voltak, mint az éjszakaiak, télen pedig fordítva. Egyenlő egységeket csak a napfordulók idején mérhettek, s csak Ptolemaiosz vezette be az azonos hosszúságú (ún. ekvinokciális ’napéjegyenlőségi’) órák fogalmát. (Az egyenlőtlen órák rendszerének gyakorlatát még a XIX. században is megfigyelték az olasz Alpok kis falvaiban.)

A Hipparkhosz által bevezetett 2 x 12 órás rendszer a mai napig megmaradt, kitűnően mutatja ezt például az angol nyelvben az *a.m.* és *p.m.* használata vagy a magyar *reggel 7 óra / este 7 óra* kettőssége is. Ugyancsak jól őrzik e rendet a tizenkét egységre osztott, hagyományos fali- és karórák is.

A hét

Az időt meg- és felfoghatóbbá tenni törekvő emberiség ősi természetes igénye a nagy egységek feldarabolása. Az év négy évszakra és 12 hónapra osztása megfelelő ritmust ad életünknek, azonban még a 30/31 napos időszak is túl sok, célszerű kisebb egységeket is bevezetni. Erre a történelem folyamán két megoldás született, az egyik a hét-napos, a másik pedig a tíznapos ciklus megalkotása. Az ókori Egyiptomban tíznapos időegységekkel mérték-éltek, ez azonban az európai ember időtörténetében zsákutcának bizonyult, s nem terjedt el sehol sem. (A francia forradalom hamvába holt kísérletét, a tízes számrendszernek az időszámításban újból előtérbe helyezését nyugodtan elfelejthetjük, nem lesz szegényebb miatta a világ.)

A hét mesterséges időegység, amely teljességgel független a Nap és a Hold járásától, nem befolyásolja a csillagok vándorútja, s össze-

mérhetetlen (inkommenszurábilis) a hónappal és az évvel. Egy évben 52,14 hét van, másképpen szólva az év egy nappal (a szökőév értelem-szerűen kettővel) hosszabb a „kelleténél”. A (majdnem) 28 napos holdhónap 4×7 egységre való osztása megfelelő lenne, de az európai kultúrkörökben használatos 30 és 31 napos naptári hónapok réges-rég elszakadtak a holdhónapoktól.

Akkor mégis miért éppen hétnapos a hét? Azon kissé cinikusnak tűnő válaszon kívül, mely szerint nem lenne szerencsésebb a hat, nyolc vagy kilencnapos hét sem ($365/6 = 60,83$; $365/8 = 45,63$; $365/9 = 40,56$ – ezeknél lényegesen jobb a hétnapos ciklus!), talán mégis találhatunk magyarázatsírákat e ciklus kialakulására.

A magyarázatfélék önállóan talán nem állják meg a helyüket, de egymást erősítve, támogatva válhattak a régi korokban e kisebb időegység kiindulópontjává. Az eredetvizsgálat négy kérdéskörben kristályosodik ki:

a) Csillagászati kiindulópont. A holdhónap négy fázisra osztható (újholdtól a teliholdig), ennek alapján tehát elképzelhető a $28/4 = 7$ osztat. Persze, némiképp ez ellen szól, hogy az egyes holdfázisok pontos bekövetkezése szabad szemmel nemigen látható.

b) Asztrológiai kiindulópont. A mezopotámiai csillagászok hét égitestet ismertek (a mai Merkúrt, Vénuszt, Marsot, Szaturnuszt, Jupitert, s tévesen bolygónak tartották a Holdat és a Napot is). A bolygókhoz fontos asztrológiai jellemvonások kötődtek, végső soron a napok egyik elnevezési módja is a bolygók neveivel kapcsolható össze (mind ezekről bővebben lásd a 3. fejezetet). A bolygók száma, illetve a bolygók és napok összekapcsolása jelentős érv a hétnapos ciklus kialakulása mellett.

c) Bibliai kiindulópont. Már az Ószövetségben is feltűnik a hétnapos hét, melynek utolsó napja ünnepnap, pihenőnap. Mindez a terem-tésmítossszal hozható kapcsolatba.

d) A számmisztika hatása. A hét mágikus szám, ez is erősíthette a hétnapos ciklus létrejöttét (persze, önmagában ez sem elegendő „szülőerő”, hiszen egytől tizennégyig majdnem minden szám hordoz több-

kevesebb mágikus jelentést). A hét, az isteni és földi tökéletesség (3 + 4) összege már az ókorban is szent szám volt, Egyiptomban például ez volt az örök élet szimbóluma. Ha megnézünk egy népszerűsítő áttekintést (pl. JELKÉPTÁR 195), a hetes számnak sokféle jelképes felfogásáról olvashatunk: valaha hét égi szférát ismertek, ennek leképezése a világfa (kozmikus fa, égigérő fa) hét ága; hét csillagát észlelték a Göncölszekérnek, a Fiastyúknak és az Orionnak; ennyi színe van a szivárványnak. A zsidók hétágú gyertyatartója egykoron a hét égi szférán uralkodó hét bolygóistenséget szimbolizálta. A Bibliában a gazdag és szűk esztendő száma is hét. A keresztény kultúrában a hét a szentségek száma, ugyanennyi fő bűn létezik, s ide sorolható az Apokalipszis hét pecsétje is. Tizennégy (azaz kétszer hét a stációk száma). A népmesében az embereket riogató hétfejű sárkányok hetedhét országon is túl élnek, ott, ahol holló ül a hetvenhét ágú tölgyfán, s hétpróbás gazemberek próbálnak túljárni a vándorlegény eszén...

A hét kiemelt szerepét a zsidó ünnepek példáival is alá tudjuk támasztani. Négy olyan zsidó ünnep van, amelyben a hét számnév jelentős szerephez jut: a *šabbath* (7. nap), *šavuót* (7 x 7 nap), a *šmitá* (7. év) és a *jovél* (7 x 7 év) ünnepe. A *šabbath* ünnepkörével a 2. fejezetben fogok részletesen foglalkozni, itt a másik három ünnepet tekintem át röviden:

Šavuót, a hetek ünnepe. Pészáh második napjától számolva hét hét elteltével, az 50. napra esik. Több jelentést hordoz magában: egyrészt mezőgazdasági indíttatású ünnep (eredetileg a hét hét az árpa aratásának kezdetétől a búza aratásának végéig tartott), ez az új kenyér és a zsengék ünnepe. Ekkor kellett a „zsengéket”, azaz az Izrael gazdagságát jelképező hétféle gyümölcs/gabona (datolya, búza, árpa, szőlő, füge, gránátalma, olajbogyó) első termését a Szentélybe vinni. A másik jelentése szigorúan vallási jellegű: ez a Tóra átadásának ünnepe is. – A mai keresztény ünnepkörben a pészáhnak a húsvét felel, ezt ötven nappal követi a *pünkösd*, vö. gör. πεντηκοστή (ἡμέρα) ’ötvenedik (nap)’.

Šmitá, a nyugalom és az elengedés éve. Minden hetedik évben tilos volt vetni, aratni, szőlőt művelni és szüretelni, az elmúlt évek terméséből kellett élni, a földművelés helyett a Tóra tanulmányozására kellett a fő figyelmet fordítani. Az ebben az évben termett növények, gyümölcsök gazdátlanokká váltak, mindenki szabadon élhetett velük. A *šmitá* második jellegzetessége az adósságok elengedése volt: az év utolsó napján minden olyan kölcsön, amelynek lejártá eleve nem lett megszabva, elévült. (Ezt a rendkívül humánus törvényt később, a kereskedelem és az üzleti élet felvirágzásával jelentősen átalakították a hitelező biztonsága érdekében.)

Jovél, a béke és megbocsátás éve. Alapgondolata hasonló a *šmitá*-hoz: a hétszer hét év utáni 50. esztendőben tilos volt vetni, aratni, szüretelni. Mindenki visszatérhetett a birtokára, a családjához, a rabszolgákat felszabadították, s az adók elévültek (ennek a „szociális intézkedésnek” a célja egyrészt a földbirtokos osztály létrejöttének, másrészt pedig a teljes elszegényedésnek a megakadályozása volt). Az ünnep a nevét a *jóbel*-ről, a szertartási kürtről kapta. E név átkerült a latinba (*iubilaum* ’általános bűnbocsánattal egybekötött ünnepi időszak’), onnan pedig számos más nyelvbe, köztük a magyarba is, *jubileum* alakban.

Bármelyik kiindulópont játszotta is a legnagyobb szerepet a hétnapos ciklus kialakulásában, a zsidó kultúrában már létezett a hétnapos hét fogalma (melynek még csak egyetlen napját, a *šabbathot* nevezték meg – lásd a 2. fejezetet), s időszámításunk kezdete táján már ismertes volt a görögöknél és a rómaiaknál is. Csíráit minden valószínűség szerint a mezopotámiai kultúrákban kell keresnünk.

A *Hold* és *hó(nap)*, illetőleg a *Nap* és *nap* nyelvi vetületének boncolgatásához hasonlóan tekintsük át, hogyan függ össze a *hét* mint számnév és a *hét* mint időegység megnevezése néhány eurázsiai nyelvben!

		<i>számnév</i>	<i>időegység</i>
	héber	<i>šivah</i>	<i>šavoa</i>
	ógörög	<i>ἑπτά</i>	<i>ἑβδομάς, σάββατον</i>
	újgörög	<i>ἑπτά</i>	<i>ἑβδομάδα</i>
Újlatin nyelvek:	latin	<i>septem</i>	<i>hebdomas, septimana</i>
	francia	<i>sept</i>	<i>semaine</i>
	olasz	<i>sette</i>	<i>settimana</i>
	spanyol	<i>siete</i>	<i>semana</i>
	portugál	<i>sete</i>	<i>semana</i>
	román	<i>șapte</i>	<i>săptămînă</i>
	ír	<i>seacht</i>	<i>seachtain</i>
Kelta nyelvek:	kymro	<i>saith</i>	<i>wythnos</i>
Balti nyelvek:	lett	<i>septiņi</i>	<i>nedēļa</i>
	litván	<i>septyni</i>	<i>savaitė, nedėlia</i>
Szláv nyelvek:	cseh	<i>sedm</i>	<i>tyden, neděle</i>
	lengyel	<i>siedem</i>	<i>tydzień</i>
	szerb-horvát	<i>sedam</i>	<i>sedmica, nedelja</i>
	bolgár	<i>седem</i>	<i>седмица</i>
	ukrán	<i>сімь</i>	<i>тиждень</i>
	orosz	<i>семь</i>	<i>неделя</i>
	német	<i>sieben</i>	<i>Woche</i>
Germán nyelvek:	holland	<i>zeven</i>	<i>week</i>
	angol	<i>seven</i>	<i>week</i>
	norvég	<i>sju, syv</i>	<i>uke</i>
	svéd	<i>sju</i>	<i>vecka</i>
	dán	<i>syv</i>	<i>uge</i>
Finnugor nyelvek:	magyar	<i>hét</i>	<i>hét</i>
	vogul	<i>sāt</i>	<i>sāt</i>
	osztják	<i>tawet</i>	<i>tawet</i>
	zürjén	<i>šizim</i>	<i>nedel</i>
	votják	<i>šizim</i>	<i>arña</i>
	erza-mordvin	<i>šisem</i>	<i>ned'la</i>
	cseremisiz	<i>šem</i>	<i>arña</i>

	finn	<i>seitsemän</i>	<i>viikko</i>
	észt	<i>seitse</i>	<i>nädal</i>
	lapp	<i>čiečá</i>	<i>vahkuo</i>
Törökségi nyelvek:	török	<i>yedi</i>	<i>hafta</i>
	tatár	<i>žide</i>	<i>atna</i>
	üzbég	<i>etti</i>	<i>hafta</i>

A hétnapos időegység megnevezésére az ókori görögök két szót használtak. Az egyik a számnévi eredetű ἑβδομάς (< ἑπτά 'hét'), melynek latin megfelelője a *hebdomas* alak. A másik a héber eredetű σάββατον, amely eredetileg a szombat megnevezése volt, erről – mint a hét legfontosabb napjáról – vonódott át a hét egészére (vö. pl. μία σάββατον 'a hét első napja'). Ez a görög szó bekerült az óegyházi szlávba (*spbota*) és a gótba (*sabbatō*) is (részletesebben ld. a 36–37. oldalon).

A latinban a *hebdomas* mellett élt a görög szó fordítása is (*septimana* < *septimanus* 'a hetes számhoz tartozó'). Ezt vette át a rómaiak uralta világ kelta lakossága, ill. ez van jelen az újlatin nyelvekben is.

A germán nyelvekben a hétnapos időegységet jelölő szó egy 'csere, váltás, váltakozás' jelentésű lexémára mehet vissza, ebből alakulhatott ki a 'Hold változása' (vö. ónorv. *vīkja*, *vīkva* 'mozgás, fordulás, irányváltás').

Érdekes a kymro számolástechnika: a *wythnos* szó tulajdonképpen 'nyolc éjszakát' jelent, a vasárnap éjféltől a következő vasárnap éjfélig tartó hétbe két vasárnap éjszakát számoltak bele (hasonlóképpen: *pymthegnos* 'tizenöt éjszaka = két hét', vö. lat. *quindecim dies* 'ua.').

A szláv nyelvekben a már említett *spbota* szót három másik lexéma váltotta fel: a) ószl. *nedělja*; sz-h. *nedelja*, cseh *neděle*, or. *неделя* – eredetileg ez az összetétel (*ne* tagadószó és *dělo* 'munka', azaz 'a pihenés napja') a szombatot, majd a vasárnapot jelölte, de görög mintára a 'hét' megnevezésére is szolgálhatott (az oroszban ma csak ez utóbbit jelöli); az oroszból több nyelvbe átkerült, vö. lett *nedēļa*, litv. *nedėlia*; észt *nädal*, zürj. *nedel*, mdE *nedl'a*; b) ószl. *sedmica*; blg. *седмича*, sz-h. *sedmica* – ezekben az ószl. *sedmī* 'hét' számnév rejlik, e név tükröfordítás a görögből; c) cseh *týden*, szlk. *týždeň*, le. *tydzień*, ukr.

муждень – az 'emez' mutató névmás és a 'nap' jelentésű utótag alkotta összetétel.

A finnugor nyelvek ugor ágában egybeesik a számnév és az időegység neve. Az ugor nyelvek számneve (osztj. V *lāwət*, Vj *jāwət*, Trj *lāpət*, DN *tāpət*, Kaz *lapət*, O *lāpət*; vog. T *sāt*, P, Szo *sāt*; magy. *hét* < Ug. *ṭāpt3* < *sāpt3*) iráni átvétel (vö. szkr. *saptá*, av. *hapta*, perzsa *haft* < ősrja *septam*). Ebből alakult ki mindhárom ugor nyelvben a hétnapos időegység jelentése. A finn-permi ágban az időegység megnevezése jövevényelem (a balti finnben a kiindulópont a sv. *vecka*/norv. *uke*, míg a Volga-vidéken a törökségi nyelvek *arña* lexémája szolgál alapul (erről bővebben az 5. fejezetben esik szó).

A törökben és az üzbégben a hét mint időegység neve a perzsa *haft* 'hét' számnévre megy vissza, a tatár *atna* kiindulópontja pedig az új-perzsa *ādīna* (vö. az 5. fejezetben írottakkal).

Irodalom az etimológiai részhez: BUCK 1004; FEIST 417, 563; FRAENKEL 490, 767, 776; HONTI 1993: 103–106; KLUGE 865; ONIONS 813, 997; UEW 844; VASMER 2/208, 3/608; WALDE–HOFMANN 2/517, 518.

*

A csillagászati és naptártörténeti fejezet irodalma: BABBITS–PORSCHT 1989: 25–31, 113–115, 125–126; Biblia Téka: *időszámítás, szombatév, ünnepek*; BICKERMAN 1963: 3–36; BTSz 494, 545, 1155, 1398; GAZDA–MARIK 1982: 79–80, 82–84, 95–97, 102; GESZTELYI–HAVAS 1999: 250; HAHN 1998: 11–86; HETESI 2003: 18–23; JEDIN 1998: 19; JELKÉPTÁR 194–197; KBL 2/294; KISBÁN 1998: 148–151; MAHLER 1915: 3–21; 1917: 467–480; OLAJOS 1999: 226, 231; OLÁH 1999: 12–39, 72–77; SCHALK 1993: 13–80; 1999: 20–21, 24–25, 57–62, 68–69, 90–93, 123–125, 179–181; SZÉKELY 1922: 174–237; VOIGT 1984: 75.

2. fejezet

Melyik a hét első napja?

A sorszámnévi eredetű nevek

Kiindulópont a szombat

Az előző fejezetben részletesen szóltam arról, hogyan alakulhatott ki a hétnapos időegység fogalma, milyen körülmények egymást erősítő együttes hatásaként jöhetett létre ez a naptárunkat máig meghatározó ciklikusság. A naptárkészítés titkait fürkésző tudósok véleménye szerint e hétnapos egység a zsidó vallásban szilárdult meg, gyökereit viszont korábbi korokban, a mezopotámiai kultúrákban kell keresnünk.

Az asszír birodalom csillagászaival magas szinten művelték tudományágukat. Megfigyelték a bolygókat és az állócsillagokat, vizsgálták a Nap és a Hold mozgását, meghatározták az állatöveket, leírták a nap- és holdfogyatkozásokat. (Mindezek mellett kifejlődött és gyorsan népszerűvé vált az asztrológia, a csillagjóslás „tudománya” is – erről a következő fejezetben esik szó részletesen.) Vizsgálatuk egyik „alanya” a jól látható, kitűnően megfigyelhető Hold volt, melynek mozgása adta naptárunk egyik alapját is. A mezopotámiai naptár tisztán holdnaptár volt, a 354 napos évet 12 hónapra osztották.

A Hold *pontos* mozgását szabad szemmel nehéz követni, nem is tudjuk teljes egzaktsággal meghatározni, mikor is lép a Hold az első fázisából a másodikba, vagy éppenséggel a harmadikból a negyedik fázisba. Mégis csak van azonban egy jól érzékelhető mérőpont: ez a holdtölte, s ennek alapján viszonylag könnyen meg lehet mérni egy holdhónapot. Babilóniában a holdtölte külön nevet kapott, ez volt az *umu šapattu* 'a teljesség, teltség napja'. Később a csillagászok a holdhónapot kisebb egységekre osztották fel, először két periódusra, fogóra és növekvőre, majd az egyes fázisokat követve négyre. Ez adta az alapját annak, hogy az *umu šapattu* ünnepét kiterjesszék, így kezd-

ték el megülni a holdfázisok utolsó napját, azaz minden hetedik napot. Habár ezt a periodicitást erősítette a hetes szám mágikus jellege is (Mezopotámiában minden hónap hetedik napját mágikusnak tekintették, ez volt a *šibutu* napja), a Folyamközben azonban ez a nap még nem szakadt el a Hold járásától, még nem vált általános, a Holdtól független ünnepnappá, erre csak a zsidó vallásban került sor. Ez az ünnepnap a héber *šabbath*, azaz a szombat ünnepe.

A szombat megünneplése a zsidó vallás egyik alappillére. Eredete a biblikus időkig nyúlik vissza, a teremtéskor Isten rendelte el: „És megáldá Isten a hetedik napot, és megszentelé azt; mivelhogy azon szűnt vala meg minden munkájától, melyet teremtve szerzett vala Isten” (1Móz. 2,3), Mózes pedig kötelezővé tette Izrael népe számára: „Hat napon át munkálkodjál, és végezd minden dolgodat. De a hetedik nap az Úrnak, a te Istenednek szombatja: semmi dolgot se tégy azon se magad, se fiad, se leányod, se szolgád, se szolgálóleányod, se barmod, se jövevényed, a ki a te kapuidon belől van. Mert hat napon teremte az Úr az eget és a földet, a tengert és mindent, a mi azokban van, a hetedik napon pedig megnyugovék. Azért megáldá az Úr a szombat napját, és megszentelé azt” (2Móz. 20,8–11). „Hat napon át munkálkodjatok, a hetedik napon nyugalomnak, szent gyülekezésnek szombatja van, semmi dolgot ne végezzetek: az Úrnak szombatja legyen az minden lakhelyeteken” (3Móz. 23,3). „Vigyázz a szombatnak napjára, hogy megszenteld azt, a miképen megparancsolta néked az Úr, a te Istened. Hat napon át munkálkodjál, és végezd minden dolgodat” (5Móz. 5,12–13).

Ez a nap a testi és szellemi feltöltekezés ideje, erre utal nevének jelentése is: 'pihenőnap'. Egyetemes (vallási) jellege mellett a zsidó történelemnek is legfontosabb ünnepnapja: ez a nap emlékeztet még az egyiptomi kivonulásra is, azaz a felszabadulásra, az önálló nemzette válásra is: „És megemlékezzél róla, hogy szolga voltál Égyiptom földén, és kihozott onnan téged az Úr, a te Istened erős kézzel és kinyújtott karral. Azért parancsolta néked az Úr, a te Istened, hogy a szombat napját megtartsad” (5Móz. 5,15).

Mindezek fényében érthetőnek tűnik, hogy e nap megünneplésére számos utasítás él a zsidó vallásban. A pénteki napnyugtától szombat estig, a csillagok feljöveteleig tartó ünnep legfőbb jellemzője, hogy a munkától tartózkodni kell. A hagyomány 39 ilyen munkafajtát sorol fel, tilalom alá kerül többek között a vetés, szántás, aratás, sütés-főzés, nyírás, fésülés, festés, fonás, szövés, varrás, vadászás, állat levágása, körömvágás, írás, építés, bontás, tűzgyújtás, tűzoltás, tárgyak hordása. (A tilalom alapja az, hogy olyan munkát nem lehet végezni, amelyet a frigysátor építése közben tartott szombati pihenőnapon sem végeztek.) A tilalmak háttérben a meg nem változtatás, a teljes nyugalom áll. Mindezek a tilalmak azonban életveszély esetén megszűnnek.

A hetente ismétlődő ünnepnap mellett az év több szombatja kiemelt szerephez jut, s ezeket külön névvel is illetik. Ilyen például az újhold napjára eső szombat; a félünnepek szombati napja; a Tóra újrakezdésének szombatja; a sávuót előtti ünnep, a menyasszony szombatja; a hánuká szombatja; a pészáh előtti nap, a nagyszombat; a purim előtti szombat, a megemlékezés szombatja; a purim után következő szombat, a vörös tehén szombatja; a megtérés szombatja, a Szentély pusztulásának napja előtti három szombat, a feddő szombatok; a bűnbánat szombatja; a látomás szombatja; a vigasztaló szombat stb.

Látható tehát, milyen fontos helyet foglal el e nap a zsidó vallásban. A hétnapos hét mint periodikusan ismétlődő időegység megszilárdulásának legfontosabb mozzanata a *šabbath* heti ünnepnappá emelése volt. Ezáltal jött tehát létre a hét, melynek a zsidók csak a kiemelt napját, a szombatot illették külön névvel, a többi napot nem nevezték meg. Később a hét napjait a szombathoz viszonyítva sorszámmal látták el, ennek értelmében a vasárnap a hét első napja, a hétfő a második és így tovább (*yōm* 'nap'):

V	<i>yōm rī šōn</i>	< <i>rī šōn</i> 'első'
H	<i>yōm šēnī</i>	< <i>šēnī</i> 'második'
K	<i>yōm šēlīšī</i>	< <i>šēlīšī</i> 'harmadik'
Sze	<i>yōm rēbīī</i>	< <i>rēbīī</i> 'negyedik'

Cs	<i>yōm ḥ^amīšī</i>	< <i>ḥ^amīšī</i> 'ötödik'
P	<i>yōm šišī</i>	< <i>šišī</i> 'hatodik'
Szo	<i>šabbath</i>	

A héber *šabbath* mint a hét legfontosabb, tulajdonképpen az egyetlen valódi névvel illetett napja, felvette a 'hét' jelentést is. Ez történt a görögben és a latinban is, sőt ugyanez a kettősség figyelhető meg a szláv nyelvekben (részletesebben ld. a 78. oldalon), a perzsában (35.) és a Volga-vidéki nyelvekben (90.) is, azzal a különbséggel, hogy a szlávban a keresztény valláshoz igazodva a vasárnap, a mohamedánoknál pedig a péntek a „főnap”.

A sorszámnévi szemléletmódot alkalmazta a görög is, csak a péntek vett fel más típusú nevet: ez a nap az ünnepre, a szombatra való készülődés jegyében telt el, így kaphatta a *παρασκευή* 'előkészület' nevet. Az újjörögben – a *σάββατον* elem elhagyásával – viszonylag szépen megőrződött a napok régi elnevezése, új mozzanatként a vasárnap sorszámmal történő megnevezése helyére a vallási indíttatású *Κυριακή ἡμέρα* 'az Úr napja' lépett (vö. 74–75. oldal). (Érdekes, hogy a hellenizmus korában keletkezett másik névtípus, az asztrológikus-mitológikus névadás ugyan meghódította Európa jelentős részét, de az újjörög mégsem azt a szisztémát vitte tovább.)

	ógörög		újjörög
V	<i>μία σαββάτου</i>	< <i>μία</i> 'egy'	
V	<i>πρώτη σαββάτου</i>	< <i>πρώτος</i> 'első'	<i>Κυριακή</i>
H	<i>δευτέρα σαββάτου</i>	< <i>δευτέρος</i> 'második'	<i>Δευτέρα</i>
K	<i>τρίτη σαββάτου</i>	< <i>τρίτος</i> 'harmadik'	<i>Τρίτη</i>
Sze	<i>τετάρτη σαββάτου</i>	< <i>τετάρτος</i> 'negyedik'	<i>Τετάρτη</i>
Cs	<i>πέμπτη σαββάτου</i>	< <i>πέμπτος</i> 'ötödik'	<i>Πέμπτη</i>
P	<i>παρασκευή</i>	< <i>παρασκευή</i> 'előkészület'	<i>Παρασκευή</i>
Szo	<i>σάββατον</i>	< héb. <i>šabbath</i>	<i>Σάββατο</i>

A latin napnevek legrégebbi rétege ugyanilyen jellegű, a *sabbatum* (többes számú alakja a *sabbata*) 'szombat' nevéből itt is elkülönült a

'hét' jelentés. Később ezt a tagot felváltotta a *feria* 'ünnep' elem: a hétfő így *secunda feria*, a kedd *tertia feria* stb. lett. A vasárnap a kereszténység terjedésével itt is vallási tartalmú nevet kapott: *dies Dominica* 'az Úr napja'. Sajátos, hogy az újlatin nyelvek közül csak a portugál tartotta meg a latin szisztémát, a többi nyelv többé-kevésbé az asztrológikus névadás mintáihoz igazította napnévrendszerét (bővebben ld. a 3. fejezetben).

	korai latin	
V	<i>una sabbati</i>	< <i>unus</i> 'egy'
V	<i>dies prima</i>	< <i>primus</i> 'első', <i>dies</i> 'nap'
H	<i>secunda sabbati</i>	< <i>secundus</i> 'második'
K	<i>tertia sabbati</i>	< <i>tertius</i> 'harmadik'
Sze	<i>quarta sabbati</i>	< <i>quartus</i> 'negyedik'
Cs	<i>quinta sabbati</i>	< <i>quintus</i> 'ötödik'
P	<i>sexta sabbati</i>	< <i>sextus</i> 'hatodik'
Szo	<i>sabbatum, sabbata</i>	<

	kései latin	portugál
V	<i>dies dominica</i>	<i>domingo</i>
H	<i>secunda feria</i>	<i>segunda-feira</i>
K	<i>tertia feria</i>	<i>terça-feira</i>
Sze	<i>quarta feria</i>	<i>quarta-feira</i>
Cs	<i>quinta feria</i>	<i>quinta-feira</i>
P	<i>sexta feria</i>	<i>sexta-feira</i>
Szo	<i>sabbata</i>	<i>sabado</i>

Ez a névtípus szórványosan a germán nyelvek között is megfigyelhető. A bajor-osztrákban adatolható egy *Pfinztag* 'ötödik nap = csütörtök' nyelvjárási alak; az izlandiban a kedd (*þriðjudagur* 'harmadik nap') és a csütörtök (*fimmtudagur* 'ötödik nap') neve sorolható ide.

A héber névrendszer másik vándorútja az arabon és (görög közvetítéssel) a perzsán át keletre vezetett. E két nagy kultúra terjedése révén a Kaukázus, Közép-Ázsia és a Volga-vidék számos nyelvében a mai napig megfigyelhető ez a névadási típus.

Az **arab** napnévrendszer ugyanúgy a vasárnapkal kezd a számozást, mint a fentebb tárgyalt nyelvek, ám mivel a mohamedán vallás ünnepnapja a péntek, itt ez a nap kap más típusú nevet, mégpedig (hasonlóan a görög és latin 'szombat' = 'hét' kettősséghez) a fő időegység, a 'hét' nevéből eredő elnevezést (*yaum* 'nap'):

V	<i>yaum al-aḥad</i>	< <i>wāḥid</i> 'egy'
H	<i>yaum al-ithnain</i>	< <i>ithnain</i> 'kettő'
K	<i>yaum ath-thalātā</i>	< <i>thalātā</i> 'három'
Sze	<i>yaum al-arbi 'ā</i>	< <i>arbi 'ā</i> 'négy'
Cs	<i>yaum al-ḥamīs</i>	< <i>ḥamīs</i> 'ötödik'
P	<i>yaum al-ḡum 'a</i>	< <i>ḡum 'a</i> 'hét (időegység)'
Szo	<i>yaum as-sabt</i>	< héb. <i>šabbath</i>

Az arabból alakult **máltai** némiképp bonyolultabb képet mutat, a nevek egyaránt lehetnek tőszámnévi és sorszámnévi alapúak:

tőszámnévi:	V	<i>il-Ħadd</i>	< <i>ḥadd</i> 'egy'
	H	<i>it-Tnejn</i>	< <i>tnejn</i> 'kettő'
	K	<i>it-Tlieta</i>	< <i>tlieta</i> 'három'
	Sze	<i>l-Erbgħa</i>	< <i>erbgħa</i> 'négy'
	Cs	<i>il-Ħamis</i>	< <i>ḥamsa</i> 'öt'
	P	<i>il-Ġimgħa</i>	< <i>ġimgħa</i> 'hét (időegység)'
	Szo	<i>is-Sibt</i>	< arab <i>as-Sabt</i>
sorszámnévi:	V	<i>l-ewwel jum tal-ġimgħa</i>	< <i>l-ewwel</i> 'első'
	H	<i>it-tieni jum tal-ġimgħa</i>	< <i>it-tieni</i> 'második'
	K	<i>it-tielet jum tal-ġimgħa</i>	< <i>it-tielet</i> 'harmadik'
	Sze	<i>il-raba' jum tal-ġimgħa</i>	< <i>ir-raba'</i> 'negyedik'
	Cs	<i>il-ḥames jum tal-ġimgħa</i>	< <i>il-ḥames</i> 'ötödik'
	P	<i>is-sitt jum tal-ġimgħa</i>	< <i>is-sitt</i> 'hatodik'
	Szo	<i>is-seba' jum tal-ġimgħa</i>	< <i>is-seba'</i> 'hetedik'

A **perzsa** napnévrendszer a következőképpen alakult (*šambe* 'hét', az ekkorra már 'hét' jelentést is felvett gör. *σάββατον* átvétele):

V	<i>yakšambe</i>	< <i>yak</i> 'egy'
H	<i>došambe</i>	< <i>do</i> 'kettő'
K	<i>sešambe</i>	< <i>se</i> 'három'
Sze	<i>caharšambe</i>	< <i>cahar</i> 'négy'
Cs	<i>pančšambe</i>	< <i>panč</i> 'öt'
P	<i>jom'e</i>	
Szo	<i>šambe</i>	

A Kaukázus, Közép-Ázsia és a Volga-vidék törökségi nyelveinek napnevei jelentős perzsa hatást mutatnak (a táblázatban nem tüntetem fel a helyzetviszonyító típusú neveket és az ún. jeles napokat, ezekről az 5. és 6. fejezetben esik szó):

	törökországi török	azeri	türkmén
V			<i>yekšenbe</i>
H			<i>düşenbe</i>
K			<i>sışenbe</i>
Sze	<i>çarşamba</i>	<i>çarşānbā</i>	<i>čâršenbe</i>
Cs	<i>perşembe</i>	<i>pāncşānbā</i>	<i>penšenbe</i>
Szo		<i>şānbā</i>	<i>šenbe</i>

	kazah	karakalpak	nogaj	kirgiz
V	<i>žeksenbı</i>	<i>yekšembı</i>		<i>žekšembı</i>
H	<i>düysenbı</i>	<i>düyşembı</i>	<i>düysembı</i>	<i>düyşömbü</i>
K	<i>seyzenbı</i>	<i>şıyşembı</i>		<i>şeyşembı</i>
Sze	<i>särsenbı</i>	<i>šärşembı</i>	<i>särsembı</i>	<i>šarşembı</i>
Cs	<i>beyzenbı</i>	<i>biyşenbe</i>	<i>biysembı</i>	<i>beyşembı</i>
Szo	<i>senbı</i>	<i>šembi</i>		<i>išembi</i>

	tatár	baskír	üzbég
V	<i>yäkšämbe</i>	<i>yäkšämbe</i>	
H	<i>düšämbe</i>	<i>düšämbe</i>	<i>düšänbä</i>
K	<i>sišämbe</i>	<i>šišämbe</i>	<i>sešänbä</i>
Sze	<i>čäršämbe</i>	<i>šaršambı</i>	<i>čäršänbä</i>
Cs	<i>pänješämbe</i>		<i>päyšänbä</i>
Szo	<i>šimbä</i>	<i>šämbe</i>	<i>šänbä</i>

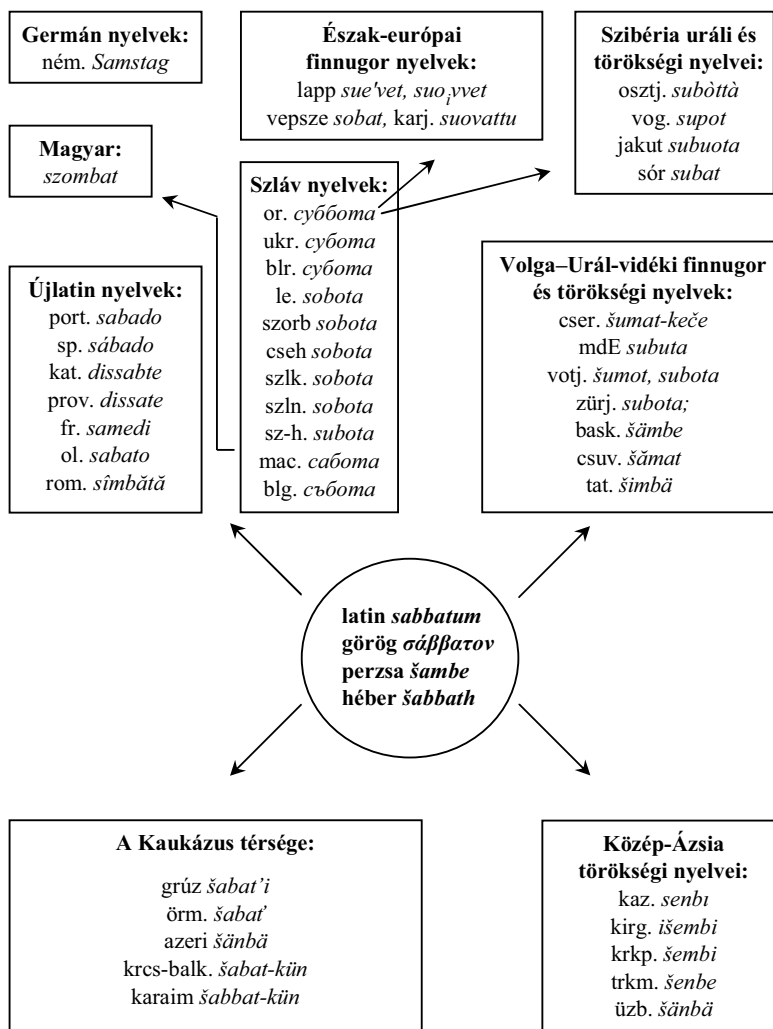
A *šabbath* vándorútja

A napnevek könnyű kölcsönözhetőségének ékes példája a héber *šabbath* vándorútja, amely görög–római közvetítéssel számos nyelvbe bekerült. Az irodalmi görög *σάββατον* (többes számú alakja: *σάββατα*) beszélt nyelvi formája, a *σάββατα* kerülhetett át a IX. század folyamán a Bizáncból kiinduló hittérítések révén az óegyházi szlávba (*sobota*), ezt a pravoszláv vallású déli és keleti szlávok ma is őrzik (blg. *субота*, szerb-horvát *subota*,blr. *cyboma*, ukr. *cyboma*, or. *cyboma*), a nyugati szlávok ezzel szemben a latin *sabbata* alakot vehették át (szlk. *sobota*, cseh *sobota*, le. *sobota*). Gót közvetítéssel juthatott el a németbe (*sambaztag* > *Samstag*).

A latin folytatásaként él e szó az újlatin nyelvekben (port. *sabado*, sp. *sábado*, kat. *dissabte*, prov. *dissate*, fr. *samedi*, ol. *sabato*, rom. *sîmbătă*). A (déli) szlávból eljutott a magyarba (*szombat*), az oroszból pedig Észak- és Kelet-Európa, ill. Nyugat-Szibéria több nyelvébe (pl. lp. *sue'vet*, mdE *subuta*, zürj. *subota*, osztj. *subottà*, vog. *supot*).

Arab–perzsa közvetítéssel vándorolt e név a kaukázusi térség több különböző nyelvcsaládba tartozó nyelvein (grúz *šabat'i*, örm. *šabat'*; azeri *šanbä*, krcs-balk. *šabat-kün*, karaim *šabbat-kün*) keresztül a Volga-vidék törökségi nyelveibe (bask. *šämbe*, csuv. *šāmat*, tat. *šimbä*), s azokon át a cseremiszbé (*šumat-keče*) és a votjákba (*šumot*). Ugyancsak e körbe tartoznak a közép-ázsiai törökségi nyelvek: kaz. *senbi*, kirg. *išembi*, trkm. *šenbe*, üzb. *šanbä*; valamint oly távoli területek orosz közvetítéssel keletkezett napnevei, mint a jakut *subuota* és a sór *subat*.

Mindezt vázlatosan a következő ábrán szemléltethetjük:

A szombat helyét elfoglalja a vasárnap

A zsidó ünnepnaphoz, a szombathoz való igazodás alapján a sor-számneveket használó nyelvekben tehát a vasárnap volt az első nap, s a hétfő a második. A kereszténység terjedésével azonban a IV. század táján e rendszer megbomlott, s a vasárnap vált ünnepnappá, „főnappá” (erről részletesebben a 4. fejezetben esik szó), így a hétfővel kezdték a számozást: ezt tükrözik a szláv, a balti és részben a balti finn adatok (tükrőfordítás révén idetartozik a magyar *kedd* < *ketted* név is, illetőleg sorszámnévi alapú szláv jövevénylem nyelvünkben a *csütörtök* és a *péntek*, bővebben ld. a 7. fejezetben).

A mai szláv nyelvek napneveinek forrását az óegyházi szlávban kell keresnünk. A bibliafordító testvérpár, Cirill és Metód nyelvteremtő tevékenysége révén az óegyházi szláv vallási terminológia javarésze (bizánci) görög eredetű. A napok megnevezésének átvétele során náluk még megmaradt a görög számolási rend, így bibliafordításukban a vasárnap az első, a hétfő a második, a kedd a harmadik, a szerda a negyedik, a csütörtök az ötödik nap, míg a pénteknek és a szombatnak meghagyták a görög nevét. Később azonban bekövetkezett a fentebb említett „számolási ugrás” – MELICH (1905: 265–274) ezt a váltást a szlávsaágot ért római katolikus hatásra vezeti vissza –, így a hétfő a sor második eleméből az első helyre került.

Az óegyházi szláv napnevek közül a mai szláv nyelvekben sor-számnevet csak a kedd, a csütörtök és a péntek visel, a többi nap megnevezése más elveket tükröz: a hétfő és a szerda helyzetviszonyító, a szombat a gör. *σάββατον* átvétele, míg a vasárnap (az orosz kivételével) a *ne dělo* (*ne* tagadószó és *dělo* ’munka’, azaz ’a pihenés napja’) szerkezetre megy vissza (ezekről részletesebben a 4. és 5. fejezetben esik szó).

A kedd, a csütörtök és a péntek megnevezése az **óegyházi szlávban** a következő volt:

K	<i>вѣторѣкъ</i>	< <i>вѣторъ</i> ’második’
Cs	<i>чѣтврѣтъ</i>	< <i>чѣтврѣтъ</i> ’negyedik’
P	<i>петѣкъ</i>	< <i>петѣ</i> ’ötödik’

E három napnév a mai szláv nyelvekben a következő alakokban él:

	kedd	csütörtök	péntek
bolgár	<i>вторник</i>	<i>четвъртък</i>	<i>петък</i>
macedón	<i>вторник</i>	<i>четврток</i>	<i>петок</i>
szerb-horvát	<i>utorak</i>	<i>četvrtak</i>	<i>petak</i>
szlovén	<i>torek</i>	<i>četrtek</i>	<i>petek</i>
szlovák	<i>utorok</i>	<i>štvrtok</i>	<i>piatok</i>
cseh	<i>úterý</i>	<i>čtvrtek</i>	<i>pátek</i>
szorb	<i>wutora</i>	<i>štwórtk</i>	<i>pjatk</i>
lengyel	<i>wtorek</i>	<i>czwartek</i>	<i>piątek</i>
belorusz	<i>аўторак</i>	<i>чацвер</i>	<i>пятніца</i>
ukrán	<i>вівторок</i>	<i>четвер</i>	<i>п'ятниця</i>
orosz	<i>вторник</i>	<i>четверг</i>	<i>пятница</i>

(Köztudott, hogy az oroszországi, kisebbségi sorban élő népek nyelvi helyzete távolról sem nevezhető rózsásnak. Az orosz nyelv túlzott befolyása az élet minden területén érezteti hatását, a jövevényszavak beáramlása ijesztő mérvű, a tudományok nyelve teljesen eloroszosodott stb. Nem meglepő tehát, hogy sok kis nyelv a napok megnevezésében is orosz segédeszközhöz folyamodik. Ha csak a finnugor nyelvek közül szemezgetünk, ott is rengeteg orosz jövevénylemet találunk: osztj. *poñäðilñik*, zürj. *peñed'elñik*, votj. *pond'elnik*, mdM *pəñäd'elñäk* 'hétfő'; zürj. *vevterñik*, votj. *oftornik*, mdM *ftornik* 'kedd'; osztj. *šereDä*, zürj. *sered*, votj. *šereda*, mdE *šereda*, lp. *seärad*, ink. *se-reDa* 'szerda'; zürj. *četvert*, votj. *četverik*, mdE *četverk* 'csütörtök'; osztj. *petñićä*, zürj. *peññićä*, votj. *petnića*, mdM *päd'əñćä*, ink. *pāDecä* 'péntek'; osztj. *subòttä*, zürj. *subota*, votj. *subota*, mdE *subuta*, ink. *sōvatta* 'szombat'; zürj. *veškrešēñña* 'vasárnap' stb. Ebben a könyvben ezeket az átvételeket igyekszem mellőzni, a továbbiakban csak indokolt esetben teszek említést róluk. Az etimológiai szójegyzékbe is csak akkor veszem fel ezeket, ha az eredeti név nem őrződött meg.)

A **balti** nyelvekben a napok sorszámnévi megnevezése szinte teljes rendszert alkot (csak a vasárnap lett neve sorolható a vallási nevek típusába: *svētdiena* 'szent nap'):

litván (*diena* 'nap')

H	<i>pirmadienis</i>	< <i>pirmas</i> 'első'
K	<i>antradienis</i>	< <i>antras</i> 'második'
Sze	<i>trečiadienis</i>	< <i>trečias</i> 'harmadik'
Cs	<i>ketvirtadienis</i>	< <i>ketvirtas</i> 'negyedik'
P	<i>penktadienis</i>	< <i>penktas</i> 'ötödik'
Szo	<i>šeštadienis</i>	< <i>šeštas</i> 'hatodik'
V	<i>sekmadienis</i>	< <i>sekmas</i> 'hetedik'

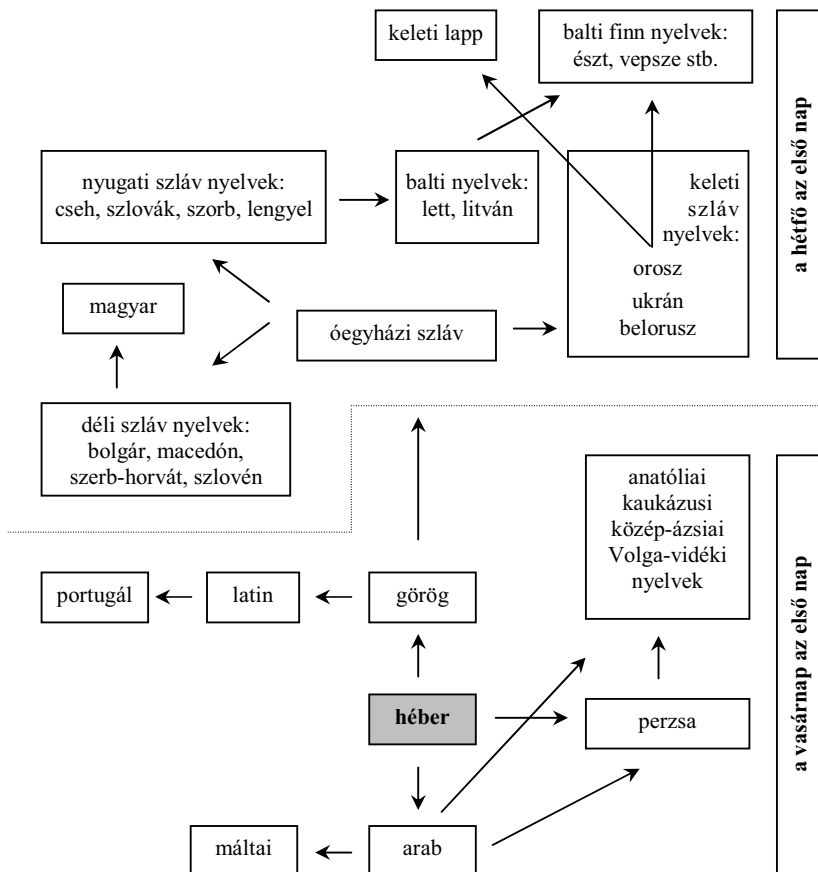
lett (*diena* 'nap')

H	<i>pirmdiena</i>	< <i>pirmais</i> 'első'
K	<i>otrdiena</i>	< <i>otrais</i> 'második'
Sze	<i>trešdiena</i>	< <i>trešais</i> 'harmadik'
Cs	<i>ceturtdiena</i>	< <i>ceturtais</i> 'negyedik'
P	<i>piektdiena</i>	< <i>piektais</i> 'ötödik'
Szo	<i>sestdiena</i>	< <i>sestais</i> 'hatodik'

Areális jelenségnek tekinthetjük, azaz orosz és balti hatással magyarázhatjuk, hogy a **lapp** és a **balti finn** nyelvek egy része is ezt a névadási típust használja fel több napnév megalkotásához. Ezek a nyelvek a hét első négy – az inkeri finn az első öt – napját nevezik meg sorszámokkal. (A péntek vagy germán, vagy orosz eredetű név; a szombat általában a nagy utat megtett héber *šabbath* orosz közvetítésével idejutott változata, a vasárnap pedig szintén vallási eredetű nevet visel: *pühapäivä* 'szent nap', bővebben lásd a 4. fejezetben.) Ezekben a nyelvekben a 'nap' jelentésű utótag két lexémával fejezhető ki. Az egyik a *päev*, *päva* stb., a másik pedig az eredetileg 'hétköznapi, munkanap' jelentésű *arg*, *arga*, *argi*. Ez utóbbi alkotóelem csak a hétfő és a kedd nevében bukkan fel, tkp. az 'ünnepnap utáni első/második munkanap' szerkezetben (e kettősség magyarázatát ld. a 76. oldalon).

észt (pāev 'nap')		
H	<i>esmaspāev</i>	< <i>esma-</i> 'első'
K	<i>teisipāev</i>	< <i>teine</i> 'második'
Sze	<i>kolmapāev</i>	< <i>kolmas</i> 'harmadik'
Cs	<i>neljapāev</i>	< <i>neljas</i> 'negyedik'
lív (pāva 'nap')		
H	<i>ežžimpāva</i>	< <i>ežmi</i> 'első'
K	<i>tuqžnapāva</i>	< <i>tuq̄</i> 'második'
Sze	<i>k̄olmispāva</i>	< <i>k̄olmās</i> 'harmadik'
Cs	<i>nēlanpāva</i>	< <i>nēl'āz</i> 'negyedik'
vepsze (arg 'hétköznapi', pāi 'nap')		
H	<i>ezmažnaig</i>	< <i>ezmäine</i> 'első'
K	<i>tožnarg</i>	< <i>toiine</i> 'második'
Sze	<i>kuumanšpāi</i>	< <i>kuumanz</i> 'harmadik'
Cs	<i>nēl'anžpāi</i>	< <i>nēl'anž</i> 'negyedik'
karjalai (argi 'hétköznapi', pāivü 'nap')		
H	<i>enzimäinargi</i>	< <i>enzimäine</i> 'első'
K	<i>toinargi</i>	< <i>toine</i> 'második'
Sze	<i>kolmaspāivü</i>	< <i>kolmas</i> 'harmadik'
Cs	<i>nēlläspāivü</i>	< <i>nēlläs</i> 'negyedik'
inkeri finn (arGi 'hétköznapi', pāivä 'nap')		
H	<i>enzimmässargi, enspäivä</i>	< <i>enzimäin</i> 'első'
K	<i>toissargi, toispäivä</i>	< <i>toin</i> 'második'
Sze	<i>kolmaspäivä</i>	< <i>kolmāz</i> 'harmadik'
Cs	<i>neljäspäivä</i>	< <i>neljāz</i> 'negyedik'
P	<i>vijespäivä</i>	< <i>vijez</i> 'ötödik'
lapp (arga 'hétköznapi', pei'vv 'nap')		
H	<i>vuossarga</i>	< <i>vuossa</i> 'első'
K	<i>majeb-arga</i>	< <i>majeb</i> 'második'
K	<i>num^bp-ar^{sk}</i>	< <i>num^bp</i> 'második'
Cs	<i>neljdpei'vv</i>	< <i>neljd</i> 'negyedik'

Összefoglalva elmondhatjuk, hogy a sorszámnévi eredetű napnevek két, egymástól világosan elkülöníthető csoportba tartoznak, a régebbi csoport tagjai a számozást a vasárnappal kezdik, míg az i. sz. IV. század után keletkezett (kölcsonzótt) nevekben a sor első eleme a hétfő. Mindezen napnévrendszerek közös őse a héber. Az európai kultúrkölcsonzések és nyelvi vándorutak szépen kimutathatók a napnevek között is:

Habár nem tartozik szorosan a vizsgált európai kultúrkörhöz, mégis érdemes egy rövid kitérőt tennünk, s áttekintenünk szibériai nyelv-rokonaink, a vogulok és osztjákok napneveinek rendjét, ugyanis e két nép is a sorszámnévi eredetű megnevezéseket használja (bővebben ld. MATICSÁK 1999: 101–112).

Az **osztják** kazimi nyelvjárásában a hét első napja a hétfő (*lapət* 'hét', *χatl* 'nap'):

K	<i>lapət kimət χatl</i>	< <i>kimət</i> 'második'
Sze	<i>lapət χəlmit χatl</i>	< <i>χəlmit</i> 'harmadik'
Cs	<i>lapət ńalmit χatl</i>	< <i>ńalmit</i> 'negyedik'
P	<i>lapət vetmit χatl</i>	< <i>vetmit</i> 'ötödik'
Szo	<i>lapət χətmit χatl</i>	< <i>χətmit</i> 'hatodik'

A **vogulban** első pillantásra furcsának tűnik, hogy a vasárnapkal és a hétfővel induló rendszer egymás mellett él, a különféle nyelvjárások eltérő napokkal indulnak.

Az első nap a hétfő:

északi nyelvjárás (*sāt* 'hét', *χōtal* 'nap')

K	<i>sāt-kitit-χōtal</i>	< <i>kitit</i> 'második' (tkp. 'hét-második-nap')
Sze	<i>sāt-χūrmit-χōtal</i>	< <i>χūrmit</i> 'harmadik'
Cs	<i>sāt-ńilit-χōtal</i>	< <i>ńilit</i> 'negyedik'
P	<i>sāt-atit-χōtal</i>	< <i>atit</i> 'ötödik'
Szo	<i>sāt-χātīt-χōtal</i>	< <i>χātīt</i> 'hatodik'

kondai nyelvjárás (*soāt* 'hét', *tūm* 'kezdő', *khotəl* 'nap')

K	<i>soātən-tūm-mot-khotəl</i>	< <i>mot</i> 'második' ('hét-kezdő-második-nap')
Sze	<i>soātən-tūm-khurmət-khotəl</i>	< <i>khurmət</i> 'harmadik'
Cs	<i>soātən-tūm-ńilit-khotəl</i>	< <i>ńilit</i> 'negyedik'
P	<i>soātən-tūm-ätit-khotəl</i>	< <i>ätit</i> 'ötödik'
Szo	<i>soātən-tūm-khotət-khotəl</i>	< <i>khotət</i> 'hatodik'

Az első nap a vasárnap:

pelimkai nyelvjárás (*sāt* 'hét', *khâtêl* 'nap')

H	<i>sāt-mot-khâtêl</i>	< <i>mot</i> 'második' ('hét-második-nap')
K	<i>sāt-khurmêt-khâtêl</i>	< <i>khurmêt</i> 'harmadik'
Sze	<i>sāt-ñilit-khâtêl</i>	< <i>ñilit</i> 'negyedik'
Cs	<i>sāt-ätit-khâtêl</i>	< <i>ätit</i> 'ötödik'
P	<i>sāt-khōtit-khâtêl</i>	< <i>khōtit</i> 'hatodik'
Szo	<i>sāt-sätit-khâtêl</i>	< <i>sätit</i> 'hetedik'

Mindezek az adatok arról tanúskodnak, hogy a szibériai népek – a zsidó–görög–római kultúrkörből függetlenül – szintén hétnapos egységekben mérték az időt (ennek egyik nyelvi bizonyítékáról, a *hét* mint időegység és a *hét* mint számnév ugor kori összefüggéséről ld. a 27. oldalt). A természeti népeknél a hétnapos hét kialakulását elsősorban a Hold járásával, az újholdtól újholdig tartó időszak négy részre darabolásával lehet kapcsolatba hozni.

KUSTAA VILKUNA (1958: 194–195) a régi, kereszténység előtti időszámítás meglétének bizonyítékát látja a szibériai népek naptári pálcikaiban, az ún. tűző kalendáriumokban is. Ezek a kezdetleges naptárak voltaképpen olyan fadarabok, melyekbe egymás alá hét lyukat fúrtak, s ezekbe a hét napjait követve kis cöveket dugtak. A legfelső lyuk jelölte a hét ünnepnapját, tabunapját (azaz a vasárnapot). A tabunap utáni napon a cöveket eggyel lejjebb dugták („első nap”), a következő napon ismét és így tovább (ezzel a naptárszerűséggel jól lehet szemléltetni a 'hét közepe = szerda' kifejezéseket is, hiszen ha a hetet a tabunapon kívül eső hétköznapiakra szűkítjük, akkor a sorban a negyedik, a hétköznapiok között a harmadik cövek pontosan középre kerül). VILKUNA e naptár használatából vezeti le a 'vasárnap' jelentésű északi vogul *sāt-pun̄k-χōtal* 'hét-fej-nap' és kazimi osztják *lapət-uχ-χatl* 'hét-fej' napneveket (azaz a pálcika teteje, a legfelső lyuk a naptárban).

3. fejezet

Zeusz, Mars és Ódin – a görög és római istenektől a germán napnevekig

Az asztrologikus-mitologikus eredetű nevek

Az asztronómiától az asztrológiáig

A napnevek legrégebb rétege a héberből a görög és a latin közvetítésével számos európai nyelvbe eljutott, s ott meghonosodott. Ezeknek a sorszámnévi eredetű neveknek a gyökereit Mezopotámiában kell keresnünk: a holdtölte, a „teljesség napja” (*umu šiputtu*) eleinte a természeti népek fontos mérőpontjául szolgált. Később, a zsidó kultúrkörben, amikor a naptári holdhónap kezdett némiképp elrugaszkodni a Hold fázisaitól, minden hetedik nap pihenőnappá (*šabbath*) vált.

Az időben következő réteg, az ún. asztrologikus-mitologikus névadás kiindulópontját szintén a Folyamközben kell keresnünk. Ez a névtípus a görög kultúra egyik fénypontja, a hellenizmus idején terjedt el a Földközi-tenger népeinél, majd később – elsősorban az ariánus gótok révén – felvándorolt északra, a germánokhoz is (ugyanakkor a héber névrendszerbe nem szivárgott be, az a mai napig érintetlenül maradt; a görögök pedig később visszatértek a régebbi, sorszámnévi alapú neveikhez). Ez a névtípus jellemzi az újlatin, a mai kelta és germán nyelvek többségét, s északra eljutott egészen a finnekig és a lap-pokig.

Mivel ez a névadási mód szoros kapcsolatban áll az asztronómiával, első lépésben szükségesnek látszik az ókori világ csillagászati tudásának és csillagjósági ismereteinek felvázolása, majd utána áttekintem, hogyan is kapcsolták össze a régvolt tudósai a bolygókat és a napokat, és milyen szerepet játszottak a görög, római és germán mitológia hősei a napok megnevezésében.

A csillagászati megfigyelések kezdetei a távoli múltba nyúlnak vissza. Az idő mérésére Mezopotámiából és Egyiptomból már az i. e. III. évezredből találunk bizonyítékokat: I. Sulgi, Ur királya a XXVII. században szexagezimális időbeosztást dolgozott ki, ez a hatvanas osztatú rendszer 12, egyaránt 30 napos holdhónappal számolt (a 365 napos év öt pótnap beiktatásával jött létre), ahol minden nap 12 „kettős órából” állt. Egyiptomban hasonló elvek alapján mérték az időt: az ugyancsak 365 napos év a Nílus áradásának megindulásával vette kezdetét. A napot ők 24 órára osztották. I. e. 2000 körül ezek az ősi civilizációk már ismerték a napórákat is, a XVIII. századtól pedig a csillagok és bolygók mozgását leíró feljegyzések állnak rendelkezésünkre. Az ősi korok csillagászai már ki tudták számolni a nap- és holdfogyatkozások idejét is.

Habár sok csillagászati megfigyelés mezopotámiai vagy egyiptomi időkre megy vissza, az asztronómia mint önálló tudományág csak a görögöknél született meg. Persze, a csillagászat fejlődése nem egyedi jelenség, az i. e. VI. századtól a kémia, fizika, matematika, biológia és orvostudomány területén is figyelemre méltó eredményeket értek el.

E kor első kiemelkedő tudósa a milétoszi Thalész (i. e. 625 k.–547 k.). Geometriai tételei és a mágneses jelenség leírása mellett több csillagászati felfedezés is fűződik a nevéhez, megjósolta például az i. e. 585-ös napfogyatkozást. Ő a Földet még az Óceánon úszó korongként írja le, de tanítványa, Anaximandrosz (i. e. 610 k.–546 k.) a világegyetemet már gömbként képzelte el, melynek közepén lebeg a Föld. Ő fedezte fel a nappálya ferdeségét, és ő készítette az első földabroszt is. Anaximandrosz (i. e. 585 k.–525 k.) azt feltételezi, hogy a Hold a fényét a Naptól nyeri. Püthagorasz (i. e. 570 k.–480 k.) a számok harmóniájából vezeti le a csillagok mozgását, ő veti fel először egy kozmikus östörvény szükségességét. Philolaosz i. e. 420-ban tíz testből álló világmodellt hoz létre. A IV. sz. elején a pitagoreus Hiketász és Ekphantosz már azt tanítja, hogy a Föld gömbölyű, és saját tengelye körül forog. I. e. 350 táján a platonista Hérakleidész Pontikosz azt feltételezi, hogy a Föld a saját tengelye körül forog, az állócsillagok pedig mozdulatlanul állnak. Eudoxosz (i. e. 408–355) megalkotja a koncentrikus körök elmé-

letét, melyet átvesz Kallipposz és Arisztotelész is. Ebből fejlődik ki az excentrikus körök teóriája (Apollóniosz, Hipparkhosz és Ptolemaiosz). Arisztarkhosz az i. e. III. században kimondja, hogy a bolygórendszer középpontjában a Nap áll.

A kor tudását egy alexandriai kutató, Klaudiosz Ptolemaiosz összegezte az i. e. II. században. Nézete, asztronómiai rendszere egészen Kopernikuszig általános érvényű volt. 13 könyvből álló szintézisének eredeti címe *Megalé szüntaxisz* (Nagy rendszer) volt, ez később *Megiszté szüntaxisz*-ra (Legnagyobb rendszer) módosult. E mű végül arab közvetítéssel (*Al-Mageszt*) vált ismertté a középkori Európában (lat. *Almagestum*). A mai ember számára furcsa, hogy ugyanez a Ptolemaiosz írt egy négykötetes munkát is (*Tetrabiblosz*, másik nevén *Apooteleszmatika*), amely a kor asztrológiai tudását, a csillaghit és csillagjóslás „tudományát” adja közre.

Az ókor tudósai hét bolygót ismertek. Hetet, mert a Merkúr, Vénusz, Mars, Jupiter és Szaturnusz mellett bolygónak tartották a Napot és Holdat is. (A Neptunuszt Galilei már 1612-ben észlelte, de állócsillagnak tartotta, így az „igazi” felfedezésre csak 1846-ban került sor, a német J. G. Galke révén. Az Uránuszt Herschel 1781-ben fedezte fel, míg a Plútóra Tombaugh csak 1930-ban bukkant rá.) A görög geocentrikus világkép (amely Arisztotelész és Ptolemaiosz révén az újkorig megmásíthatatlan tételként élt) szerint a Föld fölött koncentrikus gömbökként helyezkedik el a hét bolygó szférája. Az ún. alsó (azaz Nap alatti) bolygó a Hold, a Merkúr és a Vénusz, felső (Nap fölötti) pedig a Mars, a Jupiter és a Szaturnusz.

Irodalom: KISBÁN 1998: 151, 174, 224; KLÍMA 1983: 244–250; SIMONYI 1981: 31–96; SZABÓ 1984: 22–69; TECHNKRÓN.

Az asztronómia mindeme nagyszerű teljesítménye mellett az ókorban kifejlődött egy másik „tudományterület” is, az asztrológia, a csillagjóslás tana. Alaptanítása szerint a csillagok, az égitestek hatással vannak az egyének és a nagyobb közösségek sorsára, azaz mindenkinek meg van írva a sorsa a csillagokban. Mindenkinek van egy csilla-

ga az égen, ezek együtt születnek és halnak az emberekkel (a hullócsillagok az emberek halálának hírnökei), s ezek a csillagok határozzák meg az ember egyéniségét és lelkét is.

E tanok gyökerei a keleti kultúrákban, elsősorban **Mezopotámiában** keresendők. A Folyamköz éghajlata kedvezett a csillagok fürkészésének. A szinte mindig napos, felhőkkel alig borított égbolt kitűnő lehetőséget biztosított a csillagok vizsgálatára, mozgásuk ezen a szélességi fokon jól megfigyelhető.

A sumerok első asztronómiai tartalmú feljegyzésének Gudea lagaši király feliratát tartják, az i. e. XXII. századból, de találtak az óbabiloni korból (XX–XVII. század) is szövegeket. Asszíria nagy uralkodójának, Assur-ban-aplinak (i. e. 669–630) ninivei könyvtárából mintegy négyezer asztronómiai tartalmú táblatöredék bukkant elő, ezeket a kutatók egy elveszett forrásra, a „Midőn Anu-Enlil...” kezdetű hetventáblányi műre vezetik vissza.

Tudjuk, hogy a mezopotámiaiak már az i. e. VII. század előtt hét bolygót ismertek. Ezeket a bolygókat bizonyos meggondolások alapján társították a rendkívül gazdag istenrendszerük néhány tagjával (az i. e. III. évezredben a sumeroknak mintegy két és fél ezer istenük lehetett). Érdekes, hogy a bolygók névadói között nem szerepelnek a főistenek – An (akkádul Anu), az ég istene; Enlil (Bélu), a levegő ura és Enki (Éa), a vizek mélyének ura, a bölcsesség istene –, hanem csak az ún. csillagistenek és egyéb, kisebb jelentőségű istenségek.

A csillagistenek közül a legfontosabb a Holdisten (sum. Nanna, akk. Szín) volt. Ez az általában jóindulatú isten Enlil és Ninlil fia. Jár-műve a bárka, nappal az alvilágban jár, éjjel pedig az égen. Felesége, Ningal (a nagy úrnő) szülte a Napistent, Utut (akk. Samas). Utu mindent lát, mindent tud, ő az igazság védelmezője, a bíró, aki jót s rosszat egyaránt hoz az emberekre. Reggelente egy hegy mögül bukkan elő, éjjel pedig fényt visz a holtaknak. A harmadik csillagisten Innin (akk. Istár), An (másutt Nanna) lánya, Utu napisten nővére, az ég úrnője. A sumer–akkád mitológiában ő a termékenység, a testi szerelem és a viaszály istennője. Asztrális istenségként a ma Vénuszként ismert bolygó

megszemélyesítője. (Érdekes, hogy a negyedik csillagisten, Iskur – a természeti elemek ura, a viharok és árvizek kegyetlen, ugyanakkor a termést hozó eső kegyes istene – nem kapott bolygót.)

Az istenek egy másik csoportját – J. Klíma szóhasználatával – a „politikai istenek” alkotják. Közülük Assur minket jelen esetben nem érdekel, Marduk viszont annál inkább. Marduk Éa és Damgalnunna fia, aki egy, már az i. e. III. évezredben is ismert helyi istenből nőtte ki magát Hammurápi alatt központi istenséggé. Hammurápi építette fel Marduk templomát, amely „Babilónia lakói számára éppolyan fontos volt, mint az iszlám világnak a Kába-kő és a katolikus világnak a római Szent Péter-templom” (KLÍMA 1983: 167). Marduk lett a beiktatási szertartások központi alakja, a hagyomány szerint az uralkodó csak úgy válhatott Babilónia királyává, ha megérintette a Marduk-szobor kezét. Nem véletlen tehát, hogy Mardukot, a világ teremtőjét és a halottak feltámasztóját az óriásbolygóval, a Földnél 318-szor nagyobb Jupiterrel azonosították.

A kisebb istenek közül Ninurta, Nabú és Nergal kapott bolygót. Ninurta, „a Föld ura”, Enlil fia, a szántóföldek és harcmesők védelmezője, a jószág és a halászat pártfogója lett a második legnagyobb bolygó (mai nevén Szaturnusz) istene. (Később, a római kultúrában a Szaturnusz szerepe gyökeresen megváltozott – ám a vetés isteneként ugyanaz a motívum megmaradt.) Nabút, Marduk és Szarpanítu gyermekét, az írnomművészet és a bölcsesség istenét a későbbi korokban Merkúr-nak nevezett bolygóval társították. A halottak istene, minden bajok hordozója, a termés elsilányítója, a jószág megrontója, a dögvész és láz terjesztője, a háborúk okozója, Nergal (Enlil és Ninlil fia) nevét pedig az a planéta kapta, melyet ma Mars néven ismerünk.

Az asztrológia sokáig összefonódott a káldeusok nevével. Ez az arámi eredetű törzs az i. e. VII. sz. végén a babilóniai birodalomban jelentős politikai szerephez jutott: Asszíria bukása után a trónt a káldeus származású Nabú-apal-uszur (i. e. 625–605) foglalta el. Az ő fia volt az egyik legnagyobb és legismertebb folyamközi uralkodó, II. Nabú-kudurri-uszur (Nabukodonozor, i. e. 604–562). Nevéhez nemcsak Ba-

bilon kettős falrendszerének kiépítése és az ókori világ egyik csodája, a függőkert megalkotása fűződik, nemcsak új közigazgatási rendet és bírósági szervezetet hozott létre, hanem uralma alatt az írásbeliség is fejlődésnek indult. Halála után néhány évnyi bizonytalanságot követően Nabú-na'id került a trónra (i. e. 555–539). Babilónia utolsó káldeus királya mint „tudós asztrológus” őrződött meg az utókor előtt. Bukását a perzsák okozták: i. e. 539 októberében II. Kúrosz perzsa király bevonult Babilonba, így Mezopotámia több mint két évszázadra az óperzsa Akhaimenida-dinasztia uralma alá került. Az asztrológia a perzsa uralom idején is, majd Nagy Sándor hódításai után is továbbfejlődött (az első horoszkópot a perzsák alatt, i. e. 410 táján készítették); a görög, majd római csillaghit a káldeus (a név az idők folyamán egyre inkább a mezopotámiai tudós papokat jelölte) tanokból rendkívül sokat merített.

Irodalom: BOLL–BEZOLD 1987: 11–23; HAHN 1980: 84–96; KÁKOSY 1978: 26–27, 110–112, 233–234; KLÍMA 1983: 159–186; KOMORÓCZY 1985: 122–203; MITÉNC 1/480–525.

A csillagvallás fő tétele szerint a lelkek a földi lét bevégeztével a csillagokban találnak örök otthonra. Ez a nézet **Egyiptomban** nagyon régtől fogva (az i. e. III. évezredtől) nyomon követhető. Hitük szerint az elhunyt király lelke az égbe emelkedvén csillaggá válik: az égbe vezető utat a piramis folyosója mutatta a léleknek. (A lélek és a csillagok viszonya a püthagoreusoknál és az újplatonikusoknál is fontos mozzanat.)

Mindemellett azonban a csillagoknak egy másik, szintúgy nagyon fontos funkciója is volt: a földi életet vezérelték. Ennek első jele a Szíriusz csillagnak a horizont feletti megjelenése és a Nílus áradása közötti „kapcsolat” felfedezése volt. A Szopdet (görögösített formában Szóthisz, azaz a Szíriusz) csillag hosszas rejtőzködés után július közepén bukkan fel először a hajnali égen, s ez éppenséggel egybeesett az életet adó nagy folyam áradásának kezdetével. Mivel ez a jelenség évről évre megismétlődött, így az ókori egyiptomiak azt hitték, hogy a

csillag szabályozza az áradást, s ezáltal „ő” szabja meg a földművelő munkák kezdetét. Ennek alapján lett Szopdet az új év, az áradás és a tiszta víz istene.

Az égitestek földi életet irányító szerepe az Amarna-kor után megerősödött, az ókori csillagprognózisok igyekeztek az égitestekből a földi világ és az egyes emberek sorsát kiolvasni. Hogy milyen „tudományos” igénnyel, azt jól szemlélteti KÁKOSY LÁSZLÓ egyik ilyen hémerológiai papiruszról idézett példája: „aki az áradás évszak első hónapjának harmadik napján születik, az krokodilus által fog meghalni” (KÁKOSY 1979: 310). Az első ilyen jóvendölések már a középbirodalomban megjelentek, de főként az újbirodalomban váltak népszerűvé. Ez a szemlélet a nép körében olyannyira termékeny talajra talált, hogy a káros csillagok befolyása ellen az I. évezred második felében már „rutinszerűen” amuletteket hordtak. A csillagióslás az i. e. XIII. századra már olyan szintre jutott, hogy háborúkat is csak kedvező jóslatok után indítottak (ugyanakkor itt sosem vált uralkodóvá az az „aszt-rális fatalizmus”, amely a Római Birodalmat szinte teljesen áthatotta).

Egyiptomban, Mezopotámia csillagászaikhoz hasonlóan, hét bolygót ismertek. Ezek neve többé-kevésbé fennmaradt: *Iah* (Hold), *Sebeg* (Merkúr), *Pa-nutjer-duai* 'Hajnali isten' (Vénusz), *Rē* (Nap), *ḥr Dšr* 'Vörös Hórusz' (Mars), *ḥr t3š t3.wj* 'Hórusz, a két ország elhatárolója' (Jupiter), *ḥr k3 p.t* 'Hórusz, az ég bikája' (Szaturnusz).

Az egyiptomi hitvilágban a világ kormányzója, az emberek teremője Ré, a Napisten (neki napszak szerint több neve is van: a déli Nap maga Ré, a hajnali Heper, míg az esti Atum). Ő az ég ura, de némiképp a halottakhoz is van köze, éjszaka fényt visz a holtak birodalmába, ill. tagja a túlvilági bíróságnak. Ré nappal az égi Níluson hajózik bárkájával, éjszaka pedig alászáll a föld alatti Níluson az alvilágba.

Lényegesen kisebb jelentőségű Jah, a Holdisten, akinek mítosza nem nagyon alakult ki, önálló istenként ritkán bukkan fel. A bolygónevek között többször feltűnik Hórusz (nevét a 'magasság', ill. 'ég' jelentésű szavakra vezetik vissza). Ő Ozirisz és Ízisz fia, aki a sólyomként ábrázolt vadászistenből vált égistenné. Hórusz hosszú küzdelem

után legyőzi apja testvérét s egyben gyilkosát, Széthet, majd feltámasztja Oziriszt, aki az alvilág uralkodója lesz, égi hatalmát pedig fiának adja át. (Érdekes ugyanakkor, hogy a főbb istenek, mint pl. Ozirisz, Ízisz, Széth, Nebet-Hut, Anubisz stb. nem adtak nevet a bolygóknak.)

Irodalom: HAHN 1980: 71–84; KÁKOSY 1978: 26–61, 99–145; 1979: 307–385; 1987: 91–102; MITENC 1/441–466.

Az asztrológia ókori csúcspontját talán a **hellenizmus** idején érte el. Az asztronómia és az asztrológia viszonyára jellemző a már korábban említett Klaudiosz Ptolemaiosz munkássága: korának (i. e. II. sz.) talán legjelentősebb csillagásza, a geocentrikus világkép összefoglaló művének, az *Almagestum*-nak a szerzője az asztrológiában is hitt. Egyik, mai szemmel minden tudományos megalapozottságot nélkülöző teóriája szerint az emberi élet – a hét bolygónak megfelelően – hét szakaszra osztható. Az első négy év történéseiért a Hold felel, őt 14 éves korig a Merkúr követi. Az ifjú 22 éves koráig a Vénusz felügyelete alatt áll, majd egy hosszabb periódusban (a 41. életévig) a Nap „uralma” alá kerülünk. Őt (56 éves korig) a Mars követi, majd a 68. évtől a Jupiter, végül a Szaturnusz uralkodik. Mindeme felosztásnak alapját a bolygóknak tulajdonított főbb jellemvonások képezték: a Hold puha, a Merkúr az értelem ébredését és a tulajdonságok kialakulásának idejét jelzi, a Vénusz a szenvedély ügyelője, a Nap a csúcspont, ezzel szemben a Mars a komorság, kellemetlenségek hordozója. A Jupiter a visszavonulás szimbóluma, míg végül a Szaturnusz a kedvetlenség, a passzivitás jelképe.

Az ókori **Itáliában** a káldeus tanok első követői az i. e. II. században jelentkezték, s e tanok néhány évtized alatt jelentős népszerűsége tettek szert. A jövőndölések mértékéről fogalmat alkothatunk egy korabeli feljegyzés alapján, mely elmeséli, hogy Augustus, főpapi tisztiségében, i. e. 12-ben 200 görög és latin jóskönyvet égettetett el. Mindez hiábavaló erőfeszítésnek bizonyult, mert rövidesen az egész római kultúrát áthatotta az asztrológia.

A csillagjóslás mellett a két másik fontos jóvendölési módszer a madárszemle és az állati belsőségek vizsgálata volt. Az előbbit a madárjósok, az augurok végezték (ők választott személyek voltak, e népszerű intézménynek többek között Caesar, Augustus és Cicero is tagjai voltak). A madárjóslásra fontosabb állami események (hadbaindulás, hivatalba lépések) alkalmából került sor, s bizonyos madárfajok (elsősorban a sas, a keselyű és az ölyv) röpte, illetőleg más fajok (bagoly, fűrj, harkály) hangja alapján „tudakolták ki”, vajon az istenek helyeslik-e az adott intézkedést, szerencsét hoznak-e az adott személyekre, avagy sem. A másik jóslásfajta a *haruspex*-ek feladata volt. Ha egy áldozati állat (sertés, juh, kecske) belső részei, főként a máj és a szív épek tűntek, azt kedvező előjelnak tekintették, azonban ha ezek sérültek voltak (netán hiányoztak!), szörnyű események bekövetkezte várható a jóslást végzőkre és végeztetőkre.

Az asztrológia és egyéb jóslásfajták népszerűsége ellen sem a görög (Eudoxosz, Karneadesz, Panaitiosz), sem a római (id. Plinius, Cicero) tudósok nem tudtak tenni semmit, intéseik, logikus érveléseik teljességgel hiábavalónak bizonyultak. A csillaghit csak a kereszténység elterjedésével szorult háttérbe, legalábbis Európában, mert a VI. századtól Ázsiában egyre terjedt, végül a perzsák és az arabok közvetítésével egészen Indiáig eljutott. Az arabok voltak azok, akik Bizáncba „visszacsempészték” e tanokat. A középkorban és az újkorban – a természettudományos felfedezésekkel, a tudományos-technikai forradalmak vívmányainak robbanásszerű terjedésével – az asztrológia hatása némiképp elcsendesedett, de csak átmeneti időre: ma újólag, nálunk talán soha nem látott erővel ismét tombol: horoszkópok és csillagjóslások zúdulnak a magazinolvasóra és tévénézőre, s boszorkányok és tenyérjósok veszik körül a gyámoltalan s gyanútlan embereket.

Irodalom: HAHN 1975: 56–58, 66–68, 73–76, 81–85; 1980: 230–232; KÁKOSY 1978: 183–205, 223–240; KÖVES-ZULAUF 1995: 211–217.

Görög és római istenek és bolygók

A görögök varázslatos isteni világából a Holdisten és a Napisten mellett öt istenség (Kronosz, Zeusz, Aphrodité, Hermész és Árész) nevét viselik a bolygók (a korai, Platón előtti görög elnevezések közül csak néhányat ismerünk: *Sztilbón* – Merkúr, *Heszperosz*, *Heószphorosz*, *Heósz*, *Phószphorosz* – Vénusz, *Pyroeisz* – Mars, *Phainón* – Szaturnusz, *Phaethón* – több azonosítással: Vénusz, Jupiter, Szaturnusz). A ma is ismert nevek az i. e. IV. században, teljes egészében elsőként Arisztotelésznel bukkannak fel.

De miért éppen ez az öt isten részesült ilyen szerencsében, holott sok más, híres és hírhedt isten, félisten és egyéb mitológiai hős (Uranosz, Poszeidón, Athéné; Héraklész, Prométheusz stb.) is lehetett volna „bolygónév-adó”. A szóban forgó öt istenségnek egy közös tulajdonsága van: mindannyian az Olümposz tizenkét fős „vezérkarának” tagjai. Mielőtt az istenek és bolygók kapcsolatára rátérek, igyekszem röviden bemutatni ezeket a névadó istenségeket.

Kronosz. A világ ősállapota a Kháosz volt, ebből jöttek létre az első istenek, Gaia (a Földistennő) és Uranosz (az Égisten). Házasságukból születtek a titánok, a *hekatonkheir* (százkezű) óriások és a *küklopszok* (egyszemű óriások). Uranosz gyűlölte ezeket a szörnyeket és a Föld méhében tartotta őket, emiatt Gaia az egyik titánhoz, Kronoszhoz fordult segítségért (másutt: Uranosz elpusztította a szörnyeket, s Kronosz bosszút esküdött). Kronosz legyőzte apját (akinek földre hulló véréből születtek a bosszú istennői, az Erinnüszek, tengerbe ömlő véréből pedig Aphrodité), így ő lett a világmindenség ura. Feleségül vette az egyik női titánt, Rheiát, aki többek között megszülte neki Démétért, Hádészt, Hérát, Hesziát és Poszeidont. Kronosznak azonban azt jósták, hogy uralmának egyik gyereke fog véget vetni, ezért mindegyik utódát lenyelte; emiatt felesége a következő gyermekét, Zeuszt titokban szülte meg Kréta szigetén. A jóslat végül beteljesedett: Zeusz felnőve mérget adott apjának (más változatban: Rheia fia helyett egy pelenkába bugyolált kővel etette meg Kronoszt), aki rosszul lett, s kihányta gyermekeit. Zeusz és testvérei hadba indultak Kronosz és a

többi titán ellen. Tízévnnyi harc után győzedelmeskedtek, s ezután Zeusz lett a főisten.

Jól mutatja a görög istenrendszer összetettségét, bonyolultságát, a különféle népektől átvett és beolvasztott mítoszok egymásra rétegződését, hogy Kronosz a gonoszság, kegyetlenség szimbóluma mellett – legalábbis Hésziodosznál (i. e. 700 k.) – az aranykor istene is, annak a kornak, amikor még nem volt magántulajdon, nem volt munka, nem silányultak el a fémek és nem kezdődött meg az emberiség hanyatlása (vö. a római mitológiában Saturnus képével).

Zeusz. Kronosz „élettörténete” vereségével ért véget, a hatalmat Zeusz és testvérei vették át. A győzelem után sorsot húztak: Zeusz lett a legfőbb isten, Poszeidón kapta a tengereket, Hádész pedig az alvilág ura lett. – A görög mitológia legfőbb istene valójában már az i. e. II. évezredben erre a területre érkező akhájok főistene volt. Neve indoeurópai eredetű, az ősi *dejeuō-* ’fénylő, ragyogó’ szóra vezethető vissza, akárcsak a lat. *Jupiter* első eleme. (A fejezetben tárgyalandó görög, római és germán istennevek részletesebb etimológiai magyarázatát ld. a 121–122., 139–140. és 103–104. oldalakon.)

Az első antropomorfizált isten, Zeusz eredetileg az égi jelenségek istene, ő a villámlás és a mennydörgés haragvó parancsolója (villámait természetesen a kovácsisten, Héphaisztosz készíti), s ugyanakkor az életet adó eső küldője is. A társadalom fejlődésével ő lett a rend igazságos, pártatlan védelmezője. Jól mutatják ezt jelzői: Zeusz Herkeiosz a magántulajdon, a földek határainak védője, Zeusz Xeniosz az idegenek, kiszolgáltatottak pártfogója, Zeusz Horkiosz pedig az eskük szentségének őrizője.

Az erotikus mozzanatokban bővelkedő görög mitológia egyik legfőbb kicsapongója Zeusz. Felesége (eredetileg testvére), Héra nehezen tűri Zeusz kalandjait, féltékenységének sok istennő és nőnemű földi halandó látja kárát. A mítoszok félre-félrelépő Zeuszának védelmében el kell mondani, hogy alakja több istenből van összegyúrva, s amikor Zeusz „megkapta” a földközi-tengeri térség egy-egy helyi istenségének történetét és jellemvonásait, vele együtt kapta azok nejét, lányát,

barátnőjét is. Ugyancsak a vallási képzetek keveredése okozza Zeus életének kissé zavaró kettősségét: egyrészt ő a villámok dörgő hangú ura, minden halandó életének rettegett parancsolója, másrészt pedig ő az a krétai kisgyermek, akit anyja elrejtett szörnyűséges apja elől. Mindebben a kettősségben – HAHN István gondolatmenetét követve – a hódító, nomád állattenyésztő akhájok patriarchális világképének, illetőleg a meghódított területeken letelepedetten élő, földművelő pelazgok matriarchális felfogásának ütközése rejlik. A lakóhelyüket gondozó, családjukat féltő anyák társadalmában Rheia a főisten, és ezt a „nőközpontú” szemléletet törli el a beözönlő új népesség.

Aphrodité. A szerelem és szépség istennője, Zeus és Dioné lánya a legenda szerint a tenger habjából született (a rémesebb változat szerint a Kronosz által elveszejtett Uranosz tengerbe hulló véréből). Aphrodité rögtön születése után, kagylóba zárva Küproszra került – azóta Ciprus a szerelem szigete. Sajátos módon e szép istennő férje a csúnya és sánta kovácsisten, Héphaisztosz. Fia Erósz, kíséretében pedig a báj és kedvesség istennőit, a khariszokat találjuk.

Nevének eredete ismeretlen (az *Aphrosz* 'habokból született' népetimológiától eltekinthetünk). Mivel az istennő maga keletről vagy a Földközi-tenger keleti partvidékéről származik (kapcsolatba hozható Astart/Aštoret alakjával, a termékenység elő-ázsiai istennőjével), így neve a görögnél korábbi eredetű lehet.

Hermész. Zeus és Maia gyermeke (Maia apja Atlasz volt). Ez a szeretetreméltó, fürgé isten összetett alak. Eredetileg valószínűleg pásztoristen volt (ezt a társadalmi helyzetét, „rangját” őrzi a sznobizmusra hajlamos istenek között is), később a kereskedelem és piac istene, a kereskedők, úton járók védnöke lett, ezzel együtt őt tartják a tolvajok és ügyeskedők védelmezőjének is. Ravaszsága már kisdéd korában megmutatkozott, egynapos korában már lantot készített, amit később Apollónnak ajándékozott, ám – hátrafelé vezető lábnyomokat hagyva maga után – elhajtotta Apollón teheneit. Emiatt érdemelte ki a „legagyfúrta isten”, ill. „a mestertolvaj” kevésbé hízelgő jelzőket.

Hermész híres könnyed, gyors mozgásáról, hol itt, hol ott tűnik fel és tűnik el – szempillantás alatt. Mozgását megkönnyíti szárnyas saruja, de a sapkáján és varázspálcáján is szárnyak rejtőznek. Zeusz követeként a halandók és égiek között közvetít, és – számunkra talán kissé meglepő módon – ő kíséri le a halottakat az alvilágba.

Árész. Zeusz és Héra fia nem szeretetre méltó isten. Szülei utálták, Homérosz gyilkosnak, vérszomjasnak nevezi, aki ráadásul még rendkívül gyáva is. Ő a háború negatív istene (ellentétben a római mitológia pozitív hadistenével, Marssal). Rokonsága, társasága sem szimpatikus: nővére, Erisz, a viszály istennője, a hadszíntéren mögötte pedig Enüó, a háború istennője jár. E könyörtelen isten ritkán fordul elő a mitológiában, kultusza egyetlen városban sem volt. Állata jellemző módon a keselyű.

Héliosz. A Napisten is a titánok leszármazottja, ő hozza fel rakoncátlan szárnyas lovak húzta szekerén minden reggel a napot a tengerből, s tűnik el vele minden este az aranyalmákat őrző Heszperiszek kertjében. Viszonylag keveset tudunk róla, mert kultuszát később Apollón vette át. – Neve indoeurópai eredetű, az ősi *sāuel*, *suēl*, *sūl* 'fény, fényesség' szóra vezethető vissza.

Szeléné (másik nevén Hekaté). Erről a titokzatos, szerelmet sejtető Holdistennőről is keveset tudunk, mert kultuszát Artemisz vette át. Tudjuk róla, hogy szerelmesének örök életet szerez, de kedvese ezt örök álomban kénytelen eltölteni. – Neve (*σελήνη* 'Hold') a *σέλας* 'fény, fényesség' szóból származik, ez ősi, indoeurópai eredetűnek tűnik.

A bolygók elnevezésének alapját az istenek és a bolygók külsejének és tulajdonságainak összekapcsolása adja. A (mai megnevezéssel) Vénuszt szép bolygónak tartották, így a szerelem istennőjével, Aphroditével társították. A Mars vörös színe a háborút juttatta az akkoriak eszébe, így a hadistennel, Árészsal hozták összefüggésbe. A Merkúr „el-eltűnedezése” a fürge Hermészre emlékeztetett. A Jupiter fensége, nagysága csak a főistenhez, Zeuszhoz mérhető, a Szaturnusz kapcsán

pedig KÁKOSY LÁSZLÓ (1978: 34) szavait idézhetjük: „lassú mozgásáról egy világból kirekesztett ősi istenség [azaz Kronosz] passzivitása jutott a szemlélők eszébe”.

Irodalom: GRAVES 1970: 35–70; HAHN 1980: 173–210;
HAMILTON 1992: 21–33; KÁKOSY 1978: 27–34.

A **rómaiak** ugyancsak összekapcsolták az isteneket és a bolygókat, de a görög istenek helyébe természetesen a saját, romanizált isteneik kerültek.

Az itáliai (etruszk és római) vallás kezdeti szakaszát a „numenek korának” lehet nevezni. A *numen* szó (jelentése kb. ’bólintás, beleegyezés’) olyan emberen kívüli, emberek fölötti, szinte mindenütt jelenlévő szellemlényeket takar, akiknek fő feladata az ember boldogulásának, az emberi munka sikerének előmozdítása. A sok numen közül talán a legfontosabbak: *Lares* (a termékenység védőszellemei), *Penates* (a családi jólét biztosítói), *Manes* (az ősök jóakarató szellemei), *Lemures* (a halottak szellemei).

Az első istenek a közkeletű magyarázat szerint a matriarchátus jegyében születtek: Terra Mater, Tellus, Ceres, Vesta; őket követték a férfiistenek, elsőként Janus és Saturnus. A római állam kezdeti szakaszában jelent meg az ősi főistenek triásza: Jupiter, Mars és Quirinus. Amikor a rómaiak az i. e. VI. század végén átvették a hódító etruszok hitét, az istenhármaság is módosult, az eredetiek közül csak Jupiter maradt meg, a másik két helyet istennők (Juno és Minerva) foglalták el.

Láthatjuk tehát, hogy a görög istenrendszer térhódítása előtt a rómaiak a minket jelen esetben érdeklő öt istenből hármat (Jupiter, Mars és Saturnus) már ismertek. A görög istenek behatolása (kezdetét az etruszk hódítással körülbelül azonos időre teszik, a teljes rendszer átvételét a III. századra már befejezettnek tekintik a kutatók) viszonylag könnyen ment, mert a rómaiak istenei nem voltak annyira kiforrott, megszilárdult, egy-egy jelenséghez, kultuszhoz szorosan köthető fensőbb lények, mint a görögöknél. Az azonosítás alapja az istenek jelle-

gének, rájuk ruházott tulajdonságaiknak hasonlósága volt, de az átvétel természetesen nem jelentett teljes azonosságot: míg a görög isten inkább egyfajta magatartásmintát közvetített, a római sokkal szorosabban tapadt egy-egy konkrét funkcióhoz. A megfeleltetés néha hangsúlyeltolódással is járt: Minerva jelentéktelenebb, mint Pallasz Athéné; Mars viszont sokkal fontosabb (és szimpatikusabb), mint Árész.

A megfeleltetés egy része nyelvészeti is igazolhatóan a közös indoeurópai eredetből fakad, Zeusz és Jupiter neve egyazon ősi gyökre megy vissza, s hasonló szórokonság rejlik Hesztia és Vesta nevében is. Apollón nevét nem „cserélték le”, csak kissé ellatinosították (Apollo), s a görög Hádész másik neve (Pluto) is megmaradt. Az említetteken kívüli főbb „istenpárok”: Aphrodité ~ Venus, Artemisz ~ Diana, Démétér ~ Ceres, Héphaisztosz ~ Vulcanus, Héra ~ Juno, Hermész ~ Mercurius és Poszeidón ~ Neptunus. A hőroszok nevét (amelyek az etruszk közvetítés során eltorzultak) latinostították: Héraklész > Hercules, Polüdeuklész > Pollux. Az istenekkel együtt a görög mítoszok is átkerültek, de ezekhez már nem mindig fűződtek vallási képzetek, hanem inkább irodalmi alkotásként váltak a római művelődés kincseivé.

Saturnus eredetileg a vetés védőszelleme volt (felesége, Ops pedig az aratás segítője). Neve etruszk eredetű. A 'vetés istene' jelentés népetimológikus úton kapcsolható össze a *sero*, *satus* 'vet, ültet' igével.

Kronosz kétjelleű isten, egyrészt gonosz, vad, apját megölő lény, másrészt viszont a békés, nyugodt aranykor megtestesítője. Ez utóbbi jellemvonása alapján azonosították Saturnusszal, akit a múltba vesző boldog békeidők oltalmazójává emeltek. Saturnus lassacskán Itália védelmezőjévé nőtte ki magát, s őt tekintették Latium első királyának. A tiszteletére tartott ünnepen, a Saturnálián – amelyet december 17-én, a téli napforduló környékén ülték – az aranykor emléke dominált: ezen a napon nem lehetett hadat üzenni és kivégzést végrehajtani, a szabadok megajándékozták egymást, s saját asztalukhoz ültették rab-szolgáikat (a többek között erre a jeles napra is rátelepülő későbbi keresztény ünnep, a karácsony sok mozzanatot átemelt e pogány szertartásból).

Jupiter ősi égisten, neve indoeurópai eredetű, etimológiailag összefügg Zeusz nevével (és annak eredeti funkciójával is), az eredeti jelentése 'az ég ura' lehetett.

Szerepe viszonylag korán kibővült: a villámlás (Jupiter Fulgur) és az eső (Jupiter Pluvialis) istenén kívül előbb hadisten (Jupiter Feretrius), majd az államot védelmező felsőbb lény vált belőle. Egyik legfőbb funkciójaként ő Róma védelmezője, az ellenség megállítója (Jupiter Stator) és a határok őrzője (Jupiter Terminus). Politikai funkciói közé tartozott a hadüzenetek, szövetségekötések és eskütételek felügyelete, mindezekkel külön papi testület foglalkozott. Kitüntetett szerepéről árulkodik az etruszk korban kapott két mellékneve (Optimus, Maximus) is, ekkor kerekedett a triász másik két tagja fölé, s vált a legfőbb istenséggé.

Mars eredetileg ősi vegetációs isten lehetett. A külső veszélyek elleni oltalmazó szerepéből nőhetett ki a hadisten funkciója. A mezőgazdasági munkák és a hadi tevékenységek bizonyos mértékig kapcsolatban állhattak egymással. Márciusban, az isten nevét viselő hónapban nemcsak a földek, kertek művelésének szerszámaint szedték elő, hanem a fegyvereket is – s majd csak október közepén küldték őket „téli álmukra”. Harcias istenkultuszához szent lándzsák és pajzsok tartoztak. Papjai üzenik meg a háborúkat s kötik meg a békéket.

A görög hadistennel, Árészsal való azonosítása csak külsődleges. Árész a görög mitológia egyik legellenszenvesebb alakja, még szülei is utálják, nyomában csak a pusztulás, gyász és keserűség jár. Mars ezzel szemben derék hadfi, a férfias harc képviselője, őt szolgálni kitüntetés és dicsőség.

Mercurius a kereskedők istene. „Kinevezését” a kereskedelem fejlődése indokolta, ő a nyereség és a haszon biztosítója, akit pénzes zacskóval a kezében szoktak ábrázolni. Távolról sem olyan színes egyéniség, mint a furfangos, ravasz Hermész, s nem is fűződik hozzá oly sokrétű funkció, mint görög párjához.

Venus régi itáliai istennő. Neve a *venus* 'szeretet; kellem, báj' szóból eredeztethető. A szerelem és szeretet istennőjeként kultusza népszerű s igen elterjedt volt, azonosítása görög „kolléganőjével”, Aphroditéval, kézenfekvő választásnak tűnt.

Irodalom: HAHN 1975: 13–85; 1980: 210–224; GESZTELYI 1988: 10–30; KÖVES-ZULAUF 1995: 42–51, 141–143; TRENCSENYI-WALDAPFEL 1983: 249–265.

A bolygók és a hét napjai

A csillagok és bolygók mozgását a tudósok már a régi időkben összekapcsolták a naptári időegységekkel (vö. a tudományos számítások eredményeképp létrejött évek, hónapok rendszerét). Az asztrológia hozadékai, mai napig élő „termékei” ugyanakkor számos nyelvben a napnevek, amelyek az akkor ismert hét bolygóhoz köthetők.

A hét mint időegység csírái már a babiloni naptárban megfigyelhetők, mai formájában először valószínűleg a zsidó kultúrában alakult ki. A hetes ciklus alapjait a holdhónap négy részre osztása adta, a bibliai teremtéstörténet pedig mintegy megszilárdította ezt a periodizációt. Ez a hetes egység a hellenisztikus korban, valószínűleg Alexandriában telítődött asztrológiai tartalommal. (Alexandria egyébként, mint a zsidó és a görög kultúra közötti kapocs – a híres könyvtár és a Muszeion városa, ahol az Ószövetség görög fordítását, a Septuagintát készítették, s olyan kiemelkedő tudósok alkottak, mint Euklidész, Eratoszthenész és Arisztarkhosz – jelentős szerepet játszhatott a hetes egység nyugat felé terjedésében is.)

A bolygók és napok összekapcsolása a hellenizmus korában az ún. időkormányzó elven és az uralkodó bolygó teóriáján alapult. Az időkormányzó az a bolygó, amelyiknek az adott órában (ugyanígy: napban/évben) a hatása legjobban érvényesül. Ennek alapján minden óráért egy bizonyos bolygó a felelős. Egy adott nap uralkodó bolygója az a planéta, amelyik a nap első órájának felelőse, s a napot ennek alapján nevezik meg. (Mivel nincsenek változatai, sehol nem tapasztalunk eltéréseket, e rendszer valószínűleg nem hosszas kitérővel, útkeresé-

sekkel tarkított fejlődés eredménye, hanem egy iskolának vagy egy tudósnak a munkássága révén jött létre, s terjedt el egyetlen formában mindenütt.)

Bizonyos megfontolások alapján a számolást a szombattól kezdték, amelynek első órájáért Kronosz bolygója (ma: Szaturnusz) felelt. A sorban a második Zeusz planétája (azaz a Jupiter) volt, majd Árész (Mars), Héliosz (Nap), Aphrodité (Vénusz), Hermész (Merkúr), Szeléné (Hold) következett, ez a bolygószférák egyik közzismert sorrendje az ókorban. (A hét 168 órájának teljes rendszerét ld. a 63. oldalon található ábrán.)

Ennek alapján tehát a szombat felelőse a Szaturnusz, a vasárnapé a Nap, a hétfőé a Hold, a kedde a Mars, a szerdái a Merkúr, a csütörtöké a Jupiter, a pénteké pedig a Vénusz. A bolygóknak ez a mesterkélt sorrendje csak a hét napjaiban van meg. Az i. e. I. sz. második felében Itáliában már ismerhették a bolygóket, de a régi nyolcnapos időbeosztást csak az i. sz. III. században szorította ki teljesen a hétnapos egység.

Irodalom: HAHN 1980: 169–170, 230–231; 1998: 82–85;
KÁKOSY 1978: 204–209; KISBÁN 1998: 148–151; RTK
413–414; SCHALK 1999: 24–25, 68–69.

Láthatjuk tehát, hogy a bolygók és napok társítása egy viszonylag bonyolult számítási rendszer eredményeképp jött létre. Nézzük meg mindennek a nyelvi vetületét!

A görög rendszer a következőképpen alakult (*ἡμέρα* 'nap'):

H	<i>ἡμέρα Σελήνης</i>	'Szeléné napja'
K	<i>ἡμέρα Ἀρεως</i>	'Árész napja'
Sze	<i>ἡμέρα Ἑρμοῦ</i>	'Hermész napja'
Cs	<i>ἡμέρα Διός</i>	'Zeusz napja'
P	<i>ἡμέρα Ἀφροδίτης</i>	'Aphrodité napja'
Szo	<i>ἡμέρα Κρόνου</i>	'Kronosz napja'
V	<i>ἡμέρα Ἡλίου</i>	'Héliosz napja'

Kronosz bolygója (ma: Szaturnusz)	Zeusz bolygója (ma: Jupiter)	Árész bolygója (ma: Mars)	Héliosz bolygója (ma: Nap)	Aphrodité bolygója (ma: Vénusz)	Hermész bolygója (ma: Merkúr)	Szeléné bolygója (ma: Hold)	
1	2	3	4	5	6	7	→szombat
8	9	10	11	12	13	14	
15	16	17	18	19	20	21	
22	23	24	1	2	3	4	→vasárnap
5	6	7	8	9	10	11	
12	13	14	15	16	17	18	
19	20	21	22	23	24	1	→hétfő
2	3	4	5	6	7	8	
9	10	11	12	13	14	15	
16	17	18	19	20	21	22	
23	24	1	2	3	4	5	→kedd
6	7	8	9	10	11	12	
13	14	15	16	17	18	19	
20	21	22	23	24	1	2	→szerda
3	4	5	6	7	8	9	
10	11	12	13	14	15	16	
17	18	19	20	21	22	23	
24	1	2	3	4	5	6	→csütörtök
7	8	9	10	11	12	13	
14	15	16	17	18	19	20	
21	22	23	24	1	2	3	→péntek
4	5	6	7	8	9	10	
11	12	13	14	15	16	17	
18	19	20	21	22	23	24	

Ezt a rendszert átvették a rómaiak, a görög istenek helyére a sajátjaikat ültetve, így alakult ki a **latin** napok rendje (*dies* 'nap'):

H	<i>dies Lunae</i>	'a Hold napja'
K	<i>dies Martis</i>	'Mars napja'
Sze	<i>dies Mercurii</i>	'Mercurius napja'
Cs	<i>dies Iovis</i>	'Jupiter napja'
P	<i>dies Veneris</i>	'Venus napja'
Szo	<i>dies Saturni</i>	'Saturnus napja'
V	<i>dies Solis</i>	'a Nap napja'

A Római Birodalom népei ezt a megnevezési sort vették át, s ez a mai napig él (a portugál kivételével) az újlatin nyelvekben, a keltában és részben a germánban (ahol a görög–római istenrendszer helyett saját isteneiket választották névadóul).

Az újlatin nyelvek a latin napneveket háromféle formában őrizték meg: a *dies* elem összeolvadt az utána következő szóval (ilyen a provanszál és a katalán), a *dies* hátravonódott, s beleolvadt az előtte álló szóba (ezt a francia és az olasz képviseli), ill. a *dies* elmaradt (ez történt a spanyolban és a románban). A napok megnevezése e nyelvekben az alábbi képet mutatja (a szombat és a vasárnap vallási eredetű nevet kapott, vö. fr. *samedi*, *dimanche*, sp. *sábado*, *domingo* stb.):

	francia	provanszál	katalán
H	<i>lundi</i>	<i>diluns</i>	<i>dilluns</i>
K	<i>mardi</i>	<i>dimars</i>	<i>dimarts</i>
Sze	<i>mercredi</i>	<i>dimècre</i>	<i>dimecres</i>
Cs	<i>jeudi</i>	<i>dijòu</i>	<i>dijous</i>
P	<i>vendredi</i>	<i>divèndre</i>	<i>divendres</i>
	spanyol	olasz	román
H	<i>lunes</i>	<i>lunedì</i>	<i>luni</i>
K	<i>martes</i>	<i>martedì</i>	<i>marți</i>
Sze	<i>miércoles</i>	<i>mercoledì</i>	<i>miercuri</i>
Cs	<i>jueves</i>	<i>giovedì</i>	<i>joi</i>
P	<i>viernes</i>	<i>venerdì</i>	<i>vineri</i>

A kelta nyelvekhez tartozó kymro és breton napnévrendszerében a szombat és a vasárnap is asztrológikus-mitológikus elnevezésű (*dydd* és *di-* 'nap'). Az ír csak részben őrzi ezt a típust.

	kymro	breton	ír
H	<i>dydd Llun</i>	<i>dilun</i>	<i>Luan</i>
K	<i>dydd Mawrth</i>	<i>dimeurzh</i>	<i>Mairt</i>
Sze	<i>dydd Mercher</i>	<i>dimercher</i>	
Cs	<i>dydd Iau</i>	<i>diziou</i>	
P	<i>dydd Gwener</i>	<i>digwener</i>	
Szo	<i>dydd Sadwrn</i>	<i>disadorn</i>	<i>Satharn</i>
V	<i>dydd Sul</i>	<i>disul</i>	

Germán istenek és napnevek

A germánok átvették a római napnévrendszer vázát, de a római istenek helyére saját isteneiket ültették (ugyanakkor meghagyták a hét-főt a Holdnak, a vasárnapot pedig a Napnak; a szombat az angoloknál és a hollandoknál a mai napig a Szaturnusz napja, más népeknél pedig a 'fürdés, mosás napja'). Tacitus i. sz. I. századi nagy művében, a germán mitológia egyik fő forrásában, a *Germaniában* említést tesz arról, hogy a germánok Mercuriust, Marsot, Herculest és Isist tisztelték. A kutatók, nem utolsósorban a hét napjainak megnevezéseiből kiindulva, ezeket az isteneket Ódinnal, Tyrrel, Thórral és Frigg-gel azonosítják. Nézzük meg ezeket az isteneket kicsit közelebbről, vizsgáljuk meg, miért válhattak ők a napok névadóinak a germán népek körében! (Ezeket az isteneket általában két néven ismerjük, az északi vagy skandináv, és a nyugati germán nevükön.)

Skand. **Ódin** (óizl. *Óðinn*), ny. germán **Wotan** (*Wodan*) – a skandináv mitológia főistene, de a frankok, szászok, angolok, vandálok és gótok is egyaránt tisztelték. Bur és Besztla fia, Frigg férje. Ő a legfőbb áz isten (az istenek két csoportjáról, az ázokról és a vánokról részletesebben Frigg istennő kapcsán lesz szó), minden más áz isten atyja.

Számos funkciót egyesít magában. Ő a hadisten (pontosabban szólva a hivatásos seregek istene, mert a felfegyverzett közhadak ura Thór), a katonák és hősök pártfogója, a győzelmek és vereségek mindenható ura. Dárdája, a Gungnir, a katonai hatalom jelképe. Ő a holtak égi birodalmának, a Walhallának az ura, ahová a csatában elesett hősöket viszik a valkűrök.

Ódin a varázslás istene, a mágikus erő megtestesülése is, végső soron a szellemi hatalom, a bölcsesség letéteményese. Ő a varázserejű rúnák, a szent tudomány birtokosa, aki ezért nagy áldozatokat hozott: magát feláldozva kilenc napig függött a világfán, az Yggdraszilon, hogy megkapja Böltorn óriástól a bölcsességet jelentő rúnákat; Mímir óriásnak pedig nekiadta a fél szemét a bölcsesség megszerzéséért. Mindemellett ő a költészet istene, a költők (a skaldok) patrónusa is.

Ódin az az istenek között, Ázgardban, ezüstoffedélű égi lakásban lakik. E félszemű isten mindig kék köpenyt és nagy kalapot visel, s nyolclábú lován, Sleipniren lovagolva mindenhová odaér. A vállán két holló ül, ezek súgják a fülébe, mi történik a Földön.

Ódin, a két másik főistennel, Tyrrel és Thórral ellentétben, eredetileg nem volt tagja a germán panteonnak, szerepe a katonai szövetségek erősödésével nőhetett meg. Később, kiszorítva a többi istenséget, ő vált a főistenné.

Nevének – a hadak urához és a költők istenéhez méltó módon – kettős jelentése van: etimológiailag összekapcsolható a germán nyelvek 'örült, vad, dühöngő', ill. 'hang, ének, költészet' jelentésű szavaival (s mindezek összefüggenek a lat. *vates* 'jós' szóval is).

Skand. **Thór**, nyugati germán **Donar** – a mennydörgés, a vihar és a vegetáció istene. Neve etimológiailag összefügg Perkunas balti villámisten nevével, valamint az ang. *thunder* és ném. *Donner* 'mennydörgés' szavakkal. Thór nagy termetű, vörös szakállú kultúrhős, aki harci kalapácsa, a Mjöllnir segítségével – ez összekapcsolható az ószláv *мѣлнѣ* (> óor. *мѣлнии*, mai orosz *молния*) 'villámlás' szóval – védelmezi az embereket (Midgard lakóit) és az isteneket (Ázgard né-

pét) az óriásokkal, a szörnyekkel és a világkígyóval szemben. Égi lak-
helyéről, Trúdheimből kecskék vontatta szekéren indul útnak.

Míg Ódin a hősök, a hivatásos harcosok istene, addig Thór inkább az átlagemberek istene. Ő személyesíti meg a felfegyverzett népet, de ő a földműves parasztemberek védelmezője, az eső hozója is. Sokkal „emberközelibb”, mint nagy tekintélyű istentársa, Ódin, sok humoros anekdota mindig győztes paraszti főhőse ő.

Ez az az isten egykor valószínűleg égisten lehetett (ezt bronzkori kultusza támasztja alá), akit később Ódin letaszított a germán panteon képzeletbeli trónjáról. Nem véletlen, hogy ő kapta a csütörtököt, azt a napot, amely a görög–római mitológiában a főisten, Zeusz/Jupiter napja.

Skand. **Tyr**, nyugati germán **Tiu** (ófn. *Ziu, Ziw*) – eredetileg szintén égisten lehetett, ezt nevének eredete bizonyítja, hiszen etimológiailag összefügg a görög *Zeusz* és a latin *Jupiter* nevével (vö. 55. oldal). Nevének ógermán alakja, a *Tiwas* az óizlandiban közszóként (*tivar*) található meg, ’istenek’ jelentésben. Tyr másik funkciója katonai jellegű, eredetileg ő is hadisten volt (ennek alapján azonosította Tacitus Mars-sal). Ő a csaták istene, akinek fegyvere a kard. Ezt a bátor istent félkezűként is szokták emlegetni, mert a mítosz szerint egyik kezét Fenrir farkas leharapta. Tyr az idők folyamán háttérbe szorult, Ódin lépett a helyére, de egyik funkcióját megtartva a (katonai) jogszolgáltatás isteneként élt tovább.

Láthatjuk tehát, hogy a római és germán napnevek megfelelési sora (kedd = Mars/Tyr, szerda = Mercurius/Ódin és csütörtök = Jupiter/Thór) nem az i. sz. I. évezred végének „isteni erőviszonyait” tükrözi, hanem a germán panteon jelentős átrendeződését – Ódin kiemelkedését és Thór háttérbe szorulását – megelőző állapotokat. (Hiszen ha a viking korban „kölcsonőzték” volna az isteneket, akkor Ódin nem a szerda, hanem a csütörtök felelőse lett volna.) A Tacitustól ismert adatok tehát még azt az állapotot mutatják, amikor a római hadisten, Mars az ősi germán hadistennel, Tyrrel volt párhuzamba állítható; a nagy-

erejű Hercules megfelelője Thór volt; míg a nem annyira jelentős Mercuriusnak, a holtakat alvilágba kísérő istennek párja Ódin, a holtak birodalmának ura lett. Így hozható tehát kapcsolatba a római és germán isten- és napnévrendszer.

Ennél egyértelműbb a „napnevek panteonjának” egyetlen istennője, **Frigg** (ófn. *Frija*) helyzete, akit Aphrodité/Venus istennővel azonosítottak. Frigg istennő alakja a mítoszokban sokszor keveredik Freyjával. Frigg Ódin felesége, az istennők között az első számú, ő a házasság, a szerelem, a családi tűzhely és a gyermekszaporulat istennője. Freyja funkciója nagyon hasonló: ő ugyancsak a termékenység, a szerelem és a szépség istennője. Ő Ód felesége (aki voltaképpen Ódin hiposztázisa), Freyr húga, Njörd lánya, aki jártas a rontó mágiában is.

Frigg és Freyja párhuzama, alakkeveredése a germán istenek két csoportjának, a vándoroknak és az ázoknak a harcára vezethető vissza. A vándor istenek (akik közül Njörd és két gyermeke, Freyr és Freyja a legjelentősebbek) az ázoknál sokkal régebbi természetistenek voltak, őket a viking korra az ázok (Ódin, Thór és Tyr vezetésével) kiszorították, a vándor isteneket asszimilálták, így érthető, hogy az eredetileg vándor Freyja sok tulajdonságát átvette, magába olvasztotta Frigg áz főistennő.

Azt, hogy melyik istennőt kell keresnünk a péntek germán megnevezésében, etimológiai érvek birtokában dönthetjük el. Freyja istennő neve ’úrnök’-t jelent, míg Frigg nevének jelentése ’kedves, szerető’, azaz összefüggésbe hozható a latin *Venus* jelentésével: ’szeretet; kelem, báj’ (részletesebben ld. a 61. oldalon).

Irodalom: BRØNDSTED 1983: 242–253; DÖMÖTÖR 1978: 200–218; MITENC 1/563–608.

A germán nyelvek nagymértékben megőrizték az asztrológikus-mitológikus típusba tartozó neveket. A nyugati ágba kivételt csak a német és a fríz alkot. Előbbiben a helyzetviszonyító típusba sorolható *Mittwoch* ’a hét közepe = szerda’, és a végső soron a héber *šabbath*-ra visszamenő *Samstag* tartozik máshová (figyelemre méltó, hogy a többi germán nyelvet nem érte el a *šabbath* hatása!); a fríz *snein* egy ófríz

snēvend (< *sunni-ēvend*) alakra megy vissza, amely etimológiailag összefügg a ném. *Sonnabend* szóval, de érdekes módon itt nem a szombatot, hanem a vasárnapot jelöli.

A skandináv ág minden nyelvében kilóg a sorból a szombat ('a fürdés napja'). Nagyon heterogén az izlandi rendszer: sorszámnevi a *priðjudagur* 'harmadik nap = kedd' és a *fimmtudagur* 'ötödik nap = csütörtök', helyzetviszonyító a *miðvikudagur* 'a hét középső napja = szerda', vallási a *föstudagur* 'a böjt napja = péntek', s csak a hétfő (*mánudagur*) és a vasárnap (*sunnudagur*) tartozik az asztrológikus típusú nevek sorába.

	angol	fríz	holland	német
H	<i>Monday</i>	<i>moandei</i>	<i>maandag</i>	<i>Montag</i>
K	<i>Tuesday</i>	<i>tiisdei</i>	<i>dinsdag</i>	<i>Dienstag</i>
Sze	<i>Wednesday</i>	<i>woansdei</i>	<i>woensdag</i>	
Cs	<i>Thursday</i>	<i>tongersdei</i>	<i>donderdag</i>	<i>Donnerstag</i>
P	<i>Friday</i>	<i>freed</i>	<i>vrijdag</i>	<i>Freitag</i>
Szo	<i>Saturday</i>		<i>zaterdag</i>	
V	<i>Sunday</i>		<i>zondag</i>	<i>Sonntag</i>

	dán	norvég	svéd	färöi
H	<i>mandag</i>	<i>mandag</i>	<i>måndag</i>	<i>mánadagur</i>
K	<i>tirsdag</i>	<i>tirsdag</i>	<i>tisdag</i>	<i>týsdagur</i>
Sze	<i>onsdag</i>	<i>onsdag</i>	<i>onsdag</i>	<i>ónsdagur</i>
Cs	<i>torsdag</i>	<i>torsdag</i>	<i>torsdag</i>	
P	<i>fredag</i>	<i>fredag</i>	<i>fredag</i>	<i>fríggjadagur</i>
V	<i>søndag</i>	<i>søndag</i>	<i>söndag</i>	<i>sunnudagur</i>

Ily módon tehát a hétfő a Hold napja, a kedd védőistene Tiu/Tyr, a szerdái Wotan/Ódin, a csütörtöké Donar/Thór. A péntek gondviselője Frija/Frigg. A szombat a Szaturnusz, a vasárnap pedig a Nap oltalma alá került.

*

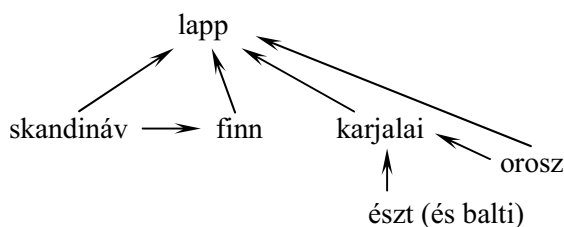
A germán napnevek bekerültek az Észak-Európában beszélt **finn-ugor** nyelvekbe is. A finn napnevek svéd eredetre mennek vissza, az öt asztrológikus-mitológikus név mellett két eltérő típusú megnevezés él e nyelvben: a *keskiviikko* 'a hét közepe = szerda' helyzetviszonyító, a *lauantai* 'szombat' pedig a skandináv nyelvekben általános, 'a fürdés napja' megnevezésből származik.

A finn egyik keleti nyelvjárásában, a Narva folyó és a Ladoga-tó közötti területen, Szentpétervár vidékén élő, az erre a területre a XVIII. század elején betelepült inkeri finnek napnévrendszere kettős: viszonylag jól megőrizték az eredeti finn napnévrendszert, emellett azonban él az orosz hatásra kialakult sorszámnévi típus is (*enspäivä, toispäivä, kolmaspäivä* stb., vö. 41. oldal).

Az észten egy napnév tartozik az asztrológikus-mitológikus nevek csoportjába, ez a *reede*, amely a germán nyelvek 'péntek' jelentésű szavából származik. E szó vándorútja során a lívbe is elért, ott *brēdīg* alakban él.

A lapp nyelvjárások rendkívül változatos képet mutatnak (az egyes dialektusok olyannyira különböznek egymástól, hogy a tudósok manapság inkább lapp *nyelvekről* beszélnek). A nevek tarkaságában ugyanakkor világosan elkülöníthető az orosz eredetű napnevek, az északi kultúrkörök hatására tükörfordítással létrejött elemek és a skandináv jövevényszavak csoportja. Az oroszból származó (meglehet, hogy a lappba karjalai közvetítéssel átkerülő), sorszámnévi típusú nevek a keleti és részben az északi lapp nyelvjárásokban vannak jelen (erről bővebben ld. a 2. fejezetben írottakat). A tükörfordítással keletkezett nevekhez tartoznak a vasárnapot jelölő 'szent nap' típusú (pl. *pá'sspei'vv*) és a szerdára vonatkozó 'hét közepe' szerkezetű nevek (pl. *gaskavahku*). Mindezek mellett nyugatról-délnyugatról jelentős skandináv (svéd és norvég, ill. az azt megelőző óskandináv) hatás érte a lappot: például a norv. *mandag*/sv. *måndag* a különféle lapp nyelvjárásokba *mannōdāk, maanoedahke, månnodahka, mānnōtahka, mánno-dat, mánnudat, mǎnnudg̥k̥e, mǎnnuḍa^{hk}* stb. alakban került be. Ugyancsak skandináv eredetű a *vástupejvi* 'böjt-nap = péntek' is. (A

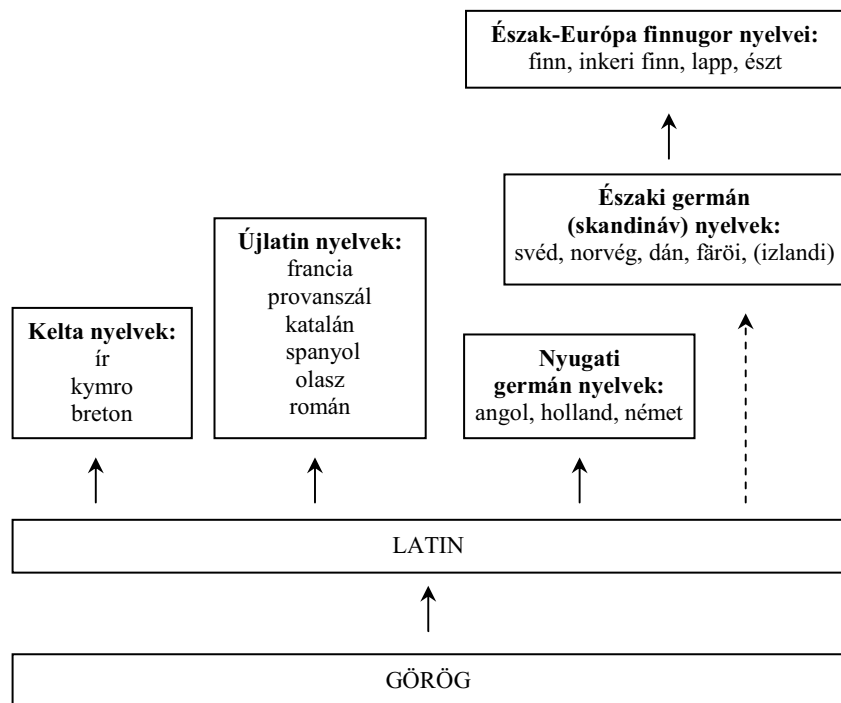
kérdésről bővebben ld. MATICSÁK 2004: 87–96.) – A kölcsönzés útjait az alábbi ábrán próbálom meg szemléltetni:

Végezetül álljanak itt Észak-Európa finnugor nyelveinek az asztrológikus-mitológikus típusba sorolható napnevei:

	finn	lapp	inkeri finn	észti
H	<i>maanantai</i>	<i>mánnodat</i>	<i>māntaki</i>	
K	<i>tiistai</i>	<i>disdat</i>	<i>tīstaki</i>	
Cs	<i>torstai</i>	<i>duorastat</i>		
P	<i>perjantai</i>	<i>bearjadat</i>	<i>perentakki</i>	<i>reede</i>
V	<i>sunnuntai</i>	<i>sotnabeaivi</i>	<i>suntaki</i>	

A görögből induló, az asztrológia térnyerésével terjedő névtípus rendkívüli diadalutatót járt be: a hellenizmus közvetítésével eljutott a latinba, ahol a görög istenek helyére természetesen a római megfelelők léptek, e neveket (a portugál kivételével) szépen megőrizték az utódnyelvek; a latinból átkerült a kelta és a germán nyelvekbe is, sőt a skandináv nyelvek továbbkölcsönözték az észak-európai finnugor nyelveknek is, ily módon összességében elmondható, hogy Európa legnagyobb, legjelentősebb egykori s mai nyelvei többé-kevésbé e típus alapján nevezik meg a hét napjait. Mindezek a mozgásokat, kölcsönzési utakat az alábbi sémán ábrázolom:

4. fejezet

A kereszténység hatása a napok megnevezésére

A heti ünnepnap a vasárnap lesz

A zsidó hetiünnep, a *šabbath* egyik alapeszméje a pihenéshez való jog volt, embernek, állatnak (és hétévente a földnek) egyaránt. Jelentősége az egyiptomi fogság idején nagymértékben megnőtt, mert a jeruzsálemi Templomban bemutatandó áldozatok híján ezt a napot kezdték a legfontosabb összetartó jelképnek tekinteni. A fogságból való hazatérés után a szombat megtartását egyre több szigorú, nehezen betartható tilalommal próbálták szabályozni: nem volt szabad a másnapi munkáról beszélni, tilos volt ezerkőnyöknyi távolságnál messzebbre elhagyni a lakhelyet, állatot tilos volt a kútból kimenteni, sőt az esszénusoknál a szombati székelés is tiltva volt. A vallástudósoknak olyan kérdésekben kellett állást foglalniuk, mint például szabad-e megenni azt a tojást, amelyet a tyúk szombaton tojt. A törvények szigorúságára még egy megrázó példa: a makkabeusok korában egy csoport a szombaton rájuk törő ellenség ellen sem fogott fegyvert, inkább hagyták megölni magukat...

Jézus mindezekkel az aprólékos, az emberek életét igencsak megnehezítő, a valóságtól elrugaszkodott szabályokkal szembehelyezkedett, mondván, a szombat van az emberért s nem fordítva. Igyekezett visszaállítani a szombat pihenőnap jellegét, ajándék mivoltát.

Pál apostol azonban még ezen is túllépett: mivel a keresztény hitre térített pogányokat nem kötelezte a zsidó szokások betartására, a szombat megünneplését is „hatályon kívül helyezte”, s helyette – a hétnapos heti ciklus megtartásával – egy másik napot, a szombatra következő egységet, a hét (akkori) első napját jelölte ki ünnepnapként.

A kereszténység terjedésével a szombat megünneplése egyre inkább háttérbe szorult, s helyébe az új ünnep, Jézus feltámadásának napja lépett. Amikor Nagy Konstantin a keresztény hitet a hivatalos ál-

lami vallás szintjére emelte, egyúttal a vasárnap ünnepnap státusát is megszilárdította: a 325. május 20–július 25. között a bithyniai Niceában tartott első egyetemes zsinaton elfogadott rövid rendelkezések (kánonok) közül az utolsó, a 20. foglalkozik ezzel a kérdéssel, s előírja, hogy a vasárnapokat (és az egész húsvéti időszakot) „imádságos lélekkel” kell ünnepelni.

A hétkezdet meghatározásának ez a kettőssége manapság is jól megfigyelhető: ’második nap = hétfő’: újgör. *Δευτέρα*, arab *yaum al-ithnain*, perzsa *došambe*, port. *segunda-feira*; és ’második nap = kedd’: blg. *вторник*, le. *wtorek*, or. *вторник*, lett *otrdiena*, észt *teisipäev*, lp. *majeb-arga* (bővebben lásd a 2. fejezetben). (Ugyancsak egyfajta kettősség figyelhető meg a mai naptárak beosztásában is: az angolszász naptárak egy része a vasárnapkal kezd a hetet.)

Irodalom: Biblia-téka: *szombat, vasárnap*; BTSz 965;
JEDIN 1998: 18–21.

Az Úr napja

A Földközi-tenger keleti térségében 1500–2000 évvel ezelőtt lezajlott változások, a világ vallási térképét alapjaiban átíró események tehát jelentős hatást gyakoroltak a hét napjainak megnevezésére is. A vasárnap ógörög nevét, a sorszámnevi alapú *πρώτη σαββάτου* ’első nap’ kifejezést felváltotta a *Κυριακή ἡμέρα* ’az Úr napja’ (azaz Jézus feltámadásának napja) (< *κύριος* ’úr’), vallási indíttatású név. Ez a változás a latinban is bekövetkezett: a *dies prima* és *dies Solis* helyébe a *dies Dominica* ’az Úr napja’ lépett. Ezt több újlatin nyelv máig őrzi:

ol.	<i>domenica</i>	fr.	<i>dimanche</i>
port.	<i>domingo</i>	prov.	<i>dimenche</i>
sp.	<i>domingo</i>	rom.	<i>duminică</i>
kat.	<i>diumenge</i>		

Ugyanígy nevezi meg a vasárnapot az ír is: *Domhnach*. Az óskandinávban az asztrológikus megnevezés (*sunnudagr*) mellett élt a latinból fordított *dröttinsdagr* ’az Úr napja’ név is.

Az eredetileg asztrológikus elveket követő latin, kelta és germán nyelvek tehát a vasárnap tekintetében eltérően viselkednek: a latin *dies Solis*-t kiszorította a vallási név, s nem maradt fenn a leánynyelvekben sem, ezzel szemben a germán ágból (és a skandinávból átkerülve az észak-európai finnugor nyelvekben) kiválóan megőrződtek a 'Nap napja' típusú nevek (ang. *Sunday*, holl. *zondag*, ném. *Sonntag*, dán *søndag*, norv. *søndag*, sv. *söndag*, izl. *sunnudagur*; fi. *sunntai*, lp. *sotna-beaivi*, ink. *suntaki*). A kelta nyelvek vegyes képet mutatnak: a kymróban (*dydd Sul*) és a bretonban (*disul*) megmaradt az asztrológiai alapú név, míg az írben ezt vallási név (*Domhnach*) váltotta fel.

A több évszázados keresztény térítés során a görög *Κυριακή ἡμέρα* a kaukázusi–fekete-tengeri térség több nyelvbe átkerült: grúz *kvira dge*, örm. *kiraki*; s hasonló szemléletmódú az oszét *xuicaubon* és a kabard *t'a-maχo* 'Isten napja' is.

Szent nap

Ma már ugyancsak a vallási indíttatásúak közé soroljuk a 'szent nap = vasárnap' elnevezéseket is. Ez a névadási modell Európa több vidékén is – egymástól függetlenül – felbukkan: az észak-európai finnugor nyelvekben éppúgy megtalálható, mint a Kaukázus környékének néhány törökségi nyelvén.

Az észak-európai finnugor nyelvekben kétféle formában él: javarészt 'szent nap' szerkezetben fordul elő, de néhol 'szent' alakra rövidül:

észt	<i>pühapäev</i>	inarilapp	<i>bissè-bäivee, bissee</i>
lív	<i>pivāpāva</i>	norvéglapp	<i>àilèhka, äjleks-piějě</i>
karj.	<i>pühäpäivü</i>	inkeri finn	<i>püha</i>
vepsze	<i>pyhäpäiv</i>	finn (nyj.)	<i>pyhä</i>

Érdekes kettősséget mutat a lapp. A finnországi és kola-félszigeti dialektusokban élő alakok (*bissee, bissè-bäivee, bassi, pase, pā'ss-peivv, pāššijē, Piššie-Piejjie, pašse-piejve* stb.) előtagjában megtalálható 'szent' olyan közfinn eredetű szó (vö. fi. *pyhä*, ink. *püha*, karj. *pyhä*, vepsze *pühä*, vót *pühä*, észt *püha*, lív *pivā*), amely valószínűleg

igen régi kölcsönzés lehet az ógermánból (< *wīḥa*). Ezzel szemben a főként a svédországi és norvégiai lapp nyelvjárásokban élő *àilèhka*, *ajlèGe*, *ājleks-piějě*, *ai'lēk(is)-pèivē* előtagja későbbi skandináv jövevényelem, vö. ónorv. *heilagr* > norv. *hellig*, ósv. *hēlagher* > sv. *helig* (ugyanerre az eredetre megy vissza egyébként a mai angol *holy*, német *heilig* 'szent' is). Itt tehát időben eltérő kölcsönzéseket figyelhetünk meg.

Hasonló szerkezetű a lett *svētdiena*, valamint a távolabbi területeken élő zürjének (*veža-lun*) vasárnapot megnevező szava is.

A neves finn néprajztudós, KUSTAA VILKUNA véleménye szerint a 'szent nap' típusú megnevezések eredetét a kereszténység előtti idők ősi, a Hold járásán alapuló időszámításában kell keresni. A hétszer négynapos egység szerinte – a mezopotámiaihoz hasonlóan, de attól függetlenül – régtől fogva létezett Észak- és Kelet-Európában. A 28 napos ciklus négy, többé-kevésbé jól megfigyelhető szakaszhatárait, a Hold négy fázisát a természetközeli népek veszélyes, szerencsétlenséget hozó, ún. „fekete napoknak” tartották. Ezeken a napokon tilos volt a vadászat és halászat, majd az idők folyamán egyre több és több tilalom rakódott erre a tabunapra. Vilkuna szerint a finn (és hasonlóan a finnségi nyelvek) *pyhä* szavának eredeti jelentése 'veszélyes nap; bizonyos viselkedési módot megkövetelő nap' volt, ezzel szemben állt az *arki*, melynek eredeti jelentése 'kötetlen, szabályoktól mentes, böjt és tilalmak nélküli időszak' lehetett. E szót a nyelvészek a germán *argīn*, ósk. *argi*, *argī* szóból vezetik le, eredeti jelentéséhez vö. ónorv. *ergi* 'féktelen, erkölcstelen viselkedés, szégyentelenség, bujaság', ósk. *argia* 'boszorkányság gyakorlása, erkölcstelen viselkedés', izl. *ergi* 'rosszkedv, harag, düh', sv. nyj. *arg(a)* 'gonosz, ördög'. Az *arki* később jelentésváltozáson ment keresztül, mai jelentése a balti finn nyelvekben 'hétköznapi', mely szembenáll a *pyhä* 'ünnepnap' jelentésével. A sorszámnévi eredetű vepsze, karjalai, inkeri finn és lapp napnevek közül a hétfőt és a keddet az *arki* (*arg*, *argi*, *arGi*, *arga*), míg a szerdát és a csütörtököt a *päivä* (*päi*, *päivü*, *pei'vv* 'nap') segítségével nevezik meg (vö. vepsze *ezmažnaŗg*, *tožnarg* – *kuuŗmanŗpäi*, *ŗellŗanŗpäi*; karj. *enzimäinargi*, *toinargi* – *kolmaspäivü*, *ŗelläŗpäivü*; ink. *enzimmäŗsar-*

gi, toissarGi – kolmaspäivä, neljāspäivä; lp. *vuossarga, majeb-arga – neljdpei’vv*, részletesebben ld. a 40–41. oldalon). Az *arki* és *päivä* ilyesféle kettőssége a tabunaphoz közelebbi, ill. távolabbi helyre utalhat.

A *pyhä(päivä)* kereszténység előtti kitüntetett szerepét, tabu jellegét bizonyítja az észak-európai nyelvekben a szombat megnevezése is: ez a ’mosás (és mosakodás) napja’. Mivel a mosás az ünnepek egyik legszigorúbban tiltott tabutevékenységének számított, így ezt a tabunapot megelőző napon kellett elvégezni (vö. 93–94. oldal).

Erre az ősi dichotómiára rakódott rá tehát a kereszténység északi elterjedésével a vallási többletjelentés.

A ’szent nap’ elnevezés a Krím-félsziget és a Kaukázus környékén is felbukkan: karaim *yex-kün*, karacsáj-balkár *ıyx-kün*, örmény-kipcsak *yix-kün*. Ezeknek a neveknek az utótagja a ’nap’ jelentésű szó. Első elemei a köztörök *ıduq* (*ıduq*) ’szent’ szóra mennek vissza. E szónak magyar vonatkozása is van. A köztörök *ıduq* (kipcsakos *ıyix > yix*) ’szent’ ősi alakja *ädgü* ’jó’. Ennek csuvasos megfelelője az *ezgü* alak (ez él a tat. *izge*, bask. *izge*, kaz. *ezgi* ’megszentelt, szent’ szavakban). Az *ezgü* szó *edü* alakváltozata a honfoglalás előtti időkben beke-rült a magyarba is (*id ~ egy* formában, ugyancsak ’szent’ jelentésben). Mint a magyar nyelvtörténetből jól ismert, e szó – miután a szláv eredetű *szent* kiszorította – csak helynevekben (*Egy-kő, Igy-fon*) és összetételekben (*id-ház > egyház, id-nap > ünnep*) maradt fenn. Több törökségi nyelvben élnek a magyarhoz hasonló összetételek, vö. karaim *yeg-uv*, örm-kpcs. *yıy-ov*, ttör. *ıyız-öv* ’egyház, templom’; ttör. *ıyız күн* ’ünnep’.

Irodalom: LIGETI 1986: 33–34, 273; EWUng 302, de TESz 1: 724; MATICSÁK 2003c: 415–425; VILKUNA 1958: 185–189; 1981: 355–358.

Vasárnap nem dolgozunk

A szláv nyelvek javarészeiben a heti ünnepnap megnevezése az ószl. *nedělja* (*ne* tagadószó és *dělo* ’munka’, azaz ’a pihenés napja’) szerkezetre megy vissza:

bolgár	неделя	cseh	neděle
macedón	недела	lengyel	niedziela
szerb-horvát	nedelja	szorb	ńedźela
szlovén	nedelja	belorusz	нядзеля
szlovák	nedeľa	ukrán	неділя

E szó az óegyházi szlávban kettős szerepű volt: a 'vasárnap' mellett 'hét (mint időegység)' jelentéssel is rendelkezett. Ez a kettősség görög mintát követett: a *σάββατον* eredeti jelentése 'szombat' volt, s ez, mint a hét legfontosabb napja, szimbóluma, átmehetett a nagyobb egység megnevezésére is. Később, a heti ünnepnap szombatról vasárnapra tolódásával értelemszerűen a vasárnap / hét kettősség alakult ki. (Hasonló jelenség figyelhető meg a perzsa hatást mutató törökségi és Volga-vidéki finnugor népeknél is, ahol a mohamedán ünnepnap, a péntek és a hét neve esik egybe, vö. 90–92. oldal).

A mai szláv nyelvek közül a hétnapos egység megnevezésére a szerb-horvátban él (a *sedmica* mellett) a *nedelja*, s hasonló jelenség figyelhető meg a csehben is (*tyden* és *neděle*). Az óoroszban eredetileg szintén megvolt e kettősség, később azonban a vasárnap megnevezésére a *воскресенье* 'feltámadás' szót kezdték használni; a mai oroszban a *неделя* tehát csak 'hét' jelentésben él. A *воскресенье* jelentésfejlődése valószínűleg a 'feltámadás' → 'a feltámadás napja, húsvétvasárnap' → 'vasárnap' utat járta be.

*

A vasárnap megnevezésére az ősi sorszámnévi 'első nap', az asztrológikus indíttatású 'a Nap napja' és a vallási eredetű 'az Úr napja', 'szent nap', 'pihenőnap' mellett a törökségi és kaukázusi nyelvekben használatos a 'vásár napja' megnevezés (ez került be a magyarba), a Volga-vidéken 'orosz ünnepnap'-ként jelölik e napot, míg az obi-ugor nyelvrokonaink a hét kezdő- vagy befejezőnapjaként nevezik meg (mindezekről a névtípusokról az 5–7. fejezetben részletesebben esik szó). A 80. oldalon közreadok egy táblázatot, amelyben áttekintem a vasárnap megnevezésére szolgáló nevek csoportjait és bemutatom a névvándorlások, névkölcsönzések irányait.

A böjt napja

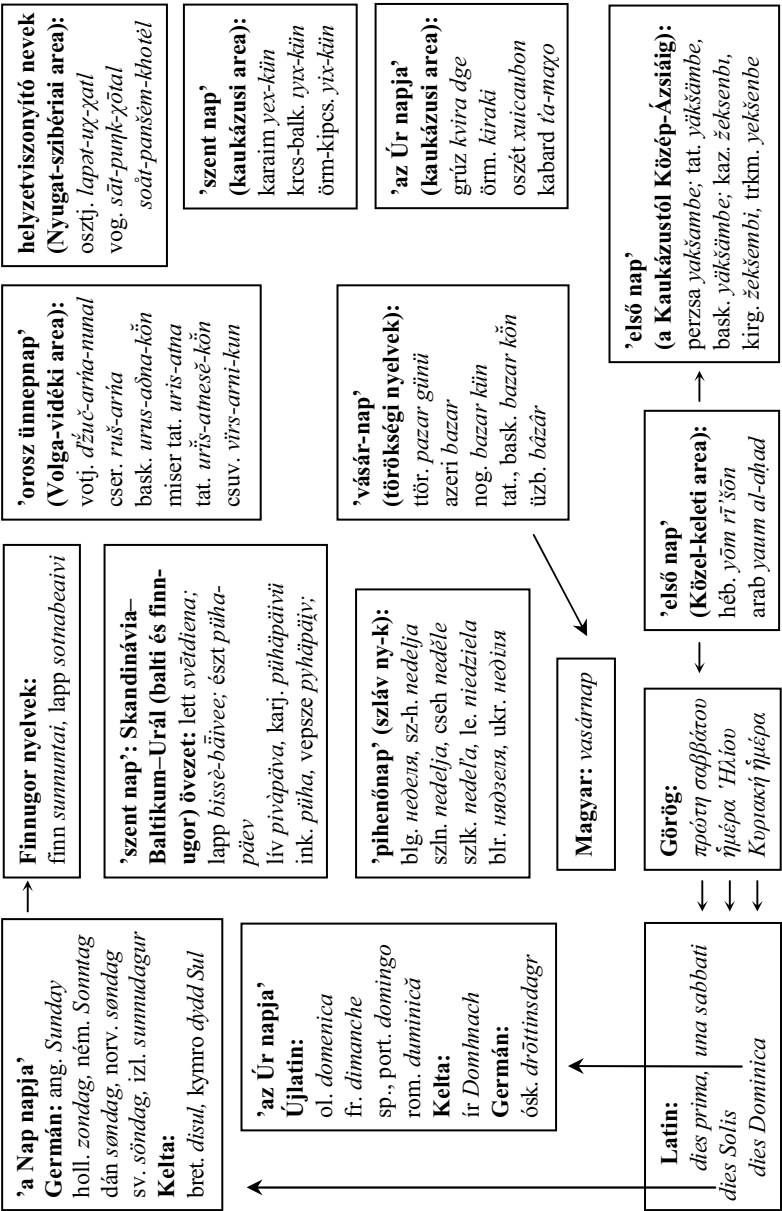
A zsidó-keresztény kultúrkör vallási eredetű nevei közül a szombat és a vasárnap megnevezése hatolt be legmélyebben az európai nyelvek napnévrendszereibe. Mindezek mellett azonban ritkán találkozhatunk még más, szintén vallási eredetű megnevezésekkel is. Ezek közül egy-egy előfordulása a vogul közép-ső-lozvai dialektusában a valószínűleg orosz hatásra létrejött *pěrnān-khātél* 'kereszt-nap', több nyelvben felbukkan viszont a 'böjt napja' kifejezés. E névtípus három, egymástól távol eső aréában mutatható ki: az egyik Skandinávia, a másik Írország, a harmadik a Volga-vidék.

A skandináv térségben e kifejezés a péntek megnevezésére szolgál: ónorv. *fastudagr*, izl. *föstudagur*, lp. *vástupejvi*. A név első eleme germán eredetű (vö. gót *fastan*). Az ófelnémet *fastēn* mai folytatása a ném. *Fasten* 'böjt', az óangol *faestan* szóból alakult a mai angol *fast*. A skandináv nyelvekben ugyancsak 'böjt' jelentésű a sv. *fasta* és norv. *faste* (< ónorv. *fasta*). E nyelvekben a péntek megnevezésére ma már az asztrológikus-mitológikus eredetű *fredag* szolgál, de a konzervatívabb izlandi még őrzi a régi jelentést. A lappba e szó a skandinávból került, az előtag önállóan is él, vö. *våst*, *våstu*, *våste* 'böjt'.

Igen érdekes az ír napnevek rendszere, hiszen ebben több névtípus is megjelenik. A *Luan* 'hétfő', *Mairt* 'kedd' és *Satharn* 'szombat' nevek asztrológikus-mitológikus eredetűek (a Hold, a Mars és a Szaturnusz napja), a többi viszont vallási eredetű név – összhangban azzal a történeti ténnyel, hogy Írországból már az V. században megjelentek a keresztény tanítások. A *Domhnach* 'vasárnap' az Úr napja. A böjthöz köthető a *Ceadaoin* 'szerda' és az *Aoine* 'péntek': előbbi a heti első böjtnapot (ír *cead* 'első', *áine* 'böjt'), utóbbi pedig a heti nagyböjtöt jelöli. A csütörtök neve (*Deardaoin*) e két böjtnaphoz viszonyított helyzetet mutatja, vö. ír *etar dá áin* 'a két böjt közötti (nap)'.

A Volga-vidék nyelveiben a böjtnap (szó szerinti jelentése 'száraz nap') viszont a szombatot jelöli: bask. *kuru-kõn*, cser. *kukšo-geče*, votj. *kõs-nunal*.

A vásárnap megnevezése Európa különböző nyelveiben

5. fejezet

A hét feje és a kis péntek

A helyzetviszonyító nevek

Ebbe a csoportba azokat a napneveket sorolom, amelyek a hét napjainak sorában valamely másik naphoz képest határozzák meg magukat. Az általam gyűjtött adatok alapján ez a péntek kivételével mindegyik napot érinti, a legtöbb névfajtát a hétfő, a szerda és a csütörtök jelölésére találtam. Az alábbi összefoglalás a névfajtákat szemlélteti:

hétfő	–	vasárnap utáni nap, fej-nap, hét-kezdő-nap, születő nap
kedd	–	üres nap, köztes nap
szerda	–	a hét közepe
csütörtök	–	kis péntek, péntek előtti este, köztes nap
szombat	–	péntek utáni nap, hézag-nap
vasárnap	–	hét-befejező-nap, hét-fej-nap

HÉTFŐ, a hét kezdete

A vasárnap utáni nap. A korábbi fejezetekben már többször szoltam a hétkezdet problematikájáról: a zsidó vallásban a heti ünnepnap a szombat, a hét első napja így a vasárnap (ezt a mai napig számos nyelv napnévrendszere tükrözi). A IV. századtól a Római Birodalom hivatalos vallásává tett kereszténység ünnepnapja vasárnapra tolódott át, ennek nyelvi vetülete a hétfői hétkezdet. Az európai nyelvek közül ez elsősorban a szláv nyelvcsaládot jellemzi (ahol etimológiailag is átlátható módon a kedd a hét második napja, a csütörtök a negyedik, a péntek pedig az ötödik – ld. 38–39. oldal). Mivel itt a vasárnap a meghatározó ünnepnap, a „zsinórmérték”, ennek következtében a hétfő a ’vasárnap utáni nap’ nevet viseli (e tekintetben a szláv nyelvek nagyon „fegyelmezettek”, hiszen minden ide tartozó nyelv egységes sémát kö-

vet). A mai szláv alakok előzménye az ószl. *ponedělnikъ* lehetett, ez korán felválthatta a görögből szolgálai fordított *вторaja sьbota* (< δευτέρα σαββάτου) kifejezést. A *ponedělnikъ* alakban a *po-* prefixum mellett a *nedělja* 'vasárnap' szó rejlik (ld. 77–78. oldal).

bolgár	<i>понеделник</i>	lengyel	<i>poniedziałek</i>
macedón	<i>понеделник</i>	szorb	<i>pondžela</i>
szerb-horvát	<i>ponedeljak</i>	belorusz	<i>панядзелак</i>
szlovén	<i>ponedeljek</i>	ukrán	<i>понеділок</i>
szlovák	<i>pondelok</i>	orosz	<i>понедельник</i>
cseh	<i>pondělí</i>		

(Az Oroszországban élő kisebb finnugor népek átvették az or. *недельник* szót, s megpróbálták többé-kevésbé saját nyelvi arculatukra formálni: mDM *pəñäde'lñäk*, votj. *pondelnik*, zürj. *peñed'e'lñik*, osztj. *poñädil'ñik*, vog. *poñte'l'ñix* – emellett persze több nyelvben él a belső keletkezésű, illetőleg törökségi eredetű megnevezés is.)

Van azonban egy másik kultúrkör is, amelyben hasonló szerkezetű neveket figyelhetünk meg, ez pedig a törökségi nyelvek egy csoportja. A hétfő neve a török nyelvek javarészában perzsa eredetű, vö. perzsa *došambe* 'második nap' ~ bask. *düšämbə*, kaz. *düysenbi*, kirg. *düy-šömbü*, krkp. *düyšembi*, nog. *düysembi*, tat. *düšämbə*, trkm. *düšenbe*, üz. *düšanbä* (ld. 35–36. oldal). Néhány nyelvben azonban a kiindulópont a vasárnap (*pazar*, *bazar*), s ehhez viszonyítják a hétfőt: azeri *bazarertəsi*, ttör. *pazartesi* (*pazar ertesi*). (Az *ertesi* elem a törökörszági törökben mai is él bizonyos kifejezésekben, vö. *ertesi gün* 'másnap', *ertesi sabah* 'másnap reggel' < *gün* 'nap', *sabah* 'reggel').

Ugyanez a szemlélet hatja át a votjákat is, ahol a vasárnap neve (*d'žuč-arña-ber-nunal*) a következő elemekből tevődik össze: *d'žuč-arña* 'vasárnap' (ez szó szerint orosz napot, orosz ünnepnapot jelent, e furcsának tűnő megnevezés magyarázatát ld. a 92. oldalon) + *ber* 'után' + *nunal* 'nap', tehát: 'vasárnap utáni nap'.

Ez a napnévtípus a kultúrák keveredésének egyik jellegzetes példája. A mohamedán kultúrában a hét ünnepnapja a péntek, a *bazarertäsi*, *pazartesi* stb. eredetileg a másik jeles nap, a vásár utáni napot jelelhette. Később, az európai keresztény (pravoszláv) kultúrkör hatására a 'vasárnap utáni nap' szerkezet még hangsúlyosabbá tehetette a vasárnap kiemelt jellegét. (Ugyanakkor ezekben a nyelvekben a péntek továbbra is a névrendszer alapköve maradt, minderről részletesebben ld. a 89–92. oldalon írottakat.)

A hét feje. A törökségi nyelvek másik megnevezési módja – szintén a vasárnappal végződő hét rendszeréhez illeszkedve – a hétfőt a hétnapos ciklus fejének, kezdetének tekinti: tat. *baš-kõn*, krcs-balk. *baš-kün* (< *baš* 'fej', *kõn*, *kün* 'nap'). Ehhez a szerkesztésmódhoz nagymértékben hasonlít a magy. *hétfő* név is (vö. 97. oldal).

A hét kezdete. Erre, az előző névadáshoz hasonlító, a hetet a hétfőtől számoló szerkezetre keleti lapp és obi-ugor példákat hozhatunk:

lapp	<i>niettele-ālk</i>	'hétkezdet'
osztj.	<i>lapət-olan-χatl</i>	'hét-kezdő-nap'
vog.	<i>sāt-aultaχtnē-χōtal</i>	'hét-kezdő-nap'

Születő nap. A Középső-Volga-vidék néhány törökségi és finnugor nyelvében – a hétfőt szintén a hét első napjának tekintve – él a 'születő nap' kifejezés is. A finnugorokhoz e kifejezés a törökségi nyelvekből került át.

csuv.	<i>tuntī-kun</i>	cser.	<i>šočmo</i>
bask.	<i>tuyan-kõn</i>	votj.	<i>vordiškon-nunal</i>
tat.	<i>tuyan-kõn</i>		

Szemléletét tekintve ide sorolható a zürj. *vil'-lun* 'új, friss nap' megnevezés is. Ez a névadási mód talán nem teljesen független attól az ősi szemlélettől, mely szerint a Hold mindig hétfőn „születik”.

KEDD, az üres nap

Üres nap. A Volga-vidéken, Rjazany, Szamara, Szaratov és Orenburg környékén élő tatár népcsoport, a miser és a XVII. sz. után eltá-rosodott mordvinok, a karatájok nyelvéből adatható a *buš-kõn*, ill. *buš-kæn* napnév, mely szó szerint 'üres nap'-ot jelent. Ez a szemlélet átkerült a mordvinok egyik fő nyelvjárásába, a moksába is, ahol a *šavə-ši*, *šav-ši*, tükörfordítással létrejött alakok élnek (*šavə* 'üres', *ši* 'nap'). A névadás GOLDEN szerint leginkább analogikus úton magyarázható: a keddet megelőző nap, a hétfő neve a vizsgált nyelvekben *baš-kõn* és *baš-kæn* 'a hét feje' (ugyanakkor megjegyzi, hogy a szír *tadil* 'kedd' hasonló módon épül fel, vö. arab *ta'tīl* 'vmilyen tevékenység félbeszakítása').

Meglehet az is, hogy az *orta-kün* kapcsán a következő pontban felvázolt névadási mód is közrejátszott: ez az a nap, amit nehéz bármelyik más naphoz viszonyítani, nem fűződik hozzá pogánykori szokás, s egyaránt távol esik a keresztény, zsidó és mohamedán ünnepnapoktól.

Köztes nap. Az *orta-kün* 'középső, köztes nap' kifejezés a karaimban a kedd megnevezésére szolgál, ugyanez a név viszont a karacsáj-balkárban a csütörtököt jelöli, míg az európai kultúrkörben az ilyen típusú nevek a szerda megnevezésére szolgálnak. Ennek az eltérésnek az okát valószínűleg a kultúrák keveredésében kell keresnünk.

Az egyébként zsidó vallású karaimok nyelvén a szombat neve héber eredetű (*šabbat-kün*), a vasárnap a keresztény indíttatású 'szent nap' (*yex-kün*), a hétfő pedig a helyzetviszonyító csoportba sorolható 'vasárnap utáni nap' (*yex-baš-kün*). A szerda a térség törökségi nyelveiben általános elnevezést kapta (*xan-kün* 'a vér napja'), a csütörtök a mohamedán vallást beszélők esetében megszokott, helyzetviszonyító 'kis péntek' (*kiči-ayne-kün*). A pénteknek több nevet is van: a *baraski* a görög *παρασκευή* átvétele, a *jumaa-gün* végső soron a perzsa *jom'e-ra* megy vissza, az *ayna* pedig a törökségi nyelvekben általános *arhá* megfelelője. A különböző kultúrkörök hatására tehát szerfelett tarkává vált a karaim napnevek sora. Csak egy nap maradt ki ebből a „tüleke-

désből”, ez pedig a kedd, amelyiket nem tudták viszonyítani sem a péntekhez, sem a szombathoz, sem pedig a vasárnaphoz, meglehet tehát, hogy emiatt kaphatta meg a ’köztes nap’ elnevezést.

SZERDA, a hét közepe

A zsidó–görög–római kultúrkörben a hét első napja valaha a vásárnap volt (vö. héb. *yōm šēnī*, gör. *πρώτη σαββάτου*, lat. *dies prima* ’első nap = vásárnap’). A germánok az ariánus gótok közvetítésével ismertették meg a napneveket, s kezdetben ők is a vásárral indították a hetet, erre utal a bajor-osztrák *Pfinztag* ’ötödik nap = csütörtök’ nyelvjárási alak, ill. az izl. *priðjudagur* ’harmadik nap = kedd’ és *fimmtudagur* ’ötödik nap = csütörtök’ (részletesebben ld. a 2. fejezetben).

Ebben a rendben a hétnapos egység közepe, negyedik napja szerdára esett. Az **újlatin** nyelvekben nem maradt fenn a lat. *media hebdomas* ’a hét közepe’ szerkezet (hiszen ezekben a nyelvekben az asztrológikus *dies Mercurii* él tovább), MELICH JÁNOS (1905: 266) egyedül az olasz nyelv toszkán dialektusából említ egy Meyer-Lübke által adattolt példát: *mezzedima*. (Érdekes, hogy a mai napig sorszámnevekből építkező portugálban sem gyökeresedett meg ez a névadás, ott a szerdát továbbra is a *quarta-feira* ’negyedik nap’ elnevezéssel illetik.)

Más a helyzet a **germán** nyelvek körében, ott ugyanis az asztrológikus-mitológikus névadás (’Wotan/Ódin napja’) és a helyzetviszonyító ’a hét közepe’ név egyaránt él (sőt, a färoiből mindkét névadási módra hozhatunk példát):

angol	<i>Wednesday</i>	német	<i>Mittwoch</i>
holland	<i>woensdag</i>	izlandi	<i>miðvikudagur</i>
färoői	<i>ónsdagur</i>	färoői	<i>mikudagur</i>
dán	<i>onsdag</i>		
norvég	<i>onsdag</i>		
svéd	<i>onsdag</i>		

A **finn** és norvég-lapp napnevek majdnem mindegyike skandináv eredetű (fi. *maanantai*, lp. *mánnodat* ~ norv. *mandag*, sv. *måndag*; fi. *tiistai*, lp. *disdat* ~ norv. *tirsdag*, sv. *tisdag* stb., vö. 70–71. oldal), kivételt csak a szerda neve képez, amennyiben ez nem átvétel, hanem tükörfordítás. Ez bizonyos mértékig érthető is, hiszen a finnugorok nem tudtak mit kezdeni a 'Tyr/Ódin/Thór/Frigg napja' típusú nevekkel, ámde könnyen vissza tudták adni saját nyelvükön a 'hét közepe, a hét középső napja' megnevezést: fi. *keskiviikko*, lp. *gaskavahkku* (s ugyanilyen szerkezetű az észti nyelvjárásokban élő *kesikupäev* is).

Érdekesen alakult a szerda sorsa a **szláv** nyelvekben. A szláv nyelvek nem tartották meg a görög sorszámozást, ahol a vasárnap az első nap, hanem áttértek a hétfői hétkezdetre. Ennek okát MELICH (1905: 265–274) a nyugati szláv-ságot ért római katolikus hatásban véli megtalálni, szerinte a Dalmáciában honos (olaszföldi eredetű) számolási mód (*pârvi dan*, *prvi dan* 'első nap = hétfő') terjedt el a horvátból az egész szláv-ságban. (Szemben MIKLOSICH véleményével, aki német hatásra gyanakodott.) A vasárnappal és a hétfővel induló rendszerek keveredése a szláv nyelvekben mindenesetre egyfajta „aszimmetrikus” végeredményre vezetett, a szerda úgy lett a 'hét közepe', hogy a számolás hétfővel indul.

A szláv nyelvek mindegyikében megtalálható napnév etimológiailag azonos a 'közép' jelentésű szóval (pl. or. *середина*), s mindezek előzménye a 'szív' szóval függ össze: összl. *serda* 'közép' ~ *sr̥dъ* 'szív' (or. *сердце*). Ugyanebbe az ősi szócsaládba tartozik a görög *καρδία* és a latin *cor* (gen. *cordis*) is.

A szerda megnevezése a szláv nyelvekben:

bolgár	<i>сряда</i>	lengyel	<i>środa</i>
macedón	<i>среда</i>	szorb	<i>sředa</i>
szerb-horvát	<i>sreda</i>	belorusz	<i>серада</i>
szlovén	<i>sreda</i>	ukrán	<i>середа</i>
szlovák	<i>streda</i>	orosz	<i>среда</i>
cseh	<i>středa</i>		

Az oroszországi **finnugor** nyelvek javarésze átvette az or. *cpeda* napnevet: lp. *seärad*, ink. *sereDa*, mdE *šerëda*, votj. *šereda*, zürj. *sered*, osztj. *šeredà*, vog. *šereta*. A magyar *szerda* szintén szláv jövevényszó (vö. 98. oldal).

Apró adalékként jegyzem meg, hogy a vogul nyelv sorszámnevekből építkező, s a számozást a hétfővel kezdő kondai nyelvjárásában a csütörtök számnévi eredetű neve (*soåtën-tüm-ñilit-khotël* 'hét-negyedik-nap') mellett él a *soåt-jät-khotël* 'hét-középső-nap' megnevezés is.

CSÜTÖRTÖK, a kis péntek

Kis péntek. A mohamedán vallás heti ünnepnapja a péntek. Több nyelvben, elsősorban a Középső-Volga-vidéken ez a nap számít a napnévrendszer alappontjának, ehhez viszonyítva nevezik meg az előtte és az utána álló napot (a pénteknek a térség névrendszerében betöltött szerepéről a fejezet végén lesz szó részletesebben). A Volga-vidék törökségi nyelveire jellemző szerkesztésmód átkerült a térség finnugor nyelveibe is, sőt a karaimok nyelvéből is adatolható:

csuv.	<i>kěšën-erni-kun</i>	< <i>kěšë</i> 'kis', <i>erni</i> 'péntek', <i>kun</i> 'nap'
tat.	<i>kěčë-atna-kõn</i>	< <i>kěčë</i> 'kis', <i>atna</i> 'péntek', <i>kõn</i> 'nap'
bask.	<i>kës-aðna</i>	< <i>kës</i> 'kis', <i>aðna</i> 'péntek'
karaim	<i>kiči-ayne-kün</i>	< <i>kiči</i> 'kis', <i>ayne</i> 'péntek', <i>kün</i> 'nap'
karaim	<i>kiči-baraski</i>	< <i>baraski</i> < gör. <i>παρασκευή</i> 'péntek'
mdM	<i>kšadna</i>	< karat. <i>kšatna-kən</i> 'kis péntek nap'
cser.	<i>iz-arña</i>	< <i>ize</i> 'kis', <i>arña</i> 'péntek'
votj.	<i>pokči-arña</i>	< <i>pokči</i> 'kis', <i>arña</i> 'péntek'

A péntek előtti este. A csütörtök másik neve szintén a péntekhez viszonyítva jelenik meg. A törökségi nyelvek egy részében e nap megnevezése 'péntek + este' (azaz tkp. 'az ünnepnap előestéje') szerkezetű:

bask.	<i>aðna-kis</i>	< <i>aðna</i> 'péntek', <i>kis</i> 'este'
tat.	<i>atna-kič</i>	< <i>atna</i> 'péntek', <i>kič</i> 'este'
csuv.	<i>erne-kaš</i>	< <i>erne</i> 'péntek', <i>kaš</i> 'este'
azeri	<i>yümä aχšami</i>	< <i>yümä</i> 'péntek', <i>aχšami</i> 'estéje'

Hasonló felépítésű az azeri *çaršänbä ahşami* 'kedd' (< *çaršänbä* 'szerda'), illetve a németben (a *Samstag* mellett) a szombat másik neve, a *Sonnabend* (< *Sonntag* 'vasárnap', *Abend* 'este') is.

Köztes nap. A kedd karaim nevéhez (*orta-kün*) hasonló szerkezetű névforma adatolható a karacsáj-balkárból is, ahol azonban a csütörtököt jelöli. Ezt valószínűleg itt is több kultúrkör keveredésével lehet magyarázni:

H	<i>baş-kün</i>	P	<i>bayrim-kün</i>
K	<i>gürge-kün</i>	Szo	<i>şabat-kün</i>
Sze	<i>baras-kün</i>	V	<i>ıyix-kün</i>
Cs	<i>orta-kün</i>		

A kereszténység terjedésével a karacsájba bekerült a keddet jelölő *gürge-kün* 'Szt. György-nap' és a pénteket jelölő *bayrim-kün* ('Mária napja'), ennek hatására a görögből (*παρασκευή*) korábban kölcsönzött *baras-kün* a péntekről átvonódott szerdára, míg a „kimaradt” nap, a csütörtök kapta meg a 'köztes nap' elnevezést. A szombat neve héber eredetű, a vasárnap a 'szent nap', a hétfő pedig a 'fej-nap', azaz a hét kezdete.

SZOMBAT, a péntek utáni nap

Péntek utáni nap. A mohamedán ünnepnap mint viszonyítási pont nemcsak a csütörtök, hanem a szombat megnevezésében is részt vállal. Néhány törökségi nyelvből (és a tatár hatást tanúsító votjából) mutatható ki ez a névfajta (a *cuma/yuma* és *atna/arña* jelentése 'péntek', míg az *ertesi*, *artı* és *ber* jelentése kb. 'utáni, későbbi'):

ttör.	<i>cumartesi</i>	tat.	<i>atn-artı</i>
nogaj	<i>yuma-ertesi</i>	votj.	<i>arña-ber</i>

A „hézag” napja. VILKUNA szerint a heti ünnepnapnak sok kultúrában tabuneve volt, így a hét első és utolsó megnevezhető napja között „hézag, hasadék” keletkezett. Néhány Volga-vidéki nyelvben a

két kiemelt nap, a péntek és a vasárnap közé eső egységet, a szombatot nevezik meg ilyen módon:

miser tat.	<i>atna-arasĩ-kõn</i>	'köztes-nap' (tkp. 'hét-hasadék-nap')
karatáj	<i>ara-kæn</i>	'köztes-nap' (tkp. 'hasadék-nap')
mdM	<i>jotk-ši</i>	'köztes-nap' (tkp. 'köz, időköz-nap')

VASÁRNAS, a hét vége (és kezdete)

A vasárnap helyzetviszonyító megnevezésére nagyon kevés példát tudok felhozni. A vizsgált nyelvek ráadásul nem is tartoznak az európai kultúrkörökbe, hiszen csak néhány vogul és osztják napnév áll rendelkezésünkre. Adataim alapján szibériai nyelvrokonaink ezt a napot tekinthetik a hét utolsó napjának (kondai vogul *soât-panšëm-khotël* 'hét-befejező nap') és kezdőnapjának egyaránt (kazimi osztják *lapæt-uχ-χatl* és északi vogul *sāt-pun̄k-χōtal* 'hét-fej-nap').

*

Melyik az ünnepnap: péntek vagy vasárnap?

A helyzetviszonyító napnevek között tehát, mint a fentebbi adatok mutatják, két nap, a péntek és a vasárnap tölt be alapvető szerepet, azaz e két naphoz igazodik a többi. Első látásra úgy tűnik, hogy a vasárnap a keresztény kultúrkör, a péntek pedig a mohamedán világ napnévrendszerének alapköve. Érdekes azonban megvizsgálni kicsit részletesebben azokat a térségeket, ahol e két kultúra évszázadokkal korábban találkozott, vajon hogyan hatott a vallások egymásra rétegződése, esetleges együtt élése a napok megnevezésének rendszerére. E vizsgálat egyik legjobb terepének a Volga–Káma-vidék bizonyulhat, ahol több nyelvcsalád (szláv, finnugor, török) nyelvei és több vallás (mohamedán, zsidó, keresztény, ill. a pogány hitvilág) képviselői éltek s élnek régóta együtt vagy egymás közelségében.

E vidék finnugor lakossága az elmúlt ezer évben szinte folyamatos függőségben élt: hol a volgai bolgárok, hol az Arany Horda, hol a Kazanyi Kánság, majd később az Orosz Birodalom uralta e térséget. A

volgai bolgárok a muzulmán vallást nem kényszerítették rá alattvalóikra, hatalmukat közvetetten gyakorolták. Ennek is köszönhetően a térség pogány (TAAGEPERA szóhasználatával: animista) hitvilága sokáig fennmaradhatott (olyannyira, hogy 1897-ben a cseremiszeknek közel 28%-a vallotta magát animistának, s az 1990-es években Mari-földön ismét törvényes vallássá vált az animizmus). A XVI. századtól az egyre erősödő orosz elnyomás nemcsak a politikai-gazdasági körülményeket változtatta meg, hanem az erőszakos térítés következményeként a vallási élet is gyökeresen átalakult. A térítés intenzitását jól mutatja, hogy a XVIII. század közepén két év alatt megkeresztelték a votjakok, mordvinok és csuvasok közel felét, mintegy 200 ezer embert.

A kultúráknak, vallásoknak, szokásoknak ez a nagyfokú keveredése természetesen a térség nyelveiben is érezteti hatását. Ennek egyik apró, bár a mindennapokban fontosnak tűnő eleme a napnevek rendszere. A Volga-Káma-vidék finnugor és törökségi nyelveinek napneveiben egymás mellett élnek a pogány hitvilághoz, illetőleg a muzulmán és a keresztény valláshoz kötődő nevek. Az alábbiakban azt kísérel meg bemutatni, hogy az újperzsa *āḏīna* 'péntek' az ünnepnap péntekről vasárnapra áttolódásával hogyan vált a térség nyelveiben a kétpólusú napnévrendszer alapelemévé.

Az újperzsa *āḏīna* 'péntek' az Észak-Kaukázus, a Volga-vidék és Közép-Ázsia több egykori s mai nyelvébe bekerült, vö. pl. trkm. *ānna*, karaim *ayna* (*ayne*), tat. *atna*, csuv. *erne*, cser. *arña*, votj. *arña* stb. A Volga-vidék nyelveiben e szó rendkívül aktív szerepet játszik a napnevek megalkotásában: a péntek mellett a hétfő, a csütörtök, a szombat és a vasárnap nevében is megtalálható, s a 'hét' jelentést is felvette. (Hasonló jelenséget láthattunk a görögben, a latinban és a szláv nyelvekben is, a hét legfontosabb napjának neve átvonódott az egész hét napos időegység megnevezésére is, így lett kettős jelentése a gör. *σάββατον*, lat. *sabbata*, ószl. *nedělja* lexémáknak.)

Nézzük meg először az *āḏīna* képviselőt a térség finnugor és törökségi nyelveiben!

H	<ul style="list-style-type: none"> votj. <i>džuč-arňa-ber-nunal</i> 'orosz ünnepnap utáni nap'
Cs	<ul style="list-style-type: none"> bask. <i>kės-ađna</i>, cser. <i>iz-arňa</i>, mdM <i>kšadna</i>, votj. <i>pokči-arňa</i> 'kis péntek', csuv. <i>kěšěn-erni-kun</i>, tat. <i>kěčě-atna-kõn</i> 'kis péntek nap'
P	<ul style="list-style-type: none"> bask. <i>ađna</i> 'péntek', csuv. <i>erne-kun</i>, tat. <i>atna-kõn</i>, cser. <i>arňa-geče</i>, votj. <i>arňa-nunal</i> 'péntek nap' tat. <i>ulu-adna</i>, cser. <i>kuy-arňa</i>, votj. <i>badžim-arňa</i> 'nagy péntek', csuv. <i>măn-arňi-kon</i> 'nagy péntek nap' votj. <i>udmurt-arňa</i> 'udmurt péntek' tat. <i>tatar-atnasě</i> 'tatár péntek', votj. <i>biger-arňa-nunal</i> 'tatár péntek nap'
Szo	<ul style="list-style-type: none"> tat. <i>atn-artĩ</i>, votj. <i>arňa-ber</i> 'péntek utáni (nap)'
V	<ul style="list-style-type: none"> csuv. <i>erne-kun</i>, tat. <i>atna-kõn</i>, votj. <i>arňa-nunal</i> 'péntek nap' (tkp. ünnepnap) miser tat. <i>uris-atna</i>, cser. <i>ruš-arňa</i> 'orosz péntek' (tkp. 'orosz ünnepnap'), bask. <i>urus-ađna-kõn</i>, csuv. <i>vĩrs-arni-kun</i>, tat. <i>urĩs-atnesě-kõn</i>, votj. <i>džuč-arňa-nunal</i> 'orosz péntek nap'

Annak, hogy az *arňa* stb. öt napnév megalkotásában vesz részt, a nyelvi tényezők mellett elsősorban kultúrtörténeti okai vannak. A térség uralkodó vallása sokáig az iszlám volt, amelyet a volgai bolgárok a X. században (hivatalosan 922-ben) vettek fel. Az iszlám kultúrában a hét ünnepnapja péntekre esett, ez a nap volt a kiindulópontja több, az ún. helyzetviszonyító típusba tartozó napnév megalkotásának. A csütörtök a baskírban, csuvasban, tatárban, votjákban, cseremiszbén és (törökségi jövevényelemként) a mordvin nyelvjárásokban 'kis péntek' szerkezettel írható le (ezzel szembenáll a 'nagy-péntek' szerkezet a péntek megnevezésére); ezenkívül a tatárban és a votjákban a szombat megnevezésére él a 'péntek utáni nap' szerkezet.

A kereszténység felvételével az ünnepnapok rendje is megváltozott, a vasárnap lépett elő ünneppé, s egyúttal a napnévrendszer kiindulópontjává, zsinórmértékévé is vált. Ezt tükrözi egyrészt a hétfő megnevezése a votjákban: 'az ünnepnap utáni nap', másrészt pedig a vasárnap és a péntek nevének egybeesése: a csuv. *erne-kun*, tat. *atna-kõn* és votj. *arña-nunal* a szótárak tanúbizonysága szerint az egyes nyelvjárásokban egyaránt jelent(ett) pénteket és vasárnapot (azaz tkp. ünnepnapot).

A kultúrkörök hatását tükrözik a népnevet tartalmazó napnevek is. A 'udmurt-péntek' és 'tatár-péntek' = péntek megnevezéssel a térség szinte minden nyelvében szembenáll az 'orosz-péntek' = vasárnap.

A kultúrköröknek, s velük együtt a napneveknek ez a „rendszerváltása” talán legjobban a votjákban szemléltethető:

	iszlám: péntek = ünnep		keresztény: vasárnap = ünnep	
Cs	<i>pokči-arña</i>	↑		
P	<i>arña-nunal</i>	↓	<i>udmurt-arña biger-arña-n.</i>	
Szo	<i>arña-ber</i>			
V			<i>arña-nunal</i>	<i>d'žuč-arña-nunal</i>
H				<i>d'žuč-arña-ber-n.</i>

A péntek megnevezésére a térség több nyelvében az *āḍīna* mellett az ugyancsak perzsa eredetű *jom'e* is használatos (> bask. *yoma*, tat. *jumğa*), amely számos más törökségi nyelvben is jelen van (pl. azeri *yümä*, kaz. *žuma*, krkp. *žuma*, nogaj *yuma*, ttör. *cuma*, trkm. *yumâ*).

Irodalom: BURANOVA 2000: 28–29; GOLDEN 1995: 369–374; MATICSÁK 2000: 89–98; 2003a: 167–173; 2003b: 285–290; TAAGEPERA 2000: 53–56, 178–194, 223–239.

6. fejezet

A fürdés idejétől a lóra szállásig

Jeles napok

A mosás és mosakodás napja

A tabunapok régtől fogva sok tilalmat hordoznak. A tilalmak segítségével különült el az ünnepnap a hétköznapiak sorától, a viselkedési, vallási szabályok kötöttsége révén váltak az ünnepnapok az éves ciklus kiemelt pillanataivá. Az egyik legősibb tilalom az étkezés korlátozása: a keresztény kultúrában a mai napig fontos a böjt megtartása; ugyanígy a mohamedánok életének meghatározó időszaka a ramadán. Ugyancsak régtől fogva létezik a mosás és mosakodás idejének szabályozása: vasár- és ünnepnapokon szigorúan tilos (volt) e tevékenység. Az ünnepre azonban már tisztának kellett lenni, emiatt e tevékenységek a hét egy meghatározott helyére, a pihenőnapot megelőző napra kerültek.

A mosás, mosakodás kiemelt szerepét a skandinávok őrizték meg a legjobban: naptárukban a szombat e tevékenységről kapta a nevét. Fontosságát az areális hatások is mutatják, hiszen az északi germánból ez az elnevezés áterjedt a térség finnugor nyelveibe is:

svéd	<i>lördag</i>	finn	<i>lauantai</i>
norvég	<i>lørdag</i>	lapp	<i>lávvardat</i>
dán	<i>lørdag</i>	inkeri	<i>lavvantaki, laukopäivä</i>
färöi	<i>leygardagur</i>	vót	<i>laukopäivä</i>
izlandi	<i>laugardagur</i>	észt	<i>laupäev</i>

Érdeemes egy pillantást vetnünk a név eredetére is: a szó az ófélnémet *louga* alakra megy vissza (> ném. *Lauge* 'lúg', vö. továbbá holl. *loog*, fríz *leage* 'a fürdés napja'). Az elnevezés hátterében egy régi germán szokás áll: a szombati hajmosás során a haj az akkoriban „divatos” vörössessárga színt a hamuból nyert lúgtól nyerte el. (Adalék-

ként: a magyar *lúg* nem német jövevényszó, hanem valamelyik szláv nyelvből vettük át, azonban az orosz *лугъ* germán, valószínűleg ófelnémet átvétel, így módon e szavunk végső soron tehát mégiscsak e szócsaládhoz kapcsolható.)

Hasonló elnevezéssel a Középső-Volga-vidéken is találkozunk. A tatárban (az *atn-artı* és a *şimbä* mellett) ugyancsak a szombatot jelöli a *munča kičë* 'a fürdés napja' elnevezés. A cseremiszből adatolható a *kon-keče* 'húsvét előtti szerda', ill. 'pünkösöd előtti kedd' (tkp. 'lúgos nap' < *kon* 'hamu, lúg', *keče* 'nap'). Az elnevezés motivációja itt is a tisztálkodás, az ünnepnapok előtti megtisztulás.

A vásár napja

A török nyelvcsalád számos nyelvére jellemző a 'vásár; vásár-nap' szerkezet:

ttör.	<i>pazar, pazar günü</i>	tatár	<i>bazar kōn</i>
azeri	<i>bazar</i>	baskír	<i>bazar kōn</i>
nogaj	<i>bazar kün</i>	üzbég	<i>bâzâr</i>

Ugyanezt az elemet őrzi a ttör. *pazartesi* (*pazar ertesi*), azeri *bazarertäsi* 'hétfő', tkp. 'a vásárnap utáni nap'. A magyar *vasárnap* szó szintén e csoportba tartozik, előtagja a *vásár* szavunkra megy vissza (ld. 99. oldal).

*

A Volga-vidék pogány hitvilágának emlékeit néhány napnév a mai napig őrzi. Az oroszító törekvések természetesen e területen is éreztették s a mai napig éreztetik hatásukat, ennek ellenére az orosz napnevek a térség nyelveiből nem tudták kiszorítani ezeket a régi, hagyományos megnevezéseket. A Középső-Volga-vidéken kivételt képez a mordvin (főleg a nagyobbik nyelvjárása, az erza), ahonnan a régi nevek jelentős része eltűnt. A hétfő megnevezésére szolgáló 'születő nap' szerkezetet ismeri a csuvas, tatár, baskír, votják és cseremis (de mdE po-

hédeľńńik). A 'lóra szállás napja = kedd' megvan a csuvasban, baskírbán, votjákban és cseremiszbén (de mdE *ovtońńik*). A mohamedán hitvilág emlékét őrző 'kis péntek = csütörtök' (s maga a péntek iszlám neve is) adatolható a csuvasból, tatárból, votjából és cseremiszből (de mdE *ćetverk* és *peća*). Üdítő kivétel a szerda megnevezésére szolgáló 'vér napja' szerkezet, amely megvan a moksa-mordvinban is.

A pogánykori napnevek közül a jeles napok csoportjába kettő sorolható: a lóra szállás napja (= kedd) és a vér napja (= szerda).

A lóra szállás napja

bask.	<i>atlangan-kõn</i>
csuv.	<i>ĩtlari-kun</i>
cser.	<i>kuřkãžmo</i>
votj.	<i>pukřon-nunal</i>

Az elnevezés motivációja talán összefüggésben áll azzal, hogy a keddet sok nép szerencsés napnak tartotta, így a lovas népek kiemelt tevékenységére e napon kerülhetett sor.

A vér napja

csuv.	<i>yun-kun</i>	mdM	<i>vãr-ži</i>
bask.	<i>qan-kõn</i>	cser.	<i>wũr-geće</i>
karaim	<i>xan-kũn</i>	votj.	<i>vir-nunal</i>

A térségben általános elnevezés alapja talán az lehet, hogy ez a nap esik a legtávolabb a tabunaptól, a vasárnaptól, így ezen a napon lehetett végrehajtani a véres áldozatokat.

7. fejezet

Kettednaptól a vásárnapig

A magyar napnevek

A magyar napnevekről az előző fejezetekben érintőlegesen már esett szó, ennek ellenére célszerűnek tűnik anyanyelvünk e kis szemantikai mezejét részletesebben is bemutatni. A különféle etimológiai szótárak, történeti nyelvészeti munkák javarészt egyetértenek abban, hogy a hét napjainak mai magyar megnevezése alapvetően szláv mintát követ.

Hétfő szavunk összetett szó: előtagja az 'időegység' jelentésű *hét*, utótagja pedig a *fej* szavunk régi *fő* alakváltozata, jelentése tehát 'a hét feje, a hét kezdete'. Egyik nyelvemlékünk, a XV. század elejéről származó Schlägli Szójegyzék adatai szerint akkoriban e név nemcsak a hétfőt, hanem a vasárnapot is jelölhette, ennek oka a hétkezdés ket-tősségében rejlett (vö. a 2. és 4. fejezetben írottakkal). Habár hasonló felépítésű neveket két legközelebbi rokon nyelvünkben is felfedezhetünk (osztj. *lapət-uχ-χatl*, vog. *sāt-pun̄k-χōtal* 'hét-fej-nap' – igaz, ezek a vasárnapot jelölik), sőt néhány törökségi nyelvben is találkozhatunk hasonló szemlélettel (tatár *baş-kön*, karacsáj-balkár *baş-kün* 'fej-nap'), a kutatók mégis egyértelműen szláv hatásra vezetik vissza e napnevünk eredetét; nem utolsósorban azért, mert – a *vasárnap* kivételével – a többi napnevünk, tükörfordításként vagy jövevényszóként, a szláv nyelvekből eredeztethető. A szláv nyelvekben a hétfőt általában 'vasárnap utáni nap' szerkezetű szó jelöli (ószl. *poneděl̄nikъ*; blg. *понеделник*, sz-h. *ponedeljak*, szln. *ponedeljek* stb., vö. 81–82. oldal), a magyar hétfőben „rejlő felfogás szláv, még pedig róm. kath. szláv felfogás” – írja MELICH a szláv jövevényszavakról szóló monográfiájában (1905: 275). KISS LAJOS (1976: 90) hasonlóképpen fogalmaz: „a

hétfő nem tükörszó ugyan, de szlávós észjárásra vall”. (Ezt MOÓR ELEMÉR vitatja, vö. 100–101. oldal.)

A hét második napja, a **kedd** a régies *keted* ’második’ szóból ered (< *két* + *-d* sorszámnévképző). E szavunk ugyan magyar elemekből épül fel, azonban egyértelműen tükörfordításnak tekinthetjük, hiszen a környező szláv nyelvek mindegyikében hasonló szerkesztésmóddal találkozhatunk, vö. ószl. *v̋torъ* ’második’ > *v̋torъkъ* ’kedd’; blg. *вторник*, sz-h. *utorak*, szln. *torek*, szlk. *utorok* stb. (ld. a 38–39. oldalon).

Ugyancsak a szláv nyelvekben találhatjuk meg **szerda** szavunk előzményét is, de ezt nem tükörfordítással vettük át, hanem jövevény-szóként került a nyelvünkbe. Az átadó valamelyik déli szláv nyelv lehetett (vö. blg. *среда*, sz-h. *sreda*, szln. *sreda*; ószl. *srēda*), ahonnan – a szóeleji mássalhangzó-torlódás kiküszöbölése végett – *szereda* alakban vehettük át (a régi magyar szórványemlékekben *Zeredahel*, *Ziradahel*, *Zoradahel* helynevek, ill. *Zerida*, *Zyrida* személynevek fordulnak elő), ebből jött létre a mai *szerda* alak. Az átadó szláv nyelvekben a *szerda* eredeti jelentése ’közép’, azaz ez volt a hét középső napja (vö. 85–86. oldal). Az, hogy a kedd lehetett a második, a szerda pedig a középső nap, a hétkezdet korábban már többször említett ket-tősségével magyarázható: a zsidó, ill. a régi keresztény hét a vasárnappal kezdődött, azonban a IV. századi niceai zsinat a vasárnapot ünneppenná nyilvánítva hétfőre tette át a hét kezdetét. A szláv nyelvekben e két rendszer összekeveredett (részletesebben ld. a 2. és 4. fejezetben).

Szintén déli szláv eredetű **csütörtök** szavunk (vö. blg. *четвртък*, sz-h. *četrvtak*, szln. *četrtek*; ószl. *četrvrtъkъ*), az átadó nyelvekben ez végső soron a ’négy’ jelentésű szavakra megy vissza, azaz a sorszámnévi elv alapján építkező nyelvekben a hét negyedik napját jelentette. A magyarban különféle hangrendi változásokkal (labializáció, nyíltabbá válás, elhasonulás) alakult ki előbb a *csetürtük* (1206: *Chetur-*

tuchyel, 1299: *Cheturtekhel*), *csetertuk* (1351: *Chetertuk*), *csetertek* (1405: *chetertek*), *csötörtek* (1477: *Chewthewrthek*), majd a mai *csütörtök* alak.

Hasonló utat járt be **péntek** szavunk is. Valószínűleg ez is valamilyik déli szláv nyelvből került át a magyarba (vö. blg. *пѣтък*, sz-h. *petak*, szln. *petek*; ószl. *pe̋tkъ*), az átadó nyelvekben ez az 'öt' jelentésű szavakra megy vissza, azaz itt is sorszámnévi alapú névadással van dolgunk. A szláv nyelvek nagy részében az ószláv nazális magánhangzók (*o*, *e*) a XI. századra eltűntek, ezért bizton lehet állítani, hogy azok a szavak, amelyek a magyarban megőrizték a nazálist (pontosabban a magánhangzó + *n* hangkapcsolatot), XI. század előtti átvételek (pl. *bolond*, *galamb*, *gomba*, *munka*, *szent*, *szomszéd*), míg a nazális nélküliek későbbi jövevényszavak (pl. *káposzta*, *mészáros*, *pók*). Mivel *péntek* szavunkban a szóbelseji nazális megőrződött, így ez esetben is korai átvételről beszélhetünk.

A **szombat** vándorszó. Gyökere egészen a zsidó pihenőnapig (*šabbath*) nyúlik vissza, s onnan terjedt el szinte egész Euráziában, az Urál vidékétől Európa nyugati feléig, a Földközi-tenger térségétől a messzi északon lakó lappokig (vö. 36–37. oldal). A magyarba valószínűleg a déli szláv nyelvekből került (vö. blg. *субота*, sz-h. *subota*, szln. *sobota*; ószl. *spbota*), a nazális megmaradása arra utal, hogy a *péntek*-hez hasonlóan ez is XI. sz. előtti átvétel. A szláv jövevényszavak szóvégi *-a* hangzója a magyarban szabályszerűen tűnt el, ilyen szavunk például a *beszéd* (vö. sz-h. *beseda*, szln. *beseda*), a *kolbász* (vö. sz-h. *kobasa*, szln. *klobasa*) és a *lapát* (vö. sz-h. *lopata*, szln. *lopata*).

A **vasárnap** összetett szó: a *vásár* és a *nap* elemekből áll. A történeti-etimológiai szótár szerint „a szókapcsolat még a pogány korban keletkezhetett, s eredetileg a vásártartással, vásározással kapcsolatos munkaszünetre, munkaszüneti napra vonatkozhatott; később a keresz-

tények heti ünnepnapjának jelölőjévé vált” (TESz 3/1096). Hasonló szemléletű nevekkel a törökségi nyelvekben is találkozhatunk: tör. *pazar günü*, azeri *bazar*, nogaj *bazar kün* (ld. 94–95. oldal). Maga a *vásár* szavunk iráni eredetű (vö. pehl. *wāzār* ’vásár, piac’).

*

Az általános felfogás szerint tehát nyelvünkben a *hétfő* és a *kedd* szláv mintára keletkezett név, a *szerda*, *csütörtök*, *péntek* és *szombat* szláv átvétel (mindezeket a kereszténység terjesztésével összefüggésben vettük át), a *vasárnap* pedig önálló fejlemény.

Ezzel a felfogással MOÓR ELEMÉR szállt szembe egy 1964-ben megjelent cikkében. Alapkérdése az, hogy miért csak négy nevet vettünk át közvetlenül a szlávoktól, s miért nem minden nevet, különös tekintettel a vasárnapra, mint a keresztény kultúrkör legfontosabb napjára. Véleménye szerint a szláv nevek átvételének nem kultúrtörténeti, hanem pusztán nyelvi oka van. Azt állítja, hogy a magyarban valaha a *szerda* a *harmad*, a *csütörtök* a *negyed*, a *péntek* az *ötöd*, a *szombat* pedig a *hatod* nevet viselte, ám ezek a nevek – MOÓR szóhasználatával – többértelműek voltak, szemben az egyetlen értelmű *vasárnap*, *hétfő* és *kedd* szavakkal. Nyelvünk pedig a többértelműség elkerülése végett a jelzett négy napnevet szlávra cserélte. Ez az átvétel – elsősorban hangtörténeti okok, a nazális megléte miatt – a szláv–magyar két-nyelvűség idején, a X. század folyamán, MOÓR szerint az ország központi területén mehetett végbe (hiszen általános érvényűnek bizonyult), s az átadó nyelv a bolgár lehetett.

MOÓR szerint a *hétfő* sem szláv szemléletre utal, hanem sokkal régebbi eredetű név. A *hét* (számnév) és *hét* (időegység) egybeesése – azaz az idő hetes szakaszokra való osztása – nagyon régi jelenség lehet (vö. szkr. *saptá*, av. *hapta*, perzsa *hafti*), megvan az ugor nyelvekben is (ld. a 27. és a 44. oldalon). Nyelvünkben nézete szerint a *hétfő* eredetileg a hét ünnepnapját jelenthette (~ osztj. *lapət-uχ-χatl*, vog. *sāt-pun̄k-χōtal* ’hét-fej-nap = vasárnap’), s később, a *vasárnap* bekerülésével, alán hatásra (vö. oszét *kuri sār* ’hét-fej = hétfő’) vonódott át a következő nap megnevezésére. – KISS LAJOS nem fogadja el MOÓR el-

méletét, értékelésként ezt írja: „E felfogás tetszetős ugyan, de nem meggyőző. Az ugor korra, valamint a magyar–alán, illetőleg magyar–szláv történelmi kapcsolatokra vonatkozó jelenlegi ismereteink alapján azt kell valószínűnek tartanunk, hogy a magyar *hétfő* a magyar–szláv kétnyelvűség viszonyai között keletkezett” (KISS 1976: 90).

Láthatjuk tehát, hogy a magyar napnevek közül vitán felül csak a vasárnap megnevezése megy vissza a szláv érintkezést megelőző időkre, holott paradox módon a kereszténység felvétele után elsősorban ez a napnév lett volna hivatott az új kultúrkör szellemiségét tükrözni. Annyiban MOÓR ELEMÉR-nek feltétlenül igaza van, hogy elgondolkodtató, hogy ha őseink több napot szláv eredetű elemmel neveztek meg, akkor a legfontosabb nap nevére miért hagyták meg a „pogány” elnevezést, s miért nem cserélték le egy *nedelja* típusú névvel, mint ezt sok más nép is megtette. Ezt talán megmagyarázhatja LIGETI LÁJOS (1976: 132) feltevése, aki az *id* ’szent’ szavunk törökségi párhuzamai alapján óvatosan megpendíti: „Lehet, hogy az *ünnep* eredetileg a magyarban is a vasárnap neve volt.” Ez esetben a honfoglalás előtti időkben őseink a hétnek legalább két napját megnevezték: az egyik a hét ünnepnapja, „szent napja”, a másik pedig a vásár napja volt.

Mindenesetre a kereszténység felvétele után a *vasárnap* kitüntetett helyet foglalt el napnévrendszerünkben. Szent László már törvényben tiltotta meg a vasárnapi vásártartást: „Ha valaki vasárnap vagy nagyobb ünnepen templomba nem megyen, hanem kalmárkodik, lovát veszítse el... A szent zsinat parancsolja, hogy a ki vasárnap vásárt üt, bontsa el sátorát, a mint állította” (idézi MELICH 1905: 281). Így vált tehát szét végül az ünnepnap és a vasárnap.

A napnevek etimológiai szótára*

ANGOL

Monday 'hétfő'. Asztrológikus-mitológikus eredetű napnév, vö. középang. *monenday*, *moneday* < óang. *mōnandæg* 'a Hold napja'. Vég-ső mintája a →lat. *dies Lunae* (BL 581; FT 496; KLEIN 996; KLUGE 486; ONIONS 586).

Tuesday 'kedd'. Asztrológikus-mitológikus eredetű napnév, vö. középang. *tiwesdai*, *tuesdai* < óang. *tīwesdæg* 'Tiu (Tiw) napja'. A név görög–latin mintára (→*dies Martis*) jött létre, de az adott napért felelős római istenek helyére a germánok saját hőseiket tették: így lépett Mars helyére a germán mitológia egyik főalakja (ny. germ. *Tiu*, skand. *Tyr*). *Tiu* isten neve etimológiai kapcsolatba hozható a gör. *Ζεύς*, lat. *Jupiter* nevekkal, ill. a lat. *deus* közszóval (részletebben ld. a gör. *ἡμέρα Διός* címszó alatt) (BL 940; FEIST 486; FT 904; KLEIN 1662; ONIONS 947).

Wednesday 'szerda'. Asztrológikus-mitológikus eredetű napnév, vö. középang. *wednesdai*, *wodnesdai* < óang. *wōdnesdæg* 'Wōden (Wotan) napja'. A név görög–latin mintára (→*dies Mercurii*) jött létre, de Mercurius helyére a germán mitológia főistene (ny. germ. *Wotan*, skand. *Ódin*) került. *Wōden (Wotan)* isten neve etimológiailag az óang. *wōd* 'örült, vad, dühöngő' (~ ófn. *wuot* > ném. *wut* 'düh'), *wōp* 'hang, ének'; gót *wōps* 'megszállott, örült'; ill. ónorv. *ōðr* 'szellem, értelem, ének, költészet' szavakkal hozható kapcsolatba, mindezek összefüggenek a lat. *vates* 'jós' szóval is (BL 681, 687; FEIST 572; FT 570; JÓHANNESSEN 102; KLEIN 1734, 1749; KLUGE 483; ONIONS 997).

* A szójegyzékbe az oroszországi finnugor és törökségi nyelvek orosz eredetű napnevei közül csak azokat vettem fel, amelyek mára már teljesen kiszorították az eredeti elemeket.

Thursday 'csütörtök'. Asztrológikus-mitológikus eredetű napnév, vö. közé pang. *thoresdai* < óang. *þunresdæg* 'Þunor (Donar) napja'. A név görög–latin mintára (→*dies Iovis*) jött létre, de Jupiter helyébe a germán mitológia egyik főalakja (ny. germ. *Donar*, skand. *Thór*) lépett. *Þunor* (Donar) isten neve etimológiailag összefügg az ang. *thunder* és ném. *Donner* 'mennydörgés' (óang. *þunor*, ónorv. *þōrr*, ófríz *thuner*, ófn. *donar*) szavakkal, vö. továbbá iráni *tundar* 'mennydörgés', lat. *tonare* 'mennydörög' (BL 951; FEIST 495; FT 910; KLEIN 1613–1614; KLUGE 138; ONIONS 921).

Friday 'péntek'. Asztrológikus-mitológikus eredetű napnév, vö. közé pang. *fridai* < óang. *frīgedæg* 'Frigg napja'. A név görög–latin mintára (→*dies Veneris*) jött létre, de Venus helyére a germán mitológia főistennőjét (ny. germ. *Frigg*, skand. *Frija*) tették. Ennek az istennőnek a neve etimológiailag összefügg az ang. *frīgu* 'szeretet', gót *frijōn* 'szeret', óind *priyā* 'kedves, szeretett' (< ieur. *prijo-* 'kedves, szeretett') szavakkal (FT 196; JÓHANNESSON 567; KLEIN 622; KLUGE 216, 217; ONIONS 377).

Saturday 'szombat'. Asztrológikus-mitológikus eredetű napnév, vö. közé pang. *saterdai* < óang. *sætern(es)dæg* 'Saturnus napja'. Végző mintája a →lat. *dies Saturni* (KLEIN 1386; KLUGE 623; ONIONS 790).

Sunday 'vasárnap'. Asztrológikus-mitológikus eredetű napnév, vö. közé pang. *sonnedai* < óang. *sunandæg* 'a Nap napja'. Végző mintája a →lat. *dies Solis* (BL 905; FEIST 460; FT 882; KLEIN 1542; KLUGE 717; ONIONS 885).

ARAB

yaum al-ithnain 'hétfő'. Számnévi eredetű név, vö. *ithnain* 'kettő', *yaum* 'nap'. Az arab napnevek héber mintára (→*yōm šēnī* stb.) alakultak ki (GOLDEN 363; WEHR 986).

yaum ath-thalātā 'kedd'. Számnévi eredetű név, vö. *thalātā* 'három'.

yaum al-arbi‘ā 'szerda'. Számnévi eredetű név, vö. *arbi‘ā* 'négy'.

yaum al-ḥamīs 'csütörtök'. Számnévi eredetű név, vö. *ḥamīs* 'ötödik'.
yaum al-ḡum'a 'péntek'. Alapszava a 'hét (Woche)' jelentésű *ḡum'a*,
jelentése tkp. 'a hét ünnepnapja' (a jelentésfejlődésre ld. görög
σάββατον, latin *sabbatum*, ill. a Volga-vidék törökségi és finnugor
nyelvei, pl. csuv. *erne-kun*, cser. *arńa-geče*). A *ḡum'a* etimológiai-
lag összekapcsolható az 'összegyűjt, összeszed, összeállít, egyesít'
ige gyökével (BARANOV 137, 139).

yaum as-sabt 'szombat'. Végző soron a héber *šabbath* átvétele.

yaum al-aḥad 'vasárnap'. Számnévi eredetű név, vö. *wáḥid* 'egy'
(GOLDEN 364).

AZERI

bazarertāsi 'hétfő'. Helyzetviszonyító típusú név, jelentése tkp. 'a vá-
sárnap utáni nap' (→*bazar*). Hasonló szemléletmódú a →ttör. *pa-
zartesi*, vö. továbbá →votj. *džuč-arńa-ber-nunal* (AZIZBEKOV 48;
GOLDEN 375).

čaršānbā aḥšami 'kedd'. Helyzetviszonyító típusú név: *čāršānbā*
'szerda', *aḥšami* 'estéje', azaz tkp. 'a szerdai nap előtti este', vö.
→*yümā aḥšami* (GOLDEN 375).

čaršānbā 'szerda'. Sorszámnévi eredetű napnév, a →perzsa *cahar-
šambe* 'negyedik nap' átvétele (AZIZBEKOV 390; GOLDEN 375).

pāncšānbā 'csütörtök'. Sorszámnévi eredetű napnév, a →perzsa *panč-
šambe* 'ötödik nap' átvétele (AZIZBEKOV 284; GOLDEN 375).

yümā aḥšami 'csütörtök'. Helyzetviszonyító típusú név: *yümā* 'pén-
tek', *aḥšami* 'estéje', azaz tkp. 'az ünnepnap (a péntek) előtti este'.
Hasonló felépítésű a →bask. *aḏna-kis*, csuv. *erne-kaś*, tat. *atna-kič*
(GOLDEN 375; MUNKÁCSI 1926: 44).

yümā 'péntek'. A muzulmán vallás heti ünnepnapja. A →perzsa *jom'e*
átvétele (GOLDEN 375).

šānbā 'szombat'. Nemzetközi vándorszó, az azeribe perzsa (→*šambe*)
közvetítéssel került be (AZIZBEKOV 412; GOLDEN 375).

bazar 'vasárnap'. Jeles nap, a heti vásártartás napjára utal, vö. *bazar* 'vásár'. Hasonló szemléletű több törökségi nyelvben a vasárnap megnevezése, ill. a →magy. *vasárnap* szó is (AZIZBEKOV 48; GOLDEN 375).

BASKÍR

tuyan-kõn 'hétfő'. Helyzetviszonyító típusú név, jelentése: 'születő nap' (< *tuyan*- 'születő', *kõn* 'nap'). Lehet, hogy ez a névadási mód kapcsolatban áll azzal az ősi szemlélettel, mely szerint a Hold mindig hétfőn „születik”. Hasonló nevek a Középső-Volga-vidék több törökségi és finnugor nyelvében is megfigyelhetők: →csuv. *tuntikun*, tat. *tuyan-kõn*; votj. *vordiiskon-nunal*, cser. *šoĉmo* (GOLDEN 374; MUNKÁCSI 1926: 43, 50).

düšämbe 'hétfő'. Sorszámnévi eredetű napnév, a →perzsa *došambe* 'második nap' átvétele. A baskír nyelvjárásokban a pogány eredetű nevek mellett élnek a mohamedán vallás térhódításával megismert nevek is (GOLDEN 374; KARIMOV–DMITRIJEV 393).

atlangan-kõn 'kedd'. Ün. jeles nap, jelentése: 'a lóra szállás napja'. Az elnevezés motivációja talán összefüggésben áll azzal, hogy a keddet sok nép szerencsés napnak tartotta (vö. →csuv. *itlari-kun*). A Középső-Volga-vidék törökségi nyelveiből ez a névfajta átkerült a térség finnugor nyelveibe is: →cser. *kuškâžmo*, votj. *pukson-nunal* (AHM 168; GOLDEN 367, 374; MUNKÁCSI 1926: 43, 51–54).

šišämbe 'kedd'. Sorszámnévi eredetű napnév, a →perzsa *sešambe* 'harmadik nap' átvétele (GOLDEN 374; KARIMOV–DMITRIJEV 783).

qan-kõn 'szerda'. Ün. jeles nap, jelentése: 'a vér napja' (< *qan* 'vér'). Az elnevezés motivációja talán az lehet, hogy ez a nap esik a legtávolabb a tabunaptól, a vasárnaptól, így ezen a napon lehetett végrehajtani a véres áldozatokat. Ez a szemléletmód a Középső-Volga-vidék több nyelvében megfigyelhető (→csuv. *yun-kun*; cser. *würgeĉe*, mdM *vär-ži*, votj. *vir-nunal* (GOLDEN 368, 374; MAKSZJUTOVA 132; MUNKÁCSI 1926: 44).

šaršambi 'szerda'. Sorszámnevi eredetű napnév, a →perzsa *cahar-šambe* 'negyedik nap' átvétele (GOLDEN 374; KARIMOV–DMITRIJEV 517).

kēs-aḏna 'csütörtök'. Helyzetviszonyító típusú név: *kēs* 'kis', *aḏna* 'péntek'. A Volga–Urál-térség törökségi népei a mohamedán heti ünnepnaphoz, a péntekhez viszonyítva nevezik meg az előtte álló napot: →csuv. *kěšēn-erni-kun*, tat. *kěčē-atna-kōn* (FEDOTOV 287; GOLDEN 368, 374; KARIMOV–DMITRIJEV 584; MUNKÁCSI 1926: 44).

aḏna-kis 'csütörtök'. Helyzetviszonyító típusú név: *aḏna* 'péntek', *kis* 'este', azaz tkp. 'az ünnepnap (a péntek) előtti este'. Hasonló felépítésű a →csuv. *erne-kaš*, tat. *atna-kič*; azeri *yümä aḡšami* (GOLDEN 374).

aḏna 'péntek'. A muzulmán vallás heti ünnepnapjának megnevezése a Középső-Volga-vidék törökségi nyelveiben a →perzsa *āḏīna* névre vezethető vissza. E szó más baskír napnevekben is megfigyelhető: →*aḏna-kis*, *kēs-aḏna*, *urus-aḏna-kōn* (MAKSZJUTOVA 28, 32; MUNKÁCSI 1926: 44; SCHERNER 18, 125).

yoma 'péntek'. Az ünnepnap másik neve is perzsa eredetű, de ez a péntek másik nevére, a →perzsa *jom'e* szóra megy vissza (GOLDEN 374; KARIMOV–DMITRIJEV 444).

ölö-yoma 'péntek', szó szerinti jelentése: 'nagy péntek' (*ölö* 'nagy', *yoma* 'péntek'). Az *ölö* előtag a csütörtök megnevezésére szolgáló →*kēs-aḏna* 'kis péntek'-től való elkülönítés hangsúlyozására szolgál. Hasonló szemléletű a →csuv. *mān-arñi-kon*, tat. *ulu-adna*; cser. *kuγ-arña*, votj. *badžim-arña* (MUNKÁCSI 1926: 45, 58–61).

šämbe 'szombat'. Nemzetközi vándorszó, a baskírba perzsa (→*šambe*) közvetítéssel került be (GOLDEN 374; KARIMOV–DMITRIJEV 526; MAKSZJUTOVA 299).

kuru-kōn 'szombat'. Vallási eredetű név, jelentése: 'böjti (szó szerint: száraz) nap', vö. *kuru* 'száraz'. E szemléletet átvették a térség finnugor nyelvei is: →cser. *kukšo-geče*, votj. *kös-nunal* (GOLDEN 374; MUNKÁCSI 1926: 45, 63).

urus-ađna-kõn 'vasárnap', szó szerinti jelentése: 'orosz péntek' (< *urus* 'orosz'). A népneveket tartalmazó megnevezések jól mutatják a kultúrkörök keveredését: a Volga–Urál-térség nyelveiben a kereszténység heti ünnepnapja az oroszokhoz kötődik, de a viszonyítási pont mégis a muzulmán ünnepnap, a péntek. Ugyanez a szerkezet figyelhető meg a →csuv. *vīrs-arni-kun*, tat. *urīs-atnesě-kõn*; cser. *ruš-arńa*, votj. *džuč-arńa-nunal* napnevekben is (AGYAGÁSI 2005: 176; GOLDEN 374; MUNKÁCSI 1926: 43).

bazar-kõn 'vasárnap'. Jeles nap, a heti vásártartás napjára utal, vö. *bazar* 'vásár'. Hasonló szemléletű több törökségi nyelvben a vásárnap megnevezése (→azeri *bazar*, tatár *bazar-kõn*, ttör. *pazar*), ill. a →magy. *vasárnap* szó is (GOLDEN 374).

yäkšämbe 'vasárnap'. Sorszámnévi eredetű napnév, a →perzsa *yakšambe* 'első nap' átvétele (GOLDEN 374; KARIMOV–DMITRIJEV 71; MUNKÁCSI 1912–13b: 353).

BELORUSZ

панядзелак 'hétfő'. Helyzetviszonyító típusú név, jelentése tkp. 'a vasárnap utáni nap', vö. →blg. *понеделник* (VASMER 3/324).

аўторак 'kedd'. Sorszámnévi eredetű napnév, jelentése 'második (nap)', vö. →blg. *вторник* (CSERNIH 171; VASMER 1/364).

серада 'szerda'. Helyzetviszonyító név, jelentése tkp. 'a hét közepe', vö. →blg. *сряда* (CSERNIH 196; VASMER 3/740).

чацвер 'csütörtök'. Sorszámnévi eredetű napnév, jelentése 'negyedik (nap)', vö. →blg. *четвъртък* (CSERNIH 387; VASMER 4/351).

пятніца 'péntek'. Sorszámnévi eredetű napnév, jelentése 'ötödik (nap)', vö. →blg. *петък* (CSERNIH 90; VASMER 3/425).

субота 'szombat'. Nemzetközi vándorszó, vö. →blg. *събота* (CSERNIH 215; VASMER 3/792).

нядзеля 'vasárnap'. Vallási eredetű név, pihenőnap, vö. →blg. *неделя* (CSERNIH 168, 566; VASMER 3/57).

понеделник 'hétfő'. Helyzetviszonyító típusú név, jelentése tkp. 'a vasárnap utáni nap', vö. ószl. *ponedělnikъ* (< *po-* 'után', *nedělja* 'vasárnap') (KISS 1976: 89–90, 110–111; MELICH 1905: 258–264; 1938: 15–16; EWUng 553, 718; StSISl 478; TESz 2/103, 421; VASMER 3/324).

вторник 'kedd'. Sorszámnévi eredetű napnév, jelentése 'második (nap)', vö. ószl. *vъtorъкъ*. A szláv napnevek görög mintára jöttek létre, ám a hét első napja a vasárnapról a hétfőre tolódott át: vö. →gör. *τρίτη σαββάτου* 'kedd = harmadik nap' (CSERNIH 171; MIKLOSICH 223; StSISl 158; VASMER 1/364).

сряда 'szerda'. Helyzetviszonyító név, jelentése tkp. 'a hét közepe'. Nevét akkor kaphatta, amikor a számozást még a vasárnappal kezdték. E név ószláv előzménye (*srěda*) etimológiailag azonos a *serda* 'közép' jelentésű szóval, s mindezek előzménye az ieur. 'szív' jelentésű szóval függ össze: ósszl. *sъrdъ* ~ örm. *sirt*, hett. *kard*, gör. *καρδία*, lat. *cor* (gen. *cordis*), óír *cride*, gót *hairto* 'szív' (CSERNIH 196; MIKLOSICH 292; VASMER 3/740).

четвъртък 'csütörtök'. Sorszámnévi eredetű napnév, jelentése 'negyedik (nap)', vö. ószl. *četrътъкъ* (CSERNIH 387; MIKLOSICH 36; StSISl 778; VASMER 4/351).

петък 'péntek'. Sorszámnévi eredetű napnév, jelentése 'ötödik (nap)', vö. ószl. *pęтъкъ* (CSERNIH 90; MIKLOSICH 238; StSISl 442, 561; VASMER 3/425).

събота 'szombat'. Nemzetközi vándorszó. A mai bolgár napnév egy ószláv *soбота* alakra megy vissza, ez a →gör. *σάββατον* (többes száma: *σάββατα*) átvétele (CSERNIH 215; MIKLOSICH 314; StSISl 681; VASMER 3/792).

неделя 'vasárnap'. Vallási eredetű név, az ószláv *nedělja* alak (< *ne* tagadószó és *dělo* 'munka') eredetileg a heti pihenőnapon való munkavégzés tilalmára utalt (CSERNIH 168, 566; MIKLOSICH 45; VASMER 3/57).

BRETON

dilun 'hétfő'. Asztrológikus-mitológikus eredetű napnév, előzménye a →lat. *dies Lunae* 'a Hold napja' (BUCK 1006).

dimeurz 'kedd'. Asztrológikus-mitológikus eredetű napnév, előzménye a →lat. *dies Martis* 'Mars napja' (CHERPILLOD 283).

dimercher 'szerda'. Asztrológikus-mitológikus eredetű napnév, előzménye a →lat. *dies Mercurii* 'Mercurius napja' (CHERPILLOD 295).

diziou 'csütörtök'. Asztrológikus-mitológikus eredetű napnév, előzménye a →lat. *dies Iovis* 'Jupiter napja' (CHERPILLOD 229).

digwener 'péntek'. Asztrológikus-mitológikus eredetű napnév, előzménye a →lat. *dies Veneris* 'Venus napja' (CHERPILLOD 444).

disadorn 'szombat'. Asztrológikus-mitológikus eredetű napnév, előzménye a →lat. *dies Saturni* 'Saturnus napja' (CHERPILLOD 392; KLUGE 623).

disul 'vasárnap'. Asztrológikus-mitológikus eredetű napnév, előzménye a →lat. *dies Solis* 'a Nap napja' (BUCK 1006).

CSEH

pondělí 'hétfő'. Helyzetviszonyító típusú név, jelentése tkp. 'a vasárnap utáni nap', vö. →blg. *понеделник* (HOLUB–KOPEČNÝ 286; MACHEK 1971: 471; VASMER 3/324).

úterý 'kedd'. Sorszámnévi eredetű napnév, jelentése 'második (nap)', vö. →blg. *вторник* (CSERNIH 171; HOLUB–KOPEČNÝ 404; MACHEK 1971: 671; VASMER 1/364).

středa 'szerda'. Helyzetviszonyító név, jelentése tkp. 'a hét közepe', vö. →blg. *среда* (CSERNIH 196; HOLUB–KOPEČNÝ 356; MACHEK 1971: 585; VASMER 3/740).

čtvrtek 'csütörtök'. Sorszámnévi eredetű napnév, jelentése 'negyedik (nap)', vö. →blg. *четвъртък* (CSERNIH 387; HOLUB–KOPEČNÝ 95; MACHEK 1971: 107; VASMER 4/351).

pátek 'péntek'. Sorszámnévi eredetű napnév, jelentése 'ötödik (nap)', vö. →blg. *петък* (CSERNIH 90; HOLUB–KOPEČNÝ 266; MACHEK 1971: 447; VASMER 3/425).

sobota 'szombat'. Nemzetközi vándorszó, vö. →blg. *събота* (CSERNIH 215; HOLUB–KOPEČNÝ 344; MACHEK 1971: 565; VASMER 3/792).

neděle 'vasárnap'. Vallási eredetű név, pihenőnap, vö. →blg. *неделя* (CSERNIH 168, 566; GEBAUER 2/536; HOLUB–KOPEČNÝ 241; MACHEK 1971: 393; VASMER 3/57).

CSEREMISZ

šočmo 'hétfő'. Helyzetviszonyító típusú név, jelentése: 'születő (nap)' (< *šočam* 'születik'). Tükörfordítás a Középső-Volga-vidék törökségi nyelveiből, vö. →bask. *tuyan-kõn*, csuv. *tunti-kun*, tat. *tuyan-kõn*, ld. még →votj. *vordiškon-nunal* (MUNKÁCSI 1926: 43, 50; PAASONEN–SIRO 126a).

kuškǎžmo 'kedd'. Ün. jeles nap, jelentése kb. 'a lóra szállás napja' (< *kuškužam* 'lóra ül'). Tükörfordítás a Középső-Volga-vidék törökségi nyelveiből, vö. →bask. *atlangan-kõn*, csuv. *itlari-kun*. Lásd még →votj. *pukšon-nunal* (BEKE 1063; MUNKÁCSI 1926: 43, 51–54; PAASONEN–SIRO 53b).

wür-geče 'szerda'. Jeles nap, jelentése: 'a vér napja' (< *wür* 'vér', *geče* < *keče* 'nap'). Tükörfordítás a Középső-Volga-vidék törökségi nyelveiből, vö. →bask. *qan-kõn*, csuv. *yun-kun* (BEKE 243; MUNKÁCSI 1926: 44; PAASONEN–SIRO 16a).

iž-arña 'csütörtök'. Helyzetviszonyító típusú név: < *iže* 'kis', *arña* 'péntek'. Tükörfordítás a Volga–Urál-térség törökségi nyelveiből, vö. →bask. *kēs-ađna*, csuv. *kěšēn-erni-kun*, tat. *kěčē-atna-kõn* (BEKE 67, 349; MUNKÁCSI 1926: 44; PAASONEN–SIRO 5b, 23a).

arña (*arña-geče*) 'péntek (nap)'. Volgai bolgár jövevényszó. Az *arña* más napnevek megalkotásában is részt vesz: →*iz-arña*, *kuy-arña*, *ruš-arña* (BEKE 67; GORGYEJEV 148; PAASONEN–SIRO 5b).

kuy-arña 'péntek', szó szerinti jelentése: 'nagy péntek' (*kuyo* 'nagy', *arña* 'péntek'). A *kuyo* előtag a csütörtök megnevezésére szolgáló →*iz-arña* 'kis péntek' -től való elkülönítés hangsúlyozására szolgál. Tükörfordítás a Volga–Urál-vidék törökségi nyelveiből (→bask. *ölö-yoma*, csuv. *măn-arñi-kon*, tat. *ulu-adna*), vö. továbbá →*votj. badzjm-arña* (BEKE 67, 1003; FEDOTOV 287; MUNKÁCSI 1926: 45; PAASONEN–SIRO 5b, 40b, 50b).

kukšo-geče 'szombat'. Vallási eredetű név, jelentése: 'böjti (szó szerint: száraz) nap' (< *kukšo* 'száraz'). Valószínűleg tükörfordítás (vö. →bask. *kuru-kön*); ugyanígy →*votj. kös-nunal* (BEKE 1011; MUNKÁCSI 1926: 45, 64).

šumat-keče 'szombat'. Nemzetközi vándorszó, a cseremiszek a csuvasból (→*šāmat*) vehették át (MUNKÁCSI 1926: 45; PAASONEN–SIRO 40b, 129a).

ruš-arña 'vasárnap', szó szerinti jelentése: 'orosz péntek' (< *ruš* 'orosz'). Tükörfordítás a térség törökségi nyelveiből (→bask. *urus-ađna-kön*, csuv. *viřs-arni-kun*, tat. *urış-atnesě-kön*). A névadás motivációt ld. a megfelelő baskír címszó alatt (BEKE 67, 2135; MUNKÁCSI 1926: 43; PAASONEN–SIRO 5b, 106a).

CSUVAS

tunti-kun 'hétfő'. Helyzetviszonyító típusú név, jelentése: 'születő nap' (< *tunti-* 'születő', *kun* 'nap'). A névadás motívumára ld. →bask. *tuŋan-kön*. Hasonló szemléletmódú nevek a Középső-Volga-vidék több törökségi és finnugor nyelvében is megfigyelhetők: →tat. *tuŋan-kön*; *votj. vordiškon-nunal*, cser. *šočmo* (AHM 168; ASMARIN 14/137; DMITRIJEV 524; GOLDEN 374; MUNKÁCSI 1926: 43, 50; PAASONEN 1908: 173).

itlari-kun 'kedd'. Ún. jeles nap, jelentése: 'a lóra szállás napja'. A névadás motívumára ld. →bask. *atlangan-kön*. A törökségi nyelvekből e megnevezéstípus átkerült a térség finnugor nyelveibe is: →cser. *kuškăžmo*, *votj. pukšon-nunal* (AHM 168; DMITRIJEV 845; GOLDEN 367, 374; MUNKÁCSI 1926: 44, 51–54; PAASONEN 1908: 19).

yun-kun 'szerda'. Ün. jeles nap, jelentése: 'a vér napja' (< *qan* 'vér').

A névadás motívumára ld. →bask. *qan-kõn*. Ez a szemléletmód a Középső-Volga-vidék törökségi nyelveiből átkerült a finnugor nyelvekbe is: →cser. *wür-geče*, mdM *vär-ži*, votj. *vir-nunal* (AHM 168; ASMARIN 4/335; DMITRIJEV 722; GOLDEN 368, 374; MUNKÁCSI 1926: 44; PAASONEN 1908: 30).

kěšēn-erni-kun (*kěšn-erni-kun*) 'csütörtök'. Helyzetviszonyító típusú név: *kěšē* 'kis', *erni* 'péntek', *kun* 'nap'. A Volga–Urál-térség törökségi népei a mohamedán heti ünnepnaphoz, a péntekhez viszonyítva nevezik meg az előtte álló napot: →bask. *kēs-ađna*, tat. *kěčē-atna-kõn* (AGYAGÁSI 1982: 11–12; AHM 168; ASMARIN 7/308, FEDOTOV 286; GOLDEN 374; MUNKÁCSI 1926: 44, 63; PAASONEN 1908: 66).

erne-kaś 'csütörtök'. Helyzetviszonyító típusú név: *erne* 'péntek', *kaś* 'este', azaz tkp. 'az ünnepnap (a péntek) előtti este'. Hasonló felépítésű a →bask. *ađna-kis*, tat. *atna-kič*; azeri *yümä aǧšami* (ASMARIN 3/29; MUNKÁCSI 1926: 44).

erne (*erne-kun*) 'péntek (nap)'. A muzulmán vallás heti ünnepnapjának neve a Középső-Volga-vidék törökségi nyelveiben a →perzsa *āđīna* szóra vezethető vissza. Az *erne* több más csuvas napnév megalkotásában is tevékeny szerepet vállalt: →*kěšēn-erni-kun*, *erne-kaś*, *mǎn-arñi-kon*, *vīrs-arni-kun* (AGYAGÁSI 1982: 11–12; AHM 168; ASMARIN 3/28; DMITRIJEV 836; GOLDEN 374; MUNKÁCSI 1926: 44; PAASONEN 1908: 11; SCHERNER 18, 40, 63, 85, 125).

mǎn-arñi-kon 'péntek', szó szerinti jelentése: 'nagy péntek' (*mǎn* 'nagy', *arñi* 'péntek', *kon* 'nap'). A *mǎn* előtag a csütörtök megnevezésére szolgáló →*kěšēn-erni-kun* 'kis péntek'-től való elkülönítés hangsúlyozására szolgál. Hasonló szemléletű a →bask. *ölö-yoma*, tat. *ulu-adna*; cser. *kur-arña*, votj. *badzim-arña* (ASMARIN 8/309; DMITRIJEV 610; FEDOTOV 287; MUNKÁCSI 1926: 45, 58–61).

šāmat 'szombat'. Nemzetközi vándorszó, a csuvasba valószínűleg perzsa (→*šambe*) közvetítéssel került be (AHM 168; DMITRIJEV 738; GOLDEN 374; MUNKÁCSI 1926: 45; PAASONEN 1908: 149).

vīrs-arni-kun (*vīrās-arni-kun*) 'vasárnap', szó szerinti jelentése: 'orosz ünnepnap' (< *vīrs*, *vīrās* 'orosz'). A névadás motivációjára ld. →bask. *urus-aḍna-kōn*. Hasonló szemléletű a →tat. *urış-atnesĕ-kōn*; cser. *ruš-arńa*, votj. *džuč-arńa-nunal* (AGYAGÁSI 1982: 11–12; 2005: 176; AHM 168; ASMARIN 5/209; DMITRIJEV 74; GOLDEN 374; MUNKÁCSI 1926: 43; PAASONEN 1908: 203).

DÁN

mandag 'hétfő'. Asztrológikus-mitológikus eredetű napnév, vö. ódán *mandagh* 'a Hold napja'. Végső mintája a →lat. *dies Lunae* (BL 581; FT 496; KLUGE 486).

tīrsdag 'kedd'. Asztrológikus-mitológikus eredetű napnév, vö. ódán *tīsdagh* 'Tyr napja'. A név görög–latin mintára (→*dies Martis*) jött létre, de az adott napért felelős római istenek helyére a germánok saját hőseiket tették: így lépett Mars helyére a germán mitológia egyik főalakja (skand. *Tyr*, ny. germ. *Tiu*, vö. →ang. *Tuesday*) (BL 940; FT 904).

onsdag 'szerda'. Asztrológikus-mitológikus eredetű napnév, vö. ódán *ōthænsdagh* 'Ódin napja'. A szerdáért felelős Mercurius isten (→lat. *dies Mercurii*) helyét a germán mitológia főistene foglalta el (skand. *Ódin*, ny. germ. *Wotan*, etimológiáját ld. →ang. *Wednesday*) (BL 681, 687; FT 570; KLUGE 483).

torsdag 'csütörtök'. Asztrológikus-mitológikus eredetű napnév, vö. ódán *thōrsdag* 'Thór napja'. A csütörtök római névadóját, Jupitert (→*dies Iovis*) Thór germán isten váltotta fel (etimológiáját ld. →ang. *Thursday*) (BL 951; FT 910; KLUGE 138).

fredag 'péntek'. Asztrológikus-mitológikus eredetű napnév, vö. ódán *freadag* 'Frija napja'. A péntek névadó római istennője, Venus (→*dies Veneris*) germán megfelelőjének (skand. *Frija*, ny. germ. *Frigg*, etimológiáját ld. →ang. *Friday*) nevét viseli e nap (FT 196; KLUGE 217).

lördag 'szombat'. Ún. jeles nap, vö. ódán *løghardagh* 'a mosakodás napja' < *læg* 'fürdő, fürdővíz' (ez a szó etimológiailag összefügg az ófn. *louga* 'lúg' szóval). A szombat megnevezése a skandináv nyelvekben ugyanarra a szemléletre vezethető vissza (→sv. *lördag*, norv. *lørdag*, färői *leygardagur*, izl. *laugardagur*) (BL 569; FT 487).

söndag 'vasárnap'. Asztrológikus-mitológikus eredetű napnév, vö. ódán *sundagh* 'a Nap napja'. Végző mintája a →lat. *dies Solis* (BL 905; FT 882; KLUGE 717).

ÉSZT

esmaspäev 'hétfő'. Sorszámnévi alapú névadás: *esma-* 'első', *päev* 'nap'. A balti finn nyelvekben e névtípus areális jelenség lehet, a szemlélet a balti nyelvekből, ill. az oroszról kerülhetett át (MÄGISTE 213; RAUN 8).

teisipäev 'kedd'. Sorszámnévi alapú névadás: *teine* 'második' (MÄGISTE 3117; RAUN 173).

kolmapäev 'szerda'. Sorszámnévi eredetű napnév: *kolmas* 'harmadik' (MÄGISTE 920; RAUN 46).

neljapäev 'csütörtök'. Sorszámnévi alapú névadás: *neljas* 'negyedik' (MÄGISTE 1684; RAUN 102).

reede 'péntek'. Germán jövevényszó, vö. sv. *fredag* (MÄGISTE 2439; RAUN 140).

laupäev 'szombat'. Skandináv jövevényszó, vö. ósv. *løghardagher*, ónorv. *laugadagr* 'a mosakodás napja'. A szó utótagját lefordították: *päev* 'nap' (MÄGISTE 1250; RAUN 71; SSA 2/52; SKES 280).

pühapäev 'vasárnap'. Vallási eredetű név: *püha* 'szent'. A baltikumi-skandináv areában elterjedt névadási modell: →lapp *pá'sspei'vv*, lív *pivàpäva*; lett *svētdiena* (MÄGISTE 2341; RAUN 136).

FÄRÖI

mánadagur 'hétfő'. Asztrológikus-mitológikus eredetű napnév, vö. ónorv. *mánudagr*, *mánadagr* 'a Hold napja'. Végső mintája a →lat. *dies Lunae* (BL 581; FT 496; KLUGE 486).

týsdagur 'kedd'. Asztrológikus-mitológikus eredetű napnév, vö. ónorv. *týrsdagr*, *týsdagr* 'Tyr napja'. A név görög–latin mintára (→*dies Martis*) jött létre; Mars helyébe Tyr lépett (etimológiáját ld. az →ang. *Tuesday* alatt) (BL 940; FT 904).

ónsdagur 'szerda'. Asztrológikus-mitológikus eredetű napnév, vö. ónorv. *óðinsdagr* 'Ódin napja'. A szerdáért felelős Mercurius isten (→lat. *dies Mercurii*) helyébe a germán mitológia főistene lépett (etimológiáját ld. →ang. *Wednesday*). A färöiben e szó csak a nyelvjárásokban él (BL 681, 687; FT 570; KLUGE 483).

mikudagur 'szerda'. Helyzetviszonyító név, jelentése: 'a hét középső napja'. Az ónorv. *miðvikudagr* folytatása él az izlandiban is (→*miðvikudagur*). Mintájául a →lat. *media hebdomas* szolgált (BL 681, 687; KLUGE 483).

hósdagur 'csütörtök'. Ismeretlen eredetű név.

fríggjadagur 'péntek'. Asztrológikus-mitológikus eredetű napnév, vö. ónorv. *frijādagr* 'Frija napja'. A péntek névadó római istennője, Venus (→*dies Veneris*) szerepét a germán mitológia főistennője vette át (etimológiáját ld. →ang. *Friday*) (FT 196; JÓHANNESSON 1003; KLEIN 622; KLUGE 217).

leygardagur 'szombat'. Ún. jeles nap, vö. ónorv. *laugadagr* 'a mosakodás napja'. A szombat megnevezése a skandináv nyelvekben ugyanarra a szemléletre vezethető vissza (→dán, norv. *lørdag*, sv. *lördag*, izl. *laugardagur*) (BL 569; FT 487).

sunnudagur 'vasárnap'. Asztrológikus-mitológikus eredetű napnév, vö. ónorv. *sunnudagr* 'a Nap napja'. Végső mintája a →lat. *dies Solis* 'a Nap napja' (BL 905; FT 882; KLUGE 717).

FINN

- maanantai** 'hétfő'. Skandináv (valószínűleg svéd) jövevényszó, az átadó nyelvben az asztrológikus-mitológikus eredetű napnevek közé tartozik, vö. ósv. *mānadagher*, ónorv. *mánudagr* 'a Hold napja' (HÄKKINEN 662; SKES 325; SSA 2/135).
- tiistai** 'kedd'. Skandináv (valószínűleg svéd) jövevényszó, az átadó nyelvben az asztrológikus-mitológikus eredetű napnevek közé tartozik, vö. ósv. *tīsdagher*, ónorv. *týrsdagr* 'Tyr napja' (HÄKKINEN 1310; SKES 1293; SSA 3/292).
- keskiviikko** 'szerda'. Helyzetviszonyító név, jelentése: 'a hét közepe' (*keski* 'közép-, középső', *viikko* 'hét'). A hét többi napjának nevéhez hasonlóan, valószínűleg tükörfordítás a skandinávból, vö. ónorv. *miðvikudagr* (HÄKKINEN 408; SKES 186; SSA 1/349).
- torstai** 'csütörtök'. Skandináv (valószínűleg svéd) jövevényszó, az átadó nyelvben az asztrológikus-mitológikus eredetű napnevek közé tartozik, vö. ósv. *þōrsdagher*, ónorv. *þōrsdagr* 'Thór napja' (HÄKKINEN 1334; SKES 1357; SSA 3/331).
- perjantai** 'péntek'. Skandináv (valószínűleg svéd) jövevényszó, az átadó nyelvben az asztrológikus-mitológikus eredetű napnevek közé tartozik, vö. ósv. *frēadagher*, ónorv. *frijādagr* 'Frija napja' (HÄKKINEN 902; SKES 523; SSA 3/339).
- lauantai** 'szombat'. Skandináv (valószínűleg svéd) jövevényszó, az átadó nyelvben ún. jeles napnak számít, vö. ósv. *løghardagher*, ónorv. *laugadagr* 'a mosakodás napja' (HÄKKINEN 570; SKES 280; SSA 2/52).
- sunnuntai** 'vasárnap'. Skandináv (valószínűleg svéd) jövevényszó, az átadó nyelvben az asztrológikus-mitológikus eredetű napnevek közé tartozik, vö. ósv. *sunnodagher*, ónorv. *sunnudagr* 'a Nap napja' (HÄKKINEN 1207; SKES 1108; SSA 3/213).

FRANCIA

- lundi** 'hétfő'. Asztrológikus-mitológikus eredetű napnév, végső forrása a →lat. *dies Lunae* 'a Hold napja'. A franciába a népi latin *Lunis dies* alak kerülhetett át; majd az utótag *di*-vé rövidült. Első írásos előfordulása (1153): *lunsdi* (BAUMGARTNER–MÉNARD 459; BLOCH–WARTBURG 377; DAUZAT 440; MEYER-LÜBKE 5164; REY 1153; WARTBURG 5/450).
- mardi** 'kedd'. Asztrológikus-mitológikus eredetű napnév, végső forrása a →lat. *dies Martis* 'Mars napja'. A franciába a népi latin *Martis dies* alak kerülhetett át, 1119-es előfordulása: *marsdi* (BAUMGARTNER–MÉNARD 476; BLOCH–WARTBURG 391; DAUZAT 455; MEYER-LÜBKE 5382; REY 1190; WARTBURG 6/1: 378).
- mercredi** 'szerda'. Asztrológikus-mitológikus eredetű napnév, végső forrása a →lat. *dies Mercurii* 'Mercurius napja'. A franciába a népi latin *Mercuris dies* alak kerülhetett át, *mercesdi* alakon keresztül alakult ki mai formája (BAUMGARTNER–MÉNARD 493; BLOCH–WARTBURG 403; DAUZAT 469; MEYER-LÜBKE 5519; REY 1226; WARTBURG 6/2: 18).
- jeudi** 'csütörtök'. Asztrológikus-mitológikus eredetű napnév, végső forrása a →lat. *dies Iovis* 'Jupiter napja'. A franciába a népi latin *Jovis dies* alak kerülhetett át, első írásos előfordulása: *juesdi* (BAUMGARTNER–MÉNARD 426; BLOCH–WARTBURG 351; DAUZAT 407; MEYER-LÜBKE 4594; REY 1070; WARTBURG 5/78).
- vendredi** 'péntek'. Asztrológikus-mitológikus eredetű napnév, végső forrása a →lat. *dies Veneris* 'Venus napja'. A franciába a népi latin *Veneris dies* alak (> *vendresdi*, 1119) kerülhetett át (BAUMGARTNER–MÉNARD 819; BLOCH–WARTBURG 666; DAUZAT 803; MEYER-LÜBKE 9197; REY 2224; WARTBURG 14/270).
- samedi** 'szombat'. Nemzetközi vándorszó, végső forrása a vallási eredetű →héb. *šabbath*. A franciába a népi latin *Sambati dies* alak kerülhetett át, első előfordulása (1112): *samadi* (BAUMGARTNER–MÉNARD 711; BLOCH–WARTBURG 571; DAUZAT 686; REY 1869; WARTBURG 11: 2).

dimanche 'vasárnap'. Vallási eredetű név, előzménye a →lat. *dies Dominica* 'az Úr napja'. A franciában a fejlődés útja *didominicus* > *diominicu* > *diemenche* > *dimanche* lehetett (BAUMGARTNER–MÉNARD 245; BLOCH–WARTBURG 195; DAUZAT 224; MEYER-LÜBKE 2738; REY 605; WARTBURG 3/129).

FRÍZ

moandei 'hétfő'. Asztrológikus-mitológikus eredetű napnév, vö. ófríz *mônendei* 'a Hold napja'. Végső mintája a →lat. *dies Lunae* (BL 581; FT 496; KLEIN 996; KLUGE 486).

tiisdei 'kedd'. Asztrológikus-mitológikus eredetű napnév, vö. ófríz *tīesdei* 'Tiu napja'. A név görög–latin mintára (→*dies Martis*) jött létre; Mars helyébe Tiu (→ang. *Tuesday*) lépett (BL 940; FT 904; KLEIN 1662).

woansdei 'szerda'. Asztrológikus-mitológikus eredetű napnév, vö. ófríz *wōnsdei* 'Wōden (Wotan) napja'. A név görög–latin mintára (→*dies Mercurii*) keletkezett; Mercurius helyére Wotan (etimológiáját ld. →ang. *Wednesday*) került (BL 681, 687; FT 570; KLEIN 1734; KLUGE 483).

tongersdei 'csütörtök'. Asztrológikus-mitológikus eredetű napnév, vö. ófríz *thunresdei* 'Þunor (Donar) napja'. A név görög–latin mintára (→*dies Iovis*) jött létre; Jupiter helyére Donar (etimológiáját ld. →ang. *Thursday*) lépett (BL 951; FT 910; KLEIN 1614; KLUGE 138).

freed 'péntek'. Asztrológikus-mitológikus eredetű napnév, vö. ófríz *frīgendei* 'Frigg napja'. A név görög–latin mintára (→*dies Veneris*) keletkezett, Venus helyére a germán mitológia főistennőjét tették (etimológiáját ld. →ang. *Friday*) (FT 196; KLEIN 622; KLUGE 217).

sneon 'szombat'. Az ófríz asztrológikus-mitológikus eredetű *saterdei* ('Saturnus napja', vö. →lat. *dies Saturni*) helyébe lépett e név.

snein 'vasárnap'. E szó a helyzetviszonyító típusba sorolható, az ófríz *snēvend* < *sun-ēvend* (vö. →ném. *Sonnabend*) folytatója, de itt nem a szombat, hanem a vasárnap megnevezésére szolgál. Az ófrízben, a germán nyelvekben szokásos módon megvolt az asztrológikus-mitologikus eredetű napnév is: *sunnandei* 'a Nap napja' (BL 905; FT 882; KLUGE 717).

GÖRÖG (sorszámnévi)

δευτέρα σαββάτου 'hétfő'. Sorszámnévi eredetű napnév: *δευτέρα* 'második', *σαββάτου* 'hét' (ennek genitivusi alakja a *σαββάτου*). Az ógörög napnevek héber mintára alakultak ki. A *σαββάτου* eredetileg a heti ünnepnap, a szombat megnevezésére szolgált, később az általa lezárt időszak, az egész hétnapos egység megnevezésére is áttért (ugyancsak kettős jelentésűek a szláv nyelvek *nedel'a* stb. alakjai, amelyek görög mintára alakultak ki, de már a keresztény ünnepnap, a vasárnap megnevezésére szolgálnak). – Az újjörög nem a hellenisztikus korban keletkezett asztrológikus-mitologikus típusú neveket (→*ἡμέρα Σελήνης* stb.) viszi tovább, hanem – a 'hét' jelentésű elem elhagyásával – a régebbi, sorszámnévi alakokat: a mai görögben a hétfő megnevezése *Δευτέρα* (FRISK 1/372, 3/176; VARGA 853).

τρίτη σαββάτου 'kedd'. Sorszámnévi eredetű napnév: *τρίτη* 'harmadik'. Mai görög alak: *Τρίτη* (FRISK 2/921).

τετάρτη σαββάτου 'szerda'. Sorszámnévi eredetű napnév: *τετάρτη* 'negyedik', az újjörögben e nap neve *Τετάρτη* (FRISK 2/883).

πέμπτη σαββάτου 'csütörtök'. Sorszámnévi eredetű napnév: *πέμπτη* 'ötödik'. Mai görög: *Πέμπτη* (FRISK 2/506).

παρασκευή 'péntek'. Vallási eredetű név, eredeti jelentése 'előkészület' > 'készülődés az ünnepre'; ez tkp. a zsidó vallás heti ünnepnapjának, a szombatnak a kiemelt helyzetére utaló név. Az újjörög megőrizte ezt a nevet: *Παρασκευή* (VARGA 739).

σαββατον 'szombat'. Vallási eredetű név, a →héb. *šabbath* átvétele, mai görög folytatója a **Σάββατο** (az 'ünnepnap' → 'hét' jelentésfejlődésre ld. a *δευτέρα σαββάτου* alatt írottakat) (FRISK 3/176).

μία σαββάτου 'vasárnap'. Számnévi eredetű napnév: *μία* 'egy' (FRISK 1/471).

πρώτη σαββάτου 'vasárnap'. Sorszámnévi eredetű napnév: *πρώτη* 'első' (FRISK 2/609).

Κυριακή ἡμέρα 'vasárnap'. Vallási eredetű név, jelentése: 'az Úr napja', vö. *κύριος* 'úr', *ἡμέρα* 'nap'. A kereszténység terjedésével ez a névtípus kiszorította az eredeti sorszámnévi →*μία/πρώτη σαββάτου* alakokat. A mai görögben a **Κυριακή** alak él (FRISK 2/53).

GÖRÖG (asztrologikus-mitologikus)

ἡμέρα Σελήνης 'hétfő = a Hold(isten) napja'. A napnév asztrologikus-mitologikus névadással jött létre. Az ún. uralkodó bolygó-elv alapján a hétfő a Hold nevét viseli. A gör. *σελήνη* 'Hold' a *σέλας* 'fény, fényesség' szóra megy vissza, amely egy *-nā* elemmel bővült, vö. lat. *lux* 'fény' > *luna* 'Hold' (FRISK 1/634, 2/690; WALDE-HOFMANN 1/833, 2/553).

ἡμέρα Ἀρεως 'kedd = Árész napja'. Asztrologikus-mitologikus eredetű napnév: a kedd a görög hadisten, Árész nevét viseli. E nevet a népetimológia a gör. *ἀρή* 'kár, veszteség, baj, romlás, pusztulás' szóval kapcsolta össze (FRISK 1/137).

ἡμέρα Ἑρμοῦ 'szerda = Hermész napja'. Asztrologikus-mitologikus eredetű név: a szerda a kereskedők és tolvajok görög istenéről, Zeusz és Maia fiáról, Hermésről kapta nevét. A szó talán a *ἔρμα* 'partra vont hajót tartó pillér' szóból származtatható (FRISK 1/563).

ἡμέρα Διός 'csütörtök = Zeusz napja'. A napnév asztrologikus-mitologikus névadással jött létre. A csütörtök a görög főisten, Zeusz nevét viseli. E név indoeurópai eredetre megy vissza, vö. óind *dēvāh*, lat. *deus*, kymro *duw*, bret. *doué*, litv. *dievas*, lett *dievs*, ópor. *deiws*, ószl. *divo*, ófn. *Zīo*, óizl. *Tyr*, angasz. *Tīg* 'isten', óizl. *tīwar* 'istenek' < ieur. *deiyos*. Ugyanehhez a szócsaládhoz tartozik a

szkr. *diva*, örm. *tiw*, lat. *dies*, óír *dia*, kymro *dydd*, breton *deiz* 'nap' is. Végso soron Zeusz neve rejlik a lat. *Jupiter* név (→*dies Iovis*) előtagjában is (FRISK 1/610; WALDE–HOFMANN 1/345, 349).

ἡμέρα Ἀφροδίτης 'péntek = Aphrodité napja'. Asztrológikus-mitológikus eredetű névadás: a péntek a szerelem görög istennőjének, Aphroditénak a nevét viseli. E név ismeretlen eredetű, csak bizonytalan etimológiái vannak a görögből és az ieur.-ból. Mivel az istennő maga keletről vagy a Földközi-tenger keleti partvidékéről származik, így szemantikailag kapcsolatba hozható a termékenység szemita istennőjével, Astartéval (FRISK 1/196).

ἡμέρα Κρόνου 'szombat = Kronosz napja'. Asztrológikus-mitológikus eredetű név: a szombat Kronosz bolygója (azaz a Szaturnusz) nevét hordozza. A görög titán, Kronosz (Uranosz és Gaia fia, Rhea férje, Zeusz apja) nevének eredete ismeretlen, a megfejtési kísérletek (*κραίνω* 'uralkodik', *κραίζω* 'elpusztít', *βιβρώσκω* 'elnyel') nem bizonyultak helyesnek (FRISK 2/24).

ἡμέρα Ἡλίου 'vasárnap = a Nap(isten) napja'. A napnév asztrológikus-mitológikus névadással jött létre: a vasárnap a Nap nevét viseli. A gör. *ἡλίος* 'Nap' szó indoeurópai eredetű, vö. óind *sūryah*, av. *hvarə*, bret. *heol*, lat. *sol*, gót *sauil*, ónorv. *sōl*, litv. *saule*, ószl. *sl̥n̥bce* 'Nap' < ieur. *sāuel*, *s̥uel*, *sūl* 'fény, fényesség'. Ugyane szócsaláddhoz tartozik a nazalizált töre visszavezethető av. *xʷəng*, gót *sunno*, angzs. *sunna*, ófn. *sunna* 'Nap' < ieur. *sāuen* / *syuen* (FRISK 1/631; POKORNY 881; WALDE–HOFMANN 2/553).

HÉBER

yōm šēnī 'hétfő'. Sorszámnevi eredetű név: *yom* 'nap', *šēnī* 'második'. A napnevek közül eleinte csak a zsidó vallás központi ünnepnapját, a szombatot nevezték meg, később a többi napot (a *šabbath*-hoz viszonyítva) sorszámokkal látták el (GESENIUS 293; HOLLADAY 130; JENNI–WESTERMANN 3/566; KOEHLER–BAUMGARTNER 372).

yōm š^elīšī 'kedd'. Sorszámnévi eredetű név: š^elīšī 'harmadik'.

yōm r^ebīī 'szerda'. Sorszámnévi eredetű név: r^ebīī 'negyedik'.

yōm ḥ^amīšī 'csütörtök'. Sorszámnévi eredetű név: ḥ^amīšī 'ötödik'.

yōm šīšīšī 'péntek'. Sorszámnévi eredetű név: šīšīšī 'hatodik'.

šabbath 'szombat'. A zsidó vallás központi jelentőségű ünnepnapja.

Eredeti jelentése 'pihenőnap' volt, a név maga az 'abbahagy, megszüntet' jelentésű igére vezethető vissza. A szó gyökerei Mezopotámiaig nyúlnak vissza: vö. asszír *ūmu šapattu* 'a teljesség napja, holdtölte', *šibutu* 'minden hónap hetedik, mágikus jelentőségű napja'. – A hétnapos ciklus a zsidó vallásban szilárdult meg először, itt vált a *šabbath* heti pihenőnappá. E naphoz sok tiltás kapcsolódik. A *šabbath* nemzetközi vándorszóként számos európai nyelv 'szombat' jelentésű napnévének kiindulópontja lett (GESENIUS 806, 1128; HAHN 1998: 77–79; KOEHLER–BAUMGARTNER 944, 947).

yōm rī'šōn 'vasárnap'. Sorszámnévi eredetű név: rī'šōn 'első'.

HOLLAND

maandag 'hétfő'. Asztrológikus-mitológikus eredetű napnév, vö. kholl. *mānendach*, k-aln. *mānendach*, *māndach* 'a Hold napja'. Végső mintája a →lat. *dies Lunae* (BL 581; FT 496; KLUGE 486; VEEN 459; VRIES 420; VRIES–TOLLENAERE 238).

dinsdag 'kedd'. Asztrológikus-mitológikus eredetű napnév, vö. kholl. *dinsendagh*, *dīsendach*, k-aln. *dingesdach* 'Tiu napja'. A név görög–latin mintára (→*dies Martis*) jött létre; Mars helyébe Tiu (→ang. *Tuesday*) lépett (BL 940; FT 904; VEEN 202; VRIES 118; VRIES–TOLLENAERE 111).

woensdag 'szerda'. Asztrológikus-mitológikus eredetű napnév, vö. kholl. *wēnesdach*, *wondsdach*, *woensdach*, k-aln. *wōdensdach* 'Wōden (Wotan) napja'. A név görög–latin mintára (→*dies Mercurii*) keletkezett; Mercurius helyére Wotan (etimológiáját ld. →ang. *Wednesday*) került (BL 681, 687; FT 570; KLUGE 483; VEEN 824; VRIES 844; VRIES–TOLLENAERE 431).

donderdag 'csütörtök'. Asztrológikus-mitológikus eredetű napnév, vö. kholl. *donresdach*, *donderdag*, k-aln. *dōnerdach* 'Donar napja'. A név görög–latin mintára (→*dies Iovis*) jött létre; Jupiter helyére Donar isten lépett (etimológiáját ld. →ang. *Thursday*) (BL 951; FT 910; KLUGE 138; VEEN 212; VRIES 126; VRIES–TOLLENAERE 114).

vrijdag 'péntek'. Asztrológikus-mitológikus eredetű napnév, vö. kholl., k-aln. *vrīdach* 'Frigg napja'. A név görög–latin mintára (→*dies Veneris*) keletkezett, Venust a germán mitológia főistennője váltotta fel (etimológiáját ld. →ang. *Friday*) (FT 196; KLUGE 217; VEEN 806; VRIES 805; VRIES–TOLLENAERE 412).

zaterdag 'szombat'. Asztrológikus-mitológikus eredetű napnév, vö. kholl. *saterdach*, k-aln. *sāter(s)dach* 'Saturnus napja'. Végző mintája a →lat. *dies Saturni* (KLUGE 623; VEEN 832; VRIES 856; VRIES–TOLLENAERE 437).

zondag 'vasárnap'. Asztrológikus-mitológikus eredetű napnév, vö. kholl. *sonnendach*, *sondach* 'a Nap napja'. Végző mintája a →lat. *dies Solis* (BL 905; FT 882; KLUGE 717; VEEN 838; VRIES 869; VRIES–TOLLENAERE 443).

INKERI FINN

enspäivä 'hétfő'. Sorszámnévi alapú névadás: *enzimäin* 'első', *päivä* 'nap'. A balti finn nyelvekben e névtípus areális jelenség lehet, a szemlélet a balti nyelvekből, ill. az oroszból kerülhetett át (NIRVI 35a, 450a).

enzimmässargi (*eizimmessarGi*, *ezmessarGi*) 'hétfő'. Sorszámnévi alapú névadás: *enzimäin* 'első', *argi* 'hétköznapi' (NIRVI 18b, 29b, 35a, 36b).

māntaki 'hétfő'. Végző soron skandináv jövevényszó (vö. ósv. *māna-dagher*, ónorv. *mánudagr*). Az Ingermanland vidékére a XVII. században betelepült finnek napnévrendszere részben megőrződött (→*maanantai*), részben viszont a térség orosz nyelvjárásainak és a balti nyelveknek hatására átalakult, vö. →*enspäivä*, *enzimmässargi* (NIRVI 303a; SKES 325; SSA 2/135).

toispäivä 'kedd'. Sorszámnévi alapú névadás: *toin* 'második' (NIRVI 18b, 450a, 590a).

toissärGi (*toissärGi*, *toinarGi*) 'kedd'. Sorszámnévi alapú névadás: *toin* 'második' (NIRVI 18b, 590a).

tīstaki 'kedd'. Végső soron skandináv jövevényszó, vö. ósv. *tīsdagher*, ónorv. *týrsdagr*; →fi. *tiistai* (NIRVI 588a).

kolmaspäivä 'szerda'. Sorszámnévi alapú névadás: *kolmāz* 'harmadik' (NIRVI 189a, 450a).

neljāspäivä 'csütörtök'. Sorszámnévi alapú névadás: *neljās* 'negyedik' (NIRVI 338b, 450a).

vījespäivä 'péntek'. Sorszámnévi alapú névadás: *vījez* 'ötödik' (NIRVI 450a, 672b).

perentak 'péntek'. Végső soron skandináv jövevényszó, vö. ósv. *frēadagher*, ónorv. *frijādagr*; →fi. *perjantai* (NIRVI 398b).

lavvantaki, laukopäivä 'szombat'. Végső soron skandináv jövevényszó, vö. ósv. *løghardagher*, ónorv. *laugadagr* 'a mosakodás napja'; →fi. *lauantai* (NIRVI 252b; SSA 2/52; SKES 280).

pūha 'vasárnap'. Vallási eredetű név: *pūha* 'szent'. A baltikumi–skandináv areában elterjedt névadási modell: →lapp *pā'sspei'vv*, lív *pīvāpāva*; lett *svētdiena* (NIRVI 447a).

suntaki 'vasárnap'. Végső soron skandináv jövevényszó, vö. ósv. *sunnodagher*, ónorv. *sunnudagr*; →fi. *sununtai* (NIRVI 398b).

ÍR

Luan 'hétfő'. Asztrológikus-mitológikus eredetű napnév, vö. *luan* 'Hold'. Előzménye a →lat. *dies Lunae* (GGB 473; GRUNDY 192).

Mairt 'kedd'. Asztrológikus-mitológikus eredetű napnév, vö. →lat. *dies Martis* 'Mars napja' (CHERPILLOD 283; GGB 484; GRUNDY 317).

Ceadaoin 'szerda'. Vallási eredetű név, jelentése 'az első böjt napja', vö. óír *de cetáine* < *cead* 'első', *áine* 'böjt'. A vallási előírások szerint a heti első böjt ideje szerda délután kezdődött, a második böjt nap pedig a péntek volt, vö. →*Deardaoín*, *Aoine* (GGB 111; GRUNDY 336).

Deardaoín 'csütörtök'. Helyzetviszonyító (s egyben vallási eredetű) név, vö. óír *etar dá áin* 'a két böjt közötti (nap)', azaz a heti két böjt nap, a szerda és péntek közötti időszak (*áine* 'böjt'), vö. →*Ceadaoin*, *Aoine* (GGB 216; GRUNDY 309).

Aoine 'péntek'. Vallási eredetű név, jelentése 'böjt (nap)', vö. óír *áine* 'böjt' (~ lat. *jejunium*, ang. *jeune*), vö. →*Ceadaoin*, *Deardaoín* (GGB 28; GRUNDY 125).

Satharn 'szombat'. Asztrológikus-mitológikus eredetű napnév, előzménye a →lat. *dies Saturni* 'Saturnus napja' (CHERPILLOD 392; GGB 628; GRUNDY 258; KLUGE 623).

Domhnach 'vasárnap'. Vallási eredetű név, előzménye a →lat. *dies Dominica* 'az Úr napja' (GGB 244; GRUNDY 295).

IZLANDI

mánudagur 'hétfő'. Asztrológikus-mitológikus eredetű napnév, vö. ónorv. *mánudagr*, *mánadagr* 'a Hold napja'. Végző mintája a →lat. *dies Lunae* (BL 581; FT 496; JÓHANNESSON 1081).

priðjudagur 'kedd'. Sorszámnevi alapú névadás, vö. *priðji* 'harmadik', *dagur* 'nap'. Az izlandiban a kedd megnevezésére nem a germán nyelvekben általános asztrológikus-mitológikus eredetű napnév (Tir/Tyú napja, pl. →norv. *tirsdag*) használatos (JÓHANNESSON 456).

miðvikudagur 'szerda'. Helyzetviszonyító név, jelentése: 'a hét középső napja'. Az ónorv. *miðvikudagr* folytatása él a färöiben is (→*mikudagur*). Mintájául a →lat. *media hebdomas* szolgált (BL 681, 687; KLUGE 483; JÓHANNESSON 1088).

fimmtudagur 'csütörtök'. Sorszámnevi alapú névadás, vö. *fimmti* 'ötödik', *dagur* 'nap'. Az izlandiban a csütörtök megnevezésére nem a germán nyelvekben általános asztrológikus-mitológikus eredetű napnév (Thór/Donar napja, pl. →norv. *torsdag*) használatos (JÓHANNESSON 542).

föstudagur 'péntek'. Vallási eredetű név, jelentése 'böjtnap', vö. gót (ga)fastan; ófn. fastēn > ném. Fasten; óang. faestan > ang. fast; ónorv. fasta, sv. fasta. A germán nyelvek közül csak az izlandi nevezi meg így módon a pénteket, a többi nyelvben erre az asztrológikus-mitológikus eredetű nevek szolgálnak (→norv., sv., dán fre-dag). Skandináv kölcsönzés a lapp →vástupejvi (JÓHANNESSON 534; KLUGE 186).

laugardagur 'szombat'. Ún. jeles nap, vö. ónorv. laugadagr 'a mosakodás napja'. A szombat megnevezése a skandináv nyelvekben ugyanarra a szemléletre vezethető vissza (→dán, norv. lørdag, sv. lördag, färöi leygardagur) (BL 569; JÓHANNESSON 759; FT 487).

sunnudagur 'vasárnap'. Asztrológikus-mitológikus eredetű napnév, vö. ónorv. sunnudagr 'a Nap napja'. Végző mintája a →lat. dies Solis 'a Nap napja'. (BL 905; FT 882; JÓHANNESSON 761; KLUGE 717).

KARACSÁJ-BALKÁR

baš-kün 'hétfő'. Helyzetviszonyító típusú név: baš 'fej, kezdet', kün 'nap' (AHM 169; GOLDEN 372; MUNKÁCSI 1926: 43; TYENYISEV–SZUJUNCSEV 363).

gürge-kün 'kedd'. Vallási eredetű név: 'György- (azaz Szt. György-) nap'; a kereszténység terjedésével magyarázható (AHM 169; GOLDEN 366, 372; TYENYISEV–SZUJUNCSEV 195, 363).

baras-kün 'szerda'. Vallási eredetű név, a →gör. παρασκευή 'péntek' átvétele. A kereszténység terjedésével, a hittérítők munkássága révén a péntek másik vallási eredetű nevet kapott (→bayrim-kün). A kultúrák egymásra hatása a napnévrendszer összekeveredésével is járt, így, kissé különös módon, az eredetileg pénteket jelölő nap „átcsúszott” a szerda megnevezésére (AHM 169; GOLDEN 367, 372; TYENYISEV–SZUJUNCSEV 117, 363).

orta-kün 'csütörtök'. Helyzetviszonyító típusú név, jelentése: 'középső'. Más nyelvekben ezzel a szerkezettel általában a szerdát szokták megnevezni. A szerda azonban a karacsáj-balkárban más, vallási eredetű nevet visel (→*baras-kün*), így ez a névtípus átvonódhatott a csütörtök jelölésére. A karaimban ugyanakkor ez a név (→*orta-kün*) a keddet jelöli (AHM 169; GOLDEN 367, 372; TYENYISEV–SZUJUNCSEV 363, 502).

bayrım-kün 'péntek'. Vallási eredetű név: 'Mária napja'; a kereszténység terjedésével magyarázható (AHM 169; GOLDEN 367, 372; TYENYISEV–SZUJUNCSEV 114, 363).

šabat-kün 'szombat'. Nemzetközi vándorszó, a karacsáj-balkárba perzsa (→*šambe*) közvetítéssel került be (AHM 169; GOLDEN 372; MUNKÁCSI 1926: 45; TYENYISEV–SZUJUNCSEV 363, 747).

ıyix-kün 'vasárnap'. Vallási eredetű név, jelentése tkp. 'szent nap' (→karaim *yex-kün*) (AHM 169; GOLDEN 364, 372; LIGETI 1976: 134; TYENYISEV–SZUJUNCSEV 363, 758).

KARAIM

baš-kün 'hétfő'. Helyzetviszonyító típusú név: *baš* 'fej, kezdet', *kün* 'nap' (AHM 169; BASZKAKOV 1974: 109).

yex-baš-kün 'hétfő', a vasárnap (→*yex-kün*) és a 'fej, kezdet' jelentésű *baš* szóval alkotott összetétel (BASZKAKOV 1974: 246, 260, 278; GOLDEN 366, 372; LIGETI 1976: 134).

orta-kün 'kedd'. Helyzetviszonyító típusú név, jelentése: 'középső nap' (< *orta* 'középső'). Más nyelvekben ezzel a szerkezettel általában a szerdát szokták megnevezni. A szerda azonban a karaimban régtől fogva más, a kereszténység előtti időkből fennmaradt nevet visel, így ez a névtípus átcúsúszhatott a kedd jelölésére. A karacsáj-balkárban ugyanakkor ez a név (→*orta-kün*) a csütörtököt jelöli (AHM 169; BASZKAKOV 1974: 431, 432; GOLDEN 366, 367, 372).

xan-kün 'szerda'. Ün. jeles nap, jelentése: 'a vér napja'. A névadás motívumára ld. →bask. *qan-kön*. Ez a szemléletmód több törökségi és finnugor nyelvben megfigyelhető: →csuv. *yun-kun*; cser. *wür-geče*, mdM *vär-ži*, votj. *vir-munal* (AHM 169; BASZKAKOV 1974: 600; GOLDEN 368, 372; MUNKÁCSI 1926: 44).

kiči-ayne-kün 'csütörtök'. Helyzetviszonyító típusú név: *kiči* 'kis', *ayne* 'péntek'. Érdekes kultúrakeveredésről tanúskodik e napnév: a zsidó vallású karaimok a mohamedán heti ünnepnaphoz, a péntekhez viszonyítva nevezik meg az előtte álló napot, hasonlóan a Volga–Urál-térség törökségi népeihez: →bask. *kēs-aḏna*, csuv. *kěšēn-erni-kun*, tat. *kěčē-atna-kön* (BASZKAKOV 1974: 325; GOLDEN 368, 372; MUNKÁCSI 1926: 44).

kiči-baraski 'csütörtök'. Helyzetviszonyító típusú név: *kiči* 'kis', *baraski* (< gör. *παρασκευή*) 'péntek'. A fentebb említett kultúrakeveredés e napnév esetében még jobban megfigyelhető: a zsidó vallású karaimok az általuk görög jövevényszóval megnevezett mohamedán heti ünnepnaphoz viszonyítják az előtte álló napot (AHM 169; BASZKAKOV 1974: 325; GOLDEN 367, 368, 372).

ayna (*ayne*, *eyne*) 'péntek'. A muzulmán vallás heti ünnepnapjának megnevezése a törökségi nyelvek egy részében perzsa (→*āḏīna*) eredetű (BASZKAKOV 1974: 53, 54, 656; GOLDEN 372).

baraski 'péntek'. A →gör. *παρασκευή* átvétele (AHM 169; BASZKAKOV 1974: 102; GOLDEN 367, 372).

jumaa-gün 'péntek (nap)'. A muzulmán vallás heti ünnepnapjának másik neve, a →perzsa *jom'e* átvétele (GOLDEN 372).

šabbat-kün 'szombat'. Nemzetközi vándorszó, a karaimba perzsa (→*šambe*) közvetítéssel került be (AHM 169; BASZKAKOV 1974: 643; GOLDEN 372; MUNKÁCSI 1926: 45).

yex-kün 'vasárnap'. Vallási eredetű név, jelentése tkp. 'szent nap' (→krccs-balk. *ıyix-kün*) (AHM 169; BASZKAKOV 1974: 246; GOLDEN 364, 372; LIGETI 1976: 134).

KARAKALPAK

düyşembi 'hétfő'. Sorszámnévi eredetű napnév, a →perzsa *došambe* 'második nap' átvétele (BASZKAKOV 1967: 727; GOLDEN 371).

šiyšembi 'kedd'. Sorszámnévi eredetű napnév, a →perzsa *sešambe* 'harmadik nap' átvétele (BASZKAKOV 1967: 122; GOLDEN 371).

šäršembi 'szerda'. Sorszámnévi eredetű napnév, a →perzsa *caharšambe* 'negyedik nap' átvétele (BASZKAKOV 1967: 970; GOLDEN 371).

biyšenbe 'csütörtök'. Sorszámnévi eredetű napnév, a →perzsa *pančšambe* 'ötödik nap' átvétele (BASZKAKOV 1967: 1093; GOLDEN 371).

žuma 'péntek'. A muzulmán vallás heti ünnepnapja. A →perzsa *jom'e* átvétele (BASZKAKOV 1967: 830; GOLDEN 371).

šembi 'szombat'. Nemzetközi vándorszó, a karakalpakba perzsa (→*šambe*) közvetítéssel került be (BASZKAKOV 1967: 985; GOLDEN 371).

yekšembi 'vasárnap'. Sorszámnévi eredetű napnév, a →perzsa *yakšambe* 'első nap' átvétele (BASZKAKOV 1967: 110; GOLDEN 371; MUNKÁCSI 1912–13b: 353).

KARJALAI

enzimäinargi (*ezmäinargi*) 'hétfő'. Sorszámnévi alapú névadás: *enzi-mäine*, *ezmäine* 'első', *argi* 'hétköznapi'. A balti finn nyelvekben e névtípus areális jelenség lehet, a szemlélet a balti nyelvekből, ill. az oroszról kerülhetett át (MARKIANOVA–BOJKO 14, 30, 31; VIRTARANTA–KOPONEN 1/122).

toinargi 'kedd'. Sorszámnévi alapú névadás: *toine* 'második' (MARKIANOVA–BOJKO 14, 190; VIRTARANTA–KOPONEN 6/132).

kolmaspäivü 'szerda'. Sorszámnévi alapú névadás: *kolmas* 'harmadik', *päivü* 'nap' (MARKIANOVA–BOJKO 81, 152; VIRTARANTA–KOPONEN 2/295).

ñellüspäivü 'csütörtök'. Sorszámnévi alapú névadás: *ñelläs* 'negyedik' (MARKIANOVA–BOJKO 21, 152; VIRTARANTA–KOPONEN 3/471).

piättenččü 'péntek'. Orosz jövevényszó (< *пятница*), az átadó nyelvben e napnév a sorszámnévi eredetű névtípusok közé tartozik (MARKIANOVA–BOJKO 144).

suovattu 'szombat'. Nemzetközi vándorszó, az oroszországi kisebb finnugor nyelvekben e napnév az →or. *cyđboma* átvétele (MARKIANOVA–BOJKO 176; VIRTARANTA–KOPONEN 5/567).

pühäpäivü 'vasárnap'. Vallási eredetű név: *püha* 'szent', *päivü* 'nap'. A baltikumi–skandináv areában elterjedt névadási modell: →lapp *pá'sspei'vv*, lív *pivàpäva*; lett *svētdiena* (MARKIANOVA–BOJKO 151; VIRTARANTA–KOPONEN 4/559).

KATALÁN

dilluns 'hétfő'. Asztrológikus-mitológikus eredetű napnév, forrása a →lat. *dies Lunae* 'a Hold napja' (MEYER-LÜBKE 5164; WARTBURG 5/450).

dimarts 'kedd'. Asztrológikus-mitológikus eredetű napnév, forrása a →lat. *dies Martis* 'Mars napja' (MEYER-LÜBKE 5382; WARTBURG 6/1: 378).

dimecres 'szerda'. Asztrológikus-mitológikus eredetű napnév, forrása a →lat. *dies Mercurii* 'Mercurius napja' (MEYER-LÜBKE 5519; WARTBURG 6/2: 18).

dijous 'csütörtök'. Asztrológikus-mitológikus eredetű napnév, forrása a →lat. *dies Iovis* 'Jupiter napja' (MEYER-LÜBKE 4594; WARTBURG 5/78).

divendres 'péntek'. Asztrológikus-mitológikus eredetű napnév, forrása a →lat. *dies Veneris* 'Venus napja' (MEYER-LÜBKE 9197; WARTBURG 14/270).

dissabte 'szombat'. Nemzetközi vándorszó, végső forrása a vallási eredetű →héb. *šabbath*. A katalánba a népi latin *dies Sambati* alak kerülhetett át (BLOCH–WARTBURG 571; WARTBURG 11: 2).

diumenge 'vasárnap'. Vallási eredetű név, előzménye a →lat. *dies Dominica* 'az Úr napja' (MEYER-LÜBKE 2738; WARTBURG 3/129).

KAZAH

düysenbi 'hétfő'. Sorszámnevi eredetű napnév, a →perzsa *došambe* 'második nap' átvétele (GOLDEN 371; SZAURANBIJEV 572).

seysenbi 'kedd'. Sorszámnevi eredetű napnév, a →perzsa *sešambe* 'harmadik nap' átvétele (GOLDEN 371; MAHMUDOV–MUSZABAJEV 300; SZAURANBIJEV 103).

särsenbi 'szerda'. Sorszámnevi eredetű napnév, a →perzsa *caharšambe* 'negyedik nap' átvétele (GOLDEN 371; MAHMUDOV–MUSZABAJEV 299; SZAURANBIJEV 780).

beysenbi 'csütörtök'. Sorszámnevi eredetű napnév, a →perzsa *pančšambe* 'ötödik nap' átvétele (GOLDEN 371; MAHMUDOV–MUSZABAJEV 77; SZAURANBIJEV 893).

žuma 'péntek'. A muzulmán vallás heti ünnepnapja. A →perzsa *jom'e* átvétele (GOLDEN 371; MAHMUDOV–MUSZABAJEV 155; SZAURANBIJEV 649).

senbi 'szombat'. Nemzetközi vándorszó, a kazahba perzsa (→*šambe*) közvetítéssel került be (GOLDEN 371; MAHMUDOV–MUSZABAJEV 302; SZAURANBIJEV 796).

žeksenbi 'vasárnap'. Sorszámnevi eredetű napnév, a →perzsa *yakšambe* 'első nap' átvétele (GOLDEN 371; MAHMUDOV–MUSZABAJEV 479; MUNKÁCSI 1912–13b: 353; SZAURANBIJEV 94).

KIRGIZ

düyšömbü 'hétfő'. Sorszámnevi eredetű napnév, a →perzsa *došambe* 'második nap' átvétele (GOLDEN 371; JUDAHIN 202).

šeyšembi 'kedd'. Sorszámnevi eredetű napnév, a →perzsa *sešambe* 'harmadik nap' átvétele (GOLDEN 371; JUDAHIN 904).

šaršembi 'szerda'. Sorszámnevi eredetű napnév, a →perzsa *caharšambe* 'negyedik nap' átvétele (GOLDEN 371; JUDAHIN 903).

beyšembi 'csütörtök'. Sorszámnevi eredetű napnév, a →perzsa *pančšambe* 'ötödik nap' átvétele (GOLDEN 371; JUDAHIN 125).

žuma 'péntek'. A muzulmán vallás heti ünnepnapja. A →perzsa *jom'e* átvétele (GOLDEN 371; JUDAHIN 268).

išembi 'szombat'. Nemzetközi vándorszó, a kirgizbe perzsa (→*šambe*) közvetítéssel került be (GOLDEN 371; JUDAHIN 307).

žekšembi 'vasárnap'. Sorszámnevi eredetű napnév, a →perzsa *yak-šambe* 'első nap' átvétele (GOLDEN 371; JUDAHIN 244; MUNKÁCSI 1912–13b: 353).

KYMRO (WALES)

dydd Llun 'hétfő'. Asztrológikus-mitológikus eredetű napnév, előzménye a →lat. *dies Lunae* 'a Hold napja'; **dydd** 'nap' (EVANS–THOMAS 180; LEWIS 92).

dydd Mawrth 'kedd'. Asztrológikus-mitológikus eredetű napnév, előzménye a →lat. *dies Martis* 'Mars napja' (CHERPILLOD 283; EVANS–THOMAS 294; LEWIS 96).

dydd Mercher 'szerda'. Asztrológikus-mitológikus eredetű napnév, előzménye a →lat. *dies Mercurii* 'Mercurius napja' (CHERPILLOD 295; EVANS–THOMAS 312; LEWIS 97).

dydd Iau 'csütörtök'. Asztrológikus-mitológikus eredetű napnév, előzménye a →lat. *dies Iovis* 'Jupiter napja' (CHERPILLOD 229; EVANS–THOMAS 285; LEWIS 86).

dydd Gwener 'péntek'. Asztrológikus-mitológikus eredetű napnév, előzménye a →lat. *dies Veneris* 'Venus napja' (CHERPILLOD 444; EVANS–THOMAS 116; LEWIS 77).

dydd Sadwrn 'szombat'. Asztrológikus-mitológikus eredetű napnév, előzménye a →lat. *dies Saturni* 'Saturnus napja' (CHERPILLOD 392; EVANS–THOMAS 244; KLUGE 623; LEWIS 117).

dydd Sul 'vasárnap'. Asztrológikus-mitológikus eredetű napnév, vö. →lat. *dies Solis* 'a Nap napja' (EVANS–THOMAS 275; LEWIS 121).

mánnodat 'hétfő' (*mánnodat* SAMMALAHTI 283, *mannōdák* NIELSEN 632, *mānnodahka* SCHLACHTER 93a, *mānnōtahka* GRUNDSTRÖM 495, *mānnūdgykē*, *mūontā* LAGERCRANTZ 3773, 4015). Skandináv eredetű jövevényszó (vö. ónorv. *mánadagr*, ósv. *mānadagher* 'a Hold napja'), a lappba valószínűleg finn közvetítéssel jutott el (QVIGSTAD 231; SKES 325; SSA 2/135).

vuossarga 'hétfő' (*vuossarga* E. ITKONEN 5670, *vuōs'sargg* MOSNIKOFF–SAMMALLAHTI, *vuossár'ga* O. KORHONEN 90, *vuoss-ar'gâ* NIELSEN 60, 823, *vuoss-ark* GENETZ 1781, *vūos-qrkk^a* LAGERCRANTZ 227/2, *vūoss-ar̥g*, *vūss-ar̥gk* T. I. ITKONEN 16a, 797a). Sorszámnévi eredetű napnév: *vuossa* 'első' (~ fi. *vasta*), *arga* 'hétköznap' (~ fi. *arki*) (SSA 1/81; 3/416).

niettele-ālk 'hétfő' (T. I. ITKONEN 282a; GENETZ 1166). Helyzetviszonyító típusú név: *niettele* 'hét' (< or. *неделя*), *ālk* 'kezdet' (~ fi. *alku*) (SSA 1/69).

disdat 'kedd' (*disdat* SAMMALLAHTI 114, *dīsdák* NIELSEN 531, *diisdahka* SCHLACHTER 31a, *tijstahka* GRUNDSTRÖM 1111, *tijstak*, *tājstâ* LAGERCRANTZ 7624). Skandináv eredetű jövevényszó (vö. ónorv. *týsdagr*, ósv. *tīsdagher* 'Tyr napja'), a lappba valószínűleg finn közvetítéssel jutott el (QVIGSTAD 131; SKES 1293; SSA 3/292).

majeb-arga 'kedd' (*majeb-arga* E. ITKONEN 2321: 3, *mājeb-ark* GENETZ 1968, *māâi'bargg* MOSNIKOFF–SAMMALLAHTI, *māñēb-ar'gâ* NIELSEN 634, *maññebârga* SAMMALLAHTI 279, *maññebâr'ga* O. KORHONEN 62, *mā^hēB-ar̥gk* T. I. ITKONEN 16a, 240a). Sorszámnévi eredetű napnév: *majeb* 'második, következő, utóbbi' (~ fi. *myö-*: *myötä*, *myöntää*, *myös*; magy. *meg*, *még*, *mög-*), *arga* 'hétköznap' (~ fi. *arki*) (SSA 1/81; 2/190).

num^bp-ar̥gk 'kedd' (*num^bp-ar̥gk* T. I. ITKONEN 287b, *nu^hmp-ark* (GENETZ 1164). Sorszámnévi eredetű napnév: *num^bp* 'második', *ar̥gk* 'hétköznap' (~ fi. *arki*). A kolai és kolttai lapp nyelvjárásokba e névadási szemlélet valószínűleg az oroszról kerülhetett át (SSA 1/ 81).

gaskavahkku 'szerda' (*gaskavahkku* SAMMALLAHTI 150, *gás'ká-vák'ko* NIELSEN 59, 64, 726, *gasska-vahkoo* SCHLACHTER 46a, *kaska-vahkkō* GRUNDSTRÖM 187, *kāskavâhkku* LUKKARI, *koska-okko* E. ITKONEN 1695, 2959, *kę̌sk-peĩv̌e*, *ką̌sk-p̌ieĩve* T. I. ITKONEN 110a, *ką̌skq-wõHkà*, *kę̌skę-wę̌Hkà* LAGERCRANTZ 1981/20). Helyzetviszonyító név, jelentése: 'a hét közepe' (*gaska* 'középső', *vahkku* 'hét'). A lapp nyelvjárásokba egyrészt átkerülhetett a megfelelő finn alak (→*keskiviikko*), másrészt pedig közvetlen tükörfordítás is lehet a skandinávból (vö. ónorv. *miðvikudagr*) (SKES 186; SSA 1/349).

duorastat 'csütörtök' (*duorastat* SAMMALLAHTI 126, *duorástâk* NIELSEN 595, *duarastahka* SCHLACHTER 32b, *tuorastahka* GRUNDSTRÖM 1266, *tuorastah* LUKKARI, *turastuh* E. ITKONEN 5173, *tjor^estâ*, *Tǰästâ* LAGERCRANTZ 8096). Skandináv eredetű jövevényszó (vö. ónorv. *þórsdagr*, ósv. *þórsdagher* 'Thór napja'), a lappba valószínűleg finn közvetítéssel jutott el (QVIGSTAD 140; SKES 1357; SSA 3/331).

neljdpei'vv 'csütörtök' (*neljdpei'vv* MOSNIKOFF–SAMMALLAHTI, *nielj-piejv* GENETZ 1126, *nēl'la^{dt}-peĩv̌* T. I. ITKONEN 277b). Sorszámnévi eredetű megnevezés, az előtag a különböző nyelvjárásokban 'négy'-et jelent (~ fi. *neljä*). A kolai lappban orosz tükörfordítás lehet (< *четверг*), innen terjedhetett el a finnországi lappok lakóterületén is (SSA 2/212).

bearjadat 'péntek' (*bearjadat* SAMMALLAHTI 38, *bær'jádâk* NIELSEN 296, *bierjèdahka* SCHLACHTER 13b, *peärjadah* LUKKARI, *p̌eär^eja-daK*, *fřäättâ* LAGERCRANTZ 1092, 4859). Skandináv eredetű jövevényszó (vö. ósv. *frēadagher*, ónorv. *frijādagr* 'Frija napja'). A SKES és az SSA szerint a lappba e nevek (legalábbis a *bV-/pV*-kezdetűek) a finnen keresztül jutottak el, de a *fř*-kezdetűeknél nem zárható ki a közvetlen skandináv eredet sem (QVIGSTAD 123; SKES 523; SSA 3/339).

vāstupejvi 'péntek' (*vāstupejvi* E. ITKONEN 5378, *vašte-Pejv̌e* T. I. ITKONEN 723b, *vašte-Pejv̌^e* LAGERCRANTZ 8363c). Vallási eredetű név, jelentése: 'böjtnap' (*vāst*, *vāstu*, *vašte* 'böjt', *pejvi* 'nap'). A

név első eleme, illetőleg egész szemlélete skandináv kölcsönzés, vö. →izl. *föstudagur* 'péntek'; ónorv. *fastudagr*, sv. *fastedag* 'böjti nap' (QVIGSTAD 146).

lávvardat 'szombat' (*lávvardat* SAMMALLAHTI 256, *lavvårdák* NIELSEN 509, *lavvardak* LUKKARI, *lavvodahka* SCHLACHTER 85b, *láv-võtahka* GRUNDSTRÖM 407, *lávvardah* E. ITKONEN 1990, *láv-wà-Dq^Hke*, *lávarta^Hk* LAGERCRANTZ 3311). Skandináv jövevénytűző (vö. ósv. *løghardagher*, ónorv. *laugadagr* 'a mosakodás napja'), a lappba valószínűleg finn közvetítéssel jutott el (QVIGSTAD 214; SSA 2/52; SKES 280).

sue'vet 'szombat' (*sue'vet* MOSNIKOFF, *suo_ivvet* GENETZ 1046, 1065, *süöveT* LAGERCRANTZ 7196, *süve't* T. I. ITKONEN 536a). Nemzetközi vándorszó, a lapp nyelvjárási alakok (valószínűleg karjalai közvetítéssel) az →or. *cyðboma* átvételei (KORHONEN 1981: 52).

sotnabeaivi 'vasárnap' (*sotnabeaivi* SAMMALLAHTI 420, *sodnâbæi've* NIELSEN 512, *sodnapeäivi* LUKKARI, *sâtnâ-pei'vê* GRUNDSTRÖM 1042, *sonn^a-Pějv^e* LAGERCRANTZ 6758). Skandináv eredetű jövevénytűző (vö. ónorv. *sunnudagr*, ósv. *sunnodagher* 'a Nap napja'), a lappba valószínűleg finn közvetítéssel jutott el (QVIGSTAD 310; SKES 1108; SSA 3/213).

àilèhka 'vasárnap' (*àilèhka* SCHLACHTER 4a, 16a, *ajl'ēGe*, *ājleks-pějē* LAGERCRANTZ 152, *ai'lēk(is)-pèivē* GRUNDSTRÖM 407). Vallási eredetű név, jelentése 'szent (nap)'. Az *àilèhka* skandináv eredetű szó, vö. ónorv. *heilagr* 'szent' (*pějē*, *pèivē* 'nap'). A vasárnap megnevezésének ez a típusa gyakori a baltikumi-skandináv areában (→észt *pühapäev*, lív *pivāpāva*) (BL 362; FT 396; QVIGSTAD 85).

pâ'sspei'vv 'vasárnap' (*pâ'sspei'vv* MOSNIKOFF, *bissè-bäivee* SCHLACHTER 4a, 16a, *pase* E. ITKONEN 3092, *pāsšjē*, *Piššie-Piejjie* LAGERCRANTZ 152, 4696/1, 4, *pāsš-peīv^e* T. I. ITKONEN 344a, *pa_isse-piejve* GENETZ 1548). Vallási eredetű név, előtagja a 'szent' jelentésű *pâ'sse* (*pei'vv* 'nap').

secunda sabbati 'hétfő'. Sorszámnévi eredetű napnév: *secunda* 'második', *sabbatum* 'hét' (ennek genitivusi alakja a *sabbati*). A latin napnevek korai rétege görög mintára alakult ki (→ *δευτέρα σαββάτου* stb.). A gör. *σαββάτου* kettős jelentését ('szombat' és 'hét') a latin is megőrizte. Később a *sabbati* elemet a *feria* váltotta fel: ***secunda feria***. – A *feria* szó a többes számú *feriae* 'ünnepnap, olyan nap, amikor semmilyen munkát nem lehetett végezni' jelentésű szóból származik (az ünnepnap neve ez esetben is átvonódott az egész hétnapos időegység megnevezésére). A *feriae* egy *fes* 'vallási törvény' töre megy vissza, a jelentésfejlődés 'vallási tevékenységnek szentelt napok' → 'ünnepnap' utat járhatott be (vö. még *festum* 'ünnepnap', *festus* 'ünnepi' >> *fesztivál*). Ugyanerre a töre megy vissza a *fanum* (< *fas*-) 'szent hely, szentély' szó is, erre vezethetők vissza pl. a *fanaticus* és a *profán*, azaz 'a szent hely előtt, azon kívül álló, fel nem szentelt' szavak is. – A sorszámnévi típust később kiszorította az asztrológikus-mitológikus névadás (→ *dies Lunae*), de az újlatin nyelvek közül a portugál a mai napig őrzi ezt a modellt (→ *segunda-feira*) (GAFFIOT 666; SOUTER 359; WALDE-HOFMANN 1/453, 481).

tertia sabbati és ***tertia feria*** 'kedd'. Sorszámnévi eredetű napnevek: *tertia* 'harmadik' (→port. *terça-feira*).

quarta sabbati és ***quarta feria*** 'szerda'. Sorszámnévi eredetű napnevek: *quarta* 'negyedik' (→port. *quarta-feira*).

media hebdomas 'szerda'. Helyzetviszonyító név, jelentése: 'a hét közepe'. Az olasz nyelv toszkán dialektusából adatolható a hasonló gondolkodásmódot képviselő *mezzedima* (MELICH 1905: 266).

quinta sabbati és ***quinta feria*** 'csütörtök'. Sorszámnévi eredetű napnevek: *quinta* 'ötödik' (→port. *quinta-feira*).

sexta sabbati és ***sexta feria*** 'péntek'. Sorszámnévi eredetű napnevek: *sexta* 'hatodik' (→port. *sexta-feira*).

sabbatum, sabbata 'szombat'. Vallási eredetű név (a *sabbata* a *sabbatum* többes számú alakja), forrása a →gör. *σάββατον, σάββατα*. (Az 'ünnepnap' → 'hét' jelentésfejlődésre ld. a *secunda sabbati* alatt írottakat.) Később kiszorította az asztrológikus-mitológikus névadás (→*dies Saturni*), de az újlatin nyelvek egy részében (→ol. *sabato*, sp. *sábado*, port. *sabado*; kat. *dissabte*, prov. *dissate*) tovább él (ERNOUT–MEILLET 585; GAFFIOT 1395; SOUTER 359; WALDE–HOFMANN 2/457).

una sabbati 'vasárnap'. Számnévi eredetű napnév: *una* 'egy', *sabbati* 'hét'.

dies prima 'vasárnap'. Sorszámnévi eredetű név: *dies* 'nap', *prima* 'első'.

dies Dominica 'vasárnap = az Úr napja'. Vallási eredetű név, vö. *dies* 'nap', *dominicus* < *dominus* 'úr, háziúr, gazda'. (A *dominus* alapja a *domus* 'ház, lakás' szó, ez etimológiailag összefügg a gör. *δῶμος*, gót *timljan*, ófn. *zimbar* > ném. *zimmer* szavakkal.) A kereszténység terjedésével ez a névtípus kiszorította az eredeti számnévi *una sabbati*, *dies prima* 'első nap' kifejezéseket. Hasonló jelenség történt a görögben is, vö. →*Κυριακή* (ERNOUT–MEILLET 182; GAFFIOT 559; WALDE–HOFMANN 1/367).

LATIN (asztrológikus-mitológikus)

dies Lunae 'hétfő = a Hold(isten) napja'. A napnév asztrológikus-mitológikus névadással jött létre. Az ún. uralkodó bolygó-elv alapján az ógörögben a hétfő a Hold nevét viseli (→*ἡμέρα Σελήνης*), ezt ültették át a latinba. A *luna* 'Hold' szó indoeurópai eredetű, vö. ópor. *lauxnos*, ószl. *luna* 'Hold'; óind *rōcaḥ*, óperzsa *raucah*, lat. *lux*, *lumen*, gót *liuhap*, óizl. *liōs*, angasz. *lēoht*, *līht*, ószl. *lučb* 'fény, világosság' < ieur. *leuk-* 'fénylik; fényes', *louqsnā*, *leuqsnā* 'fény' (ERNOUT–MEILLET 373; POKORNY 687; WALDE–HOFMANN 1/833).

dies Martis 'kedd = Mars napja'. Asztrológikus-mitológikus eredetű név. A kedd az ógörögben Árésznek, a hadistennek a nevét viseli (→ἡμέρα Ἀρεως), neki a római mitológiában Mars vihar- és hadisten felel meg. Régebben ezt a szót a gör. μάρναμαι 'harcolok' szóval kapcsolták össze, majd – kiinduló alaknak a *Mā-vors* formát tekintve – az ieur. *macs* 'hatalom', *magh(e)s* 'csata' és *uert-* 'fordító, megfordító' szavakra próbálták visszavezetni (*mas-uerts* 'aki a csatát megfordítja') (WALDE–HOFMANN 2/43).

dies Mercurii 'szerda = Mercurius napja'. A napnév asztrológikus-mitológikus névadással jött létre. Az ógörögben a szerda Hermésznek, a kereskedők istenének a nevét viseli (→ἡμέρα Ἑρμοῦ). Az ő római megfelelője *Mercurius*, a kereskedők és iparosok istene. Maga az istenség etruszk eredetű, akinek Falerii etrusiai városból származó kultuszát a rómaiak az i. e. VI–V. század fordulóján vezették be. A név a *merx* 'áru' (> *mercator* 'kereskedő') szóval kapcsolható össze (ERNOUT–MEILLET 400; WALDE–HOFMANN 2/74).

dies Iovis 'csütörtök = Jupiter napja'. Asztrológikus-mitológikus névadás. Az ógörögben a csütörtök Zeusz főisten nevét viseli (→ἡμέρα Διός). Őt a római mitológiában Jupiterrel azonosították. Maga a *Jupiter* név (melynek genitivusa a *Jovis* alak) a *Ju-piter* összetételre megy vissza, vö. umber *Ju-pater* (voc.); gör. *Ζεῦ πάτερ* (voc.); óind *dyáuš-pitá* 'az ég ura'. Ennek előtagja azonos a *Zeusz* név gyökével (részleteket lásd a megfelelő görög címszó alatt), így módon tehát a görög–latin megfeleltetés nyelvileg is megállja a helyét (ERNOUT–MEILLET 329; WALDE–HOFMANN 1/732).

dies Veneris 'péntek = Venus napja'. A napnév asztrológikus-mitológikus névadással jött létre. A péntek az ógörögben a szerelem istennőjének, Aphroditének a nevét viseli (→ἡμέρα Ἀφροδίτης). Őt a római mitológiában Venussal azonosították. Neve ieur. eredetű, vö. lat. *venus* 'szeretet; kellem, báj' ~ óind *vanas-* 'vágy; kedvesség', av. *vanaiti* 'kívánt', angzs. *wynn*, ófn. *wunnia* 'gyönyör, öröm', ónorr. *ōsk* 'kívánság', gót *wunan* 'örvendezik', óír *fonn* 'kívánság, öröm' < ieur. *uēn-* 'kíván, szeret' (ERNOUT–MEILLET 721; POKORNY 1146; WALDE–HOFMANN 2/752).

dies Saturni 'szombat = Saturnus napja'. Asztrológikus-mitológikus névadás. Az ógörögben a szombat Kronosznak a nevét viseli (→*ἡμέρα Κρόνου*). Őt a római mitológiában az ősi Saturnus istenséggel azonosították. Ez a név valószínűleg etruszk eredetű, és a *setrni*- töre megy vissza. Saturnus valaha a vetés istene is volt, ezt a szerepét népetimológikus úton kaphatta, vö. lat. *sero*, *satus* 'vet, ültet' (~ ószl. *sēja*, gót *saian*, ófn. *sāen*, óizl. *sā*, angzs. *sāwan* 'vet' < ieur. *sēi*-) (ERNOUT–MEILLET 596; WALDE–HOFMANN 2/483).

dies Solis 'vasárnap = a Nap(isten) napja'. A napnév asztrológikus-mitológikus névadással jött létre. A vasárnap az ógörögben a Nap nevét viseli (→*ἡμέρα Ἡλίου*). A gör. *ἥλιος* és a lat. *sol* 'Nap' ugyanarra az ieur. eredetű szóra vezethető vissza (a részleteket ld. a megfelelő görög címszó alatt) (ERNOUT–MEILLET 632; FRISK 1/631; POKORNY 881; WALDE–HOFMANN 2/553).

LENGYEL

poniedziałek 'hétfő'. Helyzetviszonyító típusú név, jelentése tkp. 'a vasárnap utáni nap', vö. →blg. *понеделник* (BAŃKOWSKI 2/696; BRÜCKNER 360; VASMER 3/324).

wtorek 'kedd'. Sorszámnévi eredetű napnév, jelentése 'második (nap)', vö. →blg. *вторник* (CSERNIH 171; BRÜCKNER 637; VASMER 1/364).

środa 'szerda'. Helyzetviszonyító név, jelentése tkp. 'a hét közepe', vö. →blg. *среда* (BRÜCKNER 537; CSERNIH 196; VASMER 3/740).

czwartek 'csütörtök'. Sorszámnévi eredetű napnév, jelentése 'negyedik (nap)', vö. →blg. *четвъртък* (BAŃKOWSKI 1/239; BRÜCKNER 80; CSERNIH 387; ŚLAWSKI 129; VASMER 4/351).

piątek 'péntek'. Sorszámnévi eredetű napnév, jelentése 'ötödik (nap)', vö. →blg. *петък* (BAŃKOWSKI 2/543; CSERNIH 90; VASMER 3/425).

sobota 'szombat'. Nemzetközi vándorszó, vö. →blg. *събота* (BRÜCKNER 505; CSERNIH 215; VASMER 3/792).

niedziela 'vasárnap'. Vallási eredetű név, pihenőnap, vö. →blg. *не-
деля* (BAŃKOWSKI 2/302; BRÜCKNER 360; CSERNIH 168, 566;
VASMER 3/57).

LETT

pirmdiena 'hétfő'. Sorszámnévi alapú névadás, vö. *pirmais* 'első',
diena 'nap'. A balti nyelvekbe a napok megnevezése a keresztény
térítés idején kerülhetett be (DĀLE 559; TRAUTMANN 55, 220).

otrdiena 'kedd'. Sorszámnévi alapú névadás, vö. *otrais* 'második'
(DĀLE 478, 479; TRAUTMANN 10).

trešdiena 'szerda'. Sorszámnévi alapú névadás, vö. *trešais* 'harmadik'
(DĀLE 740; TRAUTMANN 328).

ceturtdiena 'csütörtök'. Sorszámnévi alapú névadás, vö. *ceturtais* 'ne-
gyedik' (DĀLE 133; TRAUTMANN 132).

piektdiena 'péntek'. Sorszámnévi alapú névadás, vö. *piektais* 'ötödik'
(DĀLE 542; TRAUTMANN 213).

sestdiena 'szombat'. Sorszámnévi alapú névadás, vö. *sestais* 'hatodik'
(DĀLE 669).

svētdiena 'vasárnap'. Vallási eredetű név: *svēts* 'szent', *diena* 'nap'. A
baltikumi–skandináv areában elterjedt névadási modell (→észt *pü-
hapäev*, lapp *pá'sspei'vv*; lív *pivāpāva*) (DĀLE 711; TRAUTMANN
55).

LITVÁN

pirmdienis 'hétfő'. Sorszámnévi alapú névadás, vö. *pirmas* 'első',
diena 'nap'. A balti nyelvekbe a napok megnevezése a keresztény-
ség felvétele után kerülhetett át (FRAENKEL 93, 597; TRAUTMANN
55, 220).

antradienis 'kedd'. Sorszámnévi alapú névadás, vö. *antras* 'második'
(FRAENKEL 12; TRAUTMANN 10).

trečiadienis 'szerda'. Sorszámnévi alapú névadás, vö. *trečias* 'harm-
dik' (FRAENKEL 1114; TRAUTMANN 328).

ketvirtadienis 'csütörtök'. Sorszámnevi alapú névadás, vö. *ketvirtas* 'negyedik' (FRAENKEL 247; TRAUTMANN 132).

penktadienis 'péntek'. Sorszámnevi alapú névadás, vö. *penktas* 'ötödik' (FRAENKEL 570; TRAUTMANN 213).

šeštadienis 'szombat'. Sorszámnevi alapú névadás, vö. *šeštas* 'hatodik' (FRAENKEL 976).

sekmadienis 'vasárnap'. Sorszámnevi alapú névadás, vö. *sekmas* 'hetedik' (FRAENKEL 772; TRAUTMANN 257).

LÍV

ežžimpāva 'hétfő'. Sorszámnevi alapú névadás: *ežmi* 'első', *pāva* 'nap'. A balti finn nyelvekben e névtípus areális jelenség lehet, a szemlélet a balti nyelvekből, ill. az oroszról kerülhetett át (KETTUNEN 47, 326).

tūožnapāva 'kedd'. Sorszámnevi alapú névadás: *tūoļ* 'második' (KETTUNEN 326, 441, 444).

kuolmispāva 'szerda'. Sorszámnevi alapú névadás: *kuolmāz* 'harmadik' (KETTUNEN 173, 326).

nēl'antpāva 'csütörtök'. Sorszámnevi alapú névadás: *nēl'āz* 'negyedik' (KETTUNEN 244, 326).

brēd'iG 'péntek'. Germán jövevényszó (vö. kfn. *vrītac* > ném. *Freitag*), eredetileg az asztrológikus-mitológikus típusba tartozó napnév volt. A balti finn nyelvekben hasonló kölcsönzés eredménye az →ink. *perentakī*, észt *reede* (KETTUNEN 28, 336).

pūoļpāva 'szombat'. Előtagja a 'fél (Halb)' jelentésű *pūoļ*, utótagja a 'nap' szó (KETTUNEN 316, 326).

pivāpāva 'vasárnap'. Vallási eredetű név: *pivā* 'szent', *pāva* 'nap'. A baltikumi-skandináv areában elterjedt névadási modell: →észt *pūhapäev*, lapp *pá'sspei'vv*; lett *svētdiena* (KETTUNEN 295, 296, 326).

MACEDÓN

понеделник 'hétfő'. Helyzetviszonyító típusú név, jelentése tkp. 'a vasárnap utáni nap', vö. →blg. *понеделник* (KONESKI 883; VASMER 3/324).

вторник 'kedd'. Sorszámnévi eredetű napnév, jelentése 'második (nap)', vö. →blg. *вторник* (KONESKI 88; VASMER 1/364).

среда 'szerda'. Helyzetviszonyító név, jelentése tkp. 'a hét közepe', vö. →blg. *среда* (KONESKI 1409; VASMER 3/740).

четврток 'csütörtök'. Sorszámnévi eredetű napnév, jelentése 'negyedik (nap)', vö. →blg. *четвъртък* (KONESKI 1638; VASMER 4/351).

петок 'péntek'. Sorszámnévi eredetű napnév, jelentése 'ötödik (nap)', vö. →blg. *петък* (KONESKI 668; VASMER 3/425).

сабота 'szombat'. Nemzetközi vándorszó, vö. →blg. *събота* (KONESKI 1235; VASMER 3/792).

недела 'vasárnap'. Vallási eredetű név, pihenőnap, vö. →blg. *неделя* (KONESKI 479; VASMER 3/57).

MAGYAR

hétfő. Helyzetviszonyító megnevezés, a *hét* 'Woche' + *fő* 'fej' elemekből alkotott összetétel, 'a hét feje, a hét kezdete'. A szláv nyelvekben meglévő szemlélet ('vasárnap utáni [azaz hétkezdő] nap') átvétele (vö. →blg. *понеделник*, sz-h. *ponedeljak*, szln. *ponedeljek*; ószl. *ponedělъnikъ* stb.). A másféle magyarázatokat – a török-ségi nyelvekből való tükörfordítást (vö. →krcs-balk. *baš-kün*, tat. *baš-kön*, karaim *baš-kün* 'fej-nap'), az alán hatást (vö. osztj. *kuri-sär* 'hét-fej') és az ugor kori örökséget (→osztj. *lapət-uχ-χatl*, vog. *sāt-puŋk-χōtal* 'hét-fej-nap = vasárnap') – a kutatók nem fogadják el (TESz 2/103; EWUng 553; KISS 1976: 90; MELICH 1905: 272, 274; MOÓR 1964: 189; PAPP 1955: 443).

- kedd.** Sorszámnevi megnevezés, az átható (déli) szláv nyelvek mintájára (→blg. *вторник*, sz-h. *utorak*, szln. *torek*; ószl. *vѣторѣкъ* 'kedd' < *vѣторъ* 'második') tükörfordítással jött létre. Eredeti formája *keted* 'második' lehetett (< *két* + *-d* sorszámnevképző). Moór alán hatást tételez fel, felfogását a nyelvtörténészek elvetik (TESz 2/421; EWUng 718; KISS 1976: 110; MELICH 1905: 275; MOÓR 1964: 190).
- szerda.** Szláv (valószínűleg déli szláv) jövevényszó, vö. →blg. *среда*, sz-h. *sreda*, szln. *sreda*; ószl. *srěda*. Az átható nyelvekben a (vasárnapkal induló) hét középő napját jelölte (< ósszl. *serda* 'közép'). A magyarba a szóeleji mássalhangzó-torlódás feloldásával *szereda* formában került, ebből jött létre a kétnyíltszótagos tendencia eredményeképp a mai alak (TESz 3/732; EWUng 1423; KNIEZSA 1955: 500; MELICH 1905: 266, 269, 276; MOÓR 1964: 195).
- csütörtök.** Szláv (valószínűleg déli szláv) jövevényszó, vö. →blg. *четвъртък*, sz-h. *četrtek*, szln. *četrtek*; ószl. *četrvѣтъкъ*. Az átható nyelvekben ez a 'negyedik' jelentésű szavakra megy vissza (ószl. *četrvѣтъ*), tehát sorszámnevi elnevezés. A mai magyar alak különféle hangrendi változásokkal (labializáció, nyíltabbá válás, elhasonulás) alakult ki (TESz 1/583; EWUng 239; KNIEZSA 1955: 145; MELICH 1905: 267, 277; MOÓR 1964: 192–193).
- péntek.** Szláv (valószínűleg déli szláv) jövevényszó, vö. →blg. *петък*, sz-h. *petak*, szln. *petek*; ószl. *pѣтъкъ*. Az átható nyelvekben ez az 'ötödik' jelentésű szavakra megy vissza (ószl. *pѣтъ*), tehát sorszámnevi elnevezés. A magyarban a szóbelseji nazális tanúsítja, hogy az átvétel a XI. század előtt ment végbe (TESz 3/156; EWUng 1142; KNIEZSA 1955: 413; MELICH 1905: 269, 279).
- szombat.** Nemzetközi vándorszó, a magyarba valószínűleg a déli szláv nyelvekből került (vö. →blg. *събота*, sz-h. *subota*, szln. *sobota*; ószl. *sqbota*), a nazális megmaradása XI. sz. előtti átvételre utal. A szóvégi *-a* eltűnésére ld. *beszéd*, *kolbász*, *lapát* (TESz 3/779; EWUng 1447; KNIEZSA 1955: 508; MELICH 1905: 267, 270, 279; MOÓR 1964: 193–194; PAIS 1955: 387).

vasárnap. Jeles nap, az összetétel eredeti jelentése: 'a vásár napja'. Ez az egyetlen olyan napnevünk, amelyik nem mutat szláv hatást. E honfoglalás előtti név eredetileg a vásárral kapcsolatos munkaszünetet jelölte, később, a kereszténység felvétele után a heti (vallási indíttatású) ünnepnap megnevezésére szolgált. A névadás szemléletét az ótörök–magyar érintkezések korából hozhattuk, mivel több törökségi nyelvben találkozhatunk a vasárnap hasonló megnevezésével (ttör. *pazar günü*, azeri *bazar-günü*, nog. *bazar-kün*) (a név első eleme egyébiránt iráni eredetű, vö. pehl. *wāzār* 'vásár, piac'). A kereszténység megszilárdulása után Szent László király törvényben tiltotta meg a vasárnapi vásártartást. Az ünnepnap és a vásár napjának elválása magyarázza a *vásárnap* > *vasárnap* hangfejlődést (TESz 3/1096; EWUng 1611; LIGETI 1976: 132; MELICH 1905: 272, 280; MOÓR 1964: 190; MUNKÁCSI 1912–13a: 224).

MÁLTAI

it-tieni jum tal-gimgha 'hétfő'. Sorszámnévi eredetű név: *it-tieni* 'második', *jum* 'nap', *gimgha* 'hét' (tkp. 'a hét második napja'). Forrása az →arab *yaum al-ithnain* (BUGEJA 417, 510).

it-Tnejn 'hétfő'. Számnévi eredetű megnevezés: *tnejn* 'kettő', vö. →arab *yaum al-ithnain* (BUGEJA 73, 417).

it-tielet jum tal-gimgha 'kedd'. Sorszámnévi eredetű név: *it-tielet* 'harmadik', vö. →arab *yaum at-thalātā* (BUGEJA 73).

it-Tlieta 'kedd'. Számnévi eredetű megnevezés: *tlieta* 'három', vö. →arab *yaum at-thalātā* (BUGEJA 73, 569).

ir-raba' jum tal-gimgha 'szerda'. Sorszámnévi eredetű név: *ir-raba'* 'negyedik', vö. →arab *yaum al-arbi'ā* (BUGEJA 591).

l-Erbgha 'szerda'. Számnévi eredetű megnevezés: *erbgħa* 'négy', vö. →arab *yaum al-arbi'ā* (BUGEJA 337, 591).

il-hames jum tal-gimgha 'csütörtök'. Sorszámnévi eredetű név: *il-hames* 'ötödik', vö. →arab *yaum al-ḥamīs* (BUGEJA 66, 570).

il-Hamis 'csütörtök'. Számnévi eredetű megnevezés: *ḥamsa* 'öt', vö. →arab *yaum al-ḥamīs* (BUGEJA 56, 570).

is-sitt jum tal-ġimgha 'péntek'. Sorszámnevi eredetű név: *is-sitta* 'hatodik' (BUGEJA 72, 338).

il-Ġimgha 'péntek', vö. →arab *yaum al-ġum'a* (BUGEJA 40, 338).

is-seba' jum tal-ġimgha 'szombat'. Sorszámnevi eredetű név: *is-seba'* 'hetedik' (BUGEJA 504, 515).

is-Sibt 'szombat'. Arab átvétel, vö. →*yaum as-sabt* (BUGEJA 141, 504).

l-ewwel jum tal-ġimgha 'vasárnap'. Sorszámnevi eredetű név: *l-ewwel* 'első'. Arab mintára (→*yaum al-aħad*) alkotott megnevezés (BUGEJA 27, 558).

il-Hadd 'vasárnap'. Számnevi eredetű megnevezés: *ħadd* 'egy', vö. →arab *yaum al-aħad* (BUGEJA 558).

MORDVIN (erza és moksa nyelvjárás)

pəñüd'eľ'ňūk (M), *poñed'eľ'ňík* (E) 'hétfő'. Orosz jövevényelem (→*но-недельник*) (ERS 499; MÉSZÁROS–SIRMANKINA 294; MRS 513; PAASONEN 1990–96: 1752).

šavə-ši (M) 'kedd'. Helyzetviszonyító típusú név: *šavə* 'üres', *ši* 'nap'. Tükörfordítás a miser tatárból (→*buš-kõn*) vagy a karatájából. Az erza nyelvjárásban e nap megnevezésére az orosz eredetű *ovtor'nik* szolgál (ERS 430; MÉSZÁROS–SIRMANKINA 255; MRS 849; MUNKÁCSI 1926: 43; PAASONEN 1990–96: 225).

vär-ži (M) 'szerda'. Jeles nap, jelentése: 'a vér napja' (< *vär* 'vér', *ži* < *ši* 'nap'). Tükörfordítás a Középső-Volga-vidék törökségi nyelveiből, vö. →bask. *qan-kõn*, csuv. *yun-kun*. Az erzában az oroszból átvett *šerēda* használatos (ERS 581; MÉSZÁROS–SIRMANKINA 329; MRS 112; MUNKÁCSI 1926: 44; PAASONEN 1990–96: 2622).

kšadna (M) 'csütörtök'. Törökségi jövevényelem, az átadó nyelv(ek)ben a helyzetviszonyító típusú nevek közé tartozik. Részletesebben ld. a →tat. *kěčē-atna-kõn* címszó alatt. Az erzában e napot az orosz eredetű *čet'verk* szóval nevezik meg (ERS 721; MÉSZÁROS–SIRMANKINA 408; PAASONEN 1990–96: 906).

pädʹánčə (M), **peća** (E) 'péntek'. Orosz jövevényelem (→*пятница*), az átadó nyelvben a sorszámnévi típusú nevek közé tartozik (ERS 474; MÉSZÁROS–SIRMANKINA 280; MRS 555; PAASONEN 1990–96: 1577).

jotk-ši (M) 'szombat'. Helyzetviszonyító típusú név, jelentése egyfajta 'köztes (a péntek és a vasárnap közötti) nap' lehet (< *jotkə* 'köz, távolság; időköz'). Törökségi tükörfordítás lehet, vö. →*miser* tat. *atna-arasī-kōn*. Az erzában e nap megnevezésére az oroszról átvett **subuta** szolgál (ERS 621; MÉSZÁROS–SIRMANKINA 344; MRS 177; MUNKÁCSI 1926: 45; PAASONEN 1990–96: 552).

nedʹäŋä-ši (M) 'vasárnap'. A szó első eleme átvétel az oroszról (< or. *неделя* 'hét'). Erza megfelelője: **nedʹŋa-či**. Az erza nyelvjárásokban e napnak van egy másik neve is, **targu-če**, ennek első eleme (*targu* 'hét') a *неделя* fordítása (*če* < *či* 'nap'), hasonló szemléletű a zürj. →*nedel-lun*. A heti ünnepnap jelentés valószínűleg a Középső-Volga-vidék törökségi nyelveinek hatására alakult ki, vö. →csuv. *erne*, tat. *atna* (ERS 408; MÉSZÁROS–SIRMANKINA 243; MRS 411; PAASONEN 1990–96: 1383).

NÉMET

Montag 'hétfő'. Asztrológikus-mitologikus eredetű napnév, vö. kfn. *māntac* < ófn. *mānatag* 'a Hold napja'. Végső mintája a →lat. *dies Lunae* (BL 581; FT 496; KLEIN 996; KLUGE 486; KÖBLER 759).

Dienstag 'kedd'. Asztrológikus-mitologikus eredetű napnév, vö. kfn. *ziestag* < ófn. *zīestag* 'Ziu (Tiu) napja'. A név görög–latin mintára (→*dies Martis*) jött létre, de az adott napért felelős római istenek helyére a germánok saját hőseiket tették: így lépett Mars helyére a germán mitológia egyik főalakja (→ang. *Tuesday*) (BL 940; FEIST 486; FT 904; KLEIN 1662; KLUGE 132; KÖBLER 1320).

Mittwoch 'szerda'. Helyzetviszonyító név, vö. kfn. *mittewoche* < ófn. *mittawēhha* 'a hét közepe'. Mintájául a →lat. *media hebdomas* szolgált (BL 681, 687; KLUGE 483; KÖBLER 794).

Donnerstag 'csütörtök'. Asztrológikus-mitológikus eredetű napnév, vö. kfn. *donerstac* < ófn. *donarestag* 'Donar napja'. A név görög–latin mintára (→*dies Iovis*) jött létre; Jupiter helyére Donar isten került (etimológiáját ld. →ang. *Thursday*) (BL 951; FEIST 495; FT 910; KLEIN 1614; KLUGE 138; KÖBLER 186).

Freitag 'péntek'. Asztrológikus-mitológikus eredetű napnév, vö. kfn. *vrītac* < ófn. *frī(j)atag* 'Frigg napja'. A név görög–latin mintára (→*dies Veneris*) keletkezett, Venus helyét a germán mitológia főistennője foglalta el (etimológiáját ld. →ang. *Friday*) (FT 196; KLEIN 622; KLUGE 217; KÖBLER 329).

Samstag 'szombat' < ófn. *sambaztag*. Nemzetközi vándorszó. A →gör. *σάββατον* az ariánus gótok közvetítésével került be az ófelnémetbe (FEIST 402; KLUGE 623; KÖBLER 917).

Sonabend 'szombat'. Helyzetviszonyító típusú név, vö. kfn. *sun(nen)-ābent* < ófn. *sunnūn-āband* tkp. 'a vasárnap előtti este', majd ez a megnevezés átvonódott a vasárnapot megelőző egész napra (KLUGE 623; KÖBLER 1051).

Sonntag 'vasárnap'. Asztrológikus-mitológikus eredetű napnév, vö. kfn. *sunne(n)tac* < ófn. *sunnūntag* 'a Nap napja'. Végző mintája a →lat. *dies Solis* (BL 905; FEIST 460; FT 882; KLUGE 717; KÖBLER 1051).

NOGAJ

düysembi 'hétfő'. Sorszámnévi eredetű napnév, a →perzsa *došambe* 'második nap' átvétele (BASZKAKOV 1963: 103; GOLDEN 371).

salı 'kedd'. Ismeretlen eredetű név (BASZKAKOV 1963: 291).

särsembi 'szerda'. Sorszámnévi eredetű napnév, a →perzsa *caharšambe* 'negyedik nap' átvétele (BASZKAKOV 1963: 291; GOLDEN 371).

biysembi 'csütörtök'. Sorszámnévi eredetű napnév, a →perzsa *pančšambe* 'ötödik nap' átvétele (BASZKAKOV 1963: 80; GOLDEN 371).

yuma 'péntek'. A muzulmán vallás heti ünnepnapja. A →perzsa *jom'e* átvétele (BASZKAKOV 1963: 448; GOLDEN 371).

yuma-ertesi 'szombat'. Helyzetviszonyító típusú név, jelentése tkp. 'péntek utáni nap' (< *yuma* 'péntek', *ertesi* 'következő'). A viszonyítási pont a mohamedán ünnepnap, a péntek, vö. →ttör. *cumar-tesi*; tat. *atn-arti*, votj. *arí-a-ber* (BASZKAKOV 1963: 448; GOLDEN 371).

qatti-kün 'vasárnap'. Első eleme arab eredetű, vö. →*al-aḥad* 'vásárnap = első nap' (GOLDEN 371).

bazar-kün 'vasárnap'. Jeles nap, a heti vásártartás napjára utal, vö. *bazar* 'vásár', *kün* 'nap'. Hasonló szemléletű több törökségi nyelvben a vasárnap megnevezése, ill. a →magy. *vasárnap* szó is (BASZKAKOV 1963: 65).

NORVÉG

mandag 'hétfő'. Asztrológikus-mitológikus eredetű napnév, vö. ónorv. *mánudagr*, *mánadagr* 'a Hold napja'. Végző mintája a →lat. *dies Lunae* (BL 581; FT 496; JÓHANNESSON 1081; KLEIN 996; KLUGE 486).

tirsdag 'kedd'. Asztrológikus-mitológikus eredetű napnév, vö. ónorv. *týrsdagr*, *týsdagr* 'Tyr napja'. A név görög–latin mintára (→*dies Martis*) jött létre; Mars helyébe Tyr (→ang. *Tuesday*) lépett (BL 940; FT 904; JÓHANNESSON 1214; KLEIN 1662).

onsdag 'szerda'. Asztrológikus-mitológikus eredetű napnév, vö. ónorv. *óðinsdagr* 'Ódin napja'. A szerdáért felelős Mercurius isten (→lat. *dies Mercurii*) helyébe a germán mitológia főistene lépett (etimológiáját ld. →ang. *Wednesday*) (BL 681, 687; FT 570; JÓHANNESSON 1101; KLEIN 1734; KLUGE 483).

torsdag 'csütörtök'. Asztrológikus-mitológikus eredetű napnév, vö. ónorv. *þórsdagr* 'Thór napja'. A csütörtök római névadóját, Jupitert (→*dies Iovis*) Thór germán isten váltotta fel (etimológiáját ld. →ang. *Thursday*) (BL 951; FT 910; JÓHANNESSON 1228; KLEIN 1614; KLUGE 138).

fredag 'péntek'. Asztrológikus-mitológikus eredetű napnév, vö. ónorv. *frijādagr* 'Frija napja'. A név görög–latin mintára (→*dies Veneris*) jött létre, Venus helyét a germán mitológia főistennője foglalta el (etimológiáját ld. →ang. *Friday*) (FT 196; JÓHANNESSEN 1003; KLEIN 622; KLUGE 217).

lördag 'szombat'. Ún. jeles nap, vö. ónorv. *laugadagr* 'a mosakodás napja' < *laug* 'fürdő, fürdővíz'. A szombat megnevezése a skandináv nyelvekben ugyanarra a szemléletre vezethető vissza (→dán *lørdag*, sv. *lördag*, färői *leygardagur*, izl. *laugardagur*) (BL 569; FT 487).

söndag 'vasárnap'. Asztrológikus-mitológikus eredetű napnév, vö. ónorv. *sunnudagr* 'a Nap napja'. Végső mintája a →lat. *dies Solis* (BL 905; FT 882; KLUGE 717).

OLASZ

lunedì 'hétfő'. Asztrológikus-mitológikus eredetű napnév, forrása a →lat. *dies Lunae* 'a Hold napja'; a *dies* második elemként *dī*-vé rövidült (BATTISTI–ALESSIO 2285; MEYER-LÜBKE 5164).

martedì 'kedd'. Asztrológikus-mitológikus eredetű napnév, forrása a →lat. *dies Martis* 'Mars napja' (BATTISTI–ALESSIO 2375; MEYER-LÜBKE 5382).

mercoledì 'szerda'. Asztrológikus-mitológikus eredetű napnév, forrása a →lat. *dies Mercurii* 'Mercurius napja' (BATTISTI–ALESSIO 2428; MEYER-LÜBKE 5519).

giovedì 'csütörtök'. Asztrológikus-mitológikus eredetű napnév, forrása a →lat. *dies Iovis* 'Jupiter napja' (BATTISTI–ALESSIO 1814; MEYER-LÜBKE 4594).

venerdì 'péntek'. Asztrológikus-mitológikus eredetű napnév, forrása a →lat. *dies Veneris* 'Venus napja' (BATTISTI–ALESSIO 4010; MEYER-LÜBKE 9197).

sabato 'szombat'. Nemzetközi vándorszó, végső forrása a vallási eredetű →héb. *šabbath*. Az olasz napnév a →lat. *sabbata* alakra megy vissza (BATTISTI–ALESSIO 3301).

domenica 'vasárnap'. Vallási eredetű név, előzménye a →lat. *dies Dominica* 'az Úr napja' (BATTISTI–ALESSIO 1377; MEYER-LÜBKE 2738).

OROSZ

понедельник 'hétfő'. Helyzetviszonyító típusú név, jelentése tkp. 'a vasárnap utáni nap', vö. →blg. *понеделник* (VASMER 3/324).

вторник 'kedd'. Sorszámnévi eredetű napnév, jelentése 'második (nap)', vö. →blg. *вторник* (CSERNIH 171; VASMER 1/364).

среда 'szerda'. Helyzetviszonyító név, jelentése tkp. 'a hét közepe', vö. →blg. *среда*. E név óorosz előzménye (*cepeда*) etimológiailag azonos a *ceпeдиha* 'közép' és *ceпдце* 'szív' szavakkal, az etimológiai részleteket ld. a megfelelő bolgár címszó alatt (CSERNIH 196; VASMER 3/740).

четверг 'csütörtök'. Sorszámnévi eredetű napnév, jelentése 'negyedik (nap)', vö. →blg. *четвъртък* (CSERNIH 387; VASMER 4/351).

пятница 'péntek'. Sorszámnévi eredetű napnév, jelentése 'ötödik (nap)', vö. →blg. *петък* (CSERNIH 90; VASMER 3/425).

суббота 'szombat'. Nemzetközi vándorszó, vö. →blg. *събота* (CSERNIH 215; VASMER 3/792).

воскресенье 'vasárnap'. Vallási eredetű név, eredeti jelentése 'feltámadás'. A szó jelentésfejlődése valószínűleg a 'feltámadás' → 'a feltámadás napja, húsvétvasárnap' → 'vasárnap' utat járta be, a hét napjára a XIII. századtól kezdték ezt az elnevezést használni. A szláv nyelvek közül egyedül az oroszban nem a munka tilalmára utaló lexéma (vö. →blg. *неделя*) szolgál a vasárnap megnevezésére (CSERNIH 168, 566; StSISl 151; VASMER 1/357).

OSZTJÁK (kazimi nyelvjárás)

lapət-olan-χatl 'hétfő'. Helyzetviszonyító típusú név: *lapət* 'hét', *olan* 'kezdő', *χatl* 'nap' (KARJALAINEN 355b, 1082a; MOLDANOVA 68, 219).

lapət-kimət-χatl 'kedd'. Sorszámnévi alapú névadás: *kimət* 'második' (KARJALAINEN 355b, 1082a; MOLDANOVA 42, 145).

lapət-χəlmit-χatl 'szerda'. Sorszámnévi alapú névadás: *χəlmit* 'harmadik' (KARJALAINEN 355b, 1082a; MOLDANOVA 109, 251).

lapət-ńalmit-χatl 'csütörtök'. Sorszámnévi alapú névadás: *ńalmit* 'negyedik' (KARJALAINEN 356a, 1082a; MOLDANOVA 67, 264).

lapət-vetmit-χatl 'péntek'. Sorszámnévi alapú névadás: *vetmit* 'ötödik' (KARJALAINEN 355b, 1082a; MOLDANOVA 20, 232).

lapət-χətmīt-χatl 'szombat'. Sorszámnévi alapú névadás: *χətmīt* 'hatodik' (KARJALAINEN 355b, 1082a; MOLDANOVA 110, 253).

lapət-uχ-χatl 'vasárnap'. Helyzetviszonyító típusú név: *uχ* 'fej', *tkp.* 'hét-fej-nap' (KARJALAINEN 355b, 1082a; MOLDANOVA 101, 143).

PERZSA

došambe 'hétfő'. Számnévi eredetű napnév: *do* 'kettő', *šambe* 'hét'. A perzsa névrendszer mintájául az arab napnevek szolgáltak (→*yaum al-ithnain* stb.) (LAMBTON 306).

sešambe 'kedd'. Számnévi eredetű napnév: *se* 'három' (LAMBTON 382).

caharšambe 'szerda'. Számnévi eredetű napnév: *cahar* 'négy' (LAMBTON 390).

pančšambe 'csütörtök'. Számnévi eredetű napnév: *panč* 'öt' (LAMBTON 377).

jom'e 'péntek'. A muzulmán vallás heti ünnepnapja. Forrása az →arab (*yaum*) *al-ğum* 'a. E napnév a kelet-európai térség több nyelvbe átkerült, vö. pl. →*jumğa* (tatár), *žuma* (kazah, kirgiz), *jumaa-ğün* (karaim) stb. (LAMBTON 265).

āḏīna 'péntek'. Szintén számos nyelv 'péntek' jelentésű szavának kiindulópontja: *aḏna* (baskír), *arña* (cseremis, votják), *atna* (tatár), *ayna* (karaim), *anna* (türkmén) stb.

šambe 'szombat'. Vallási eredetű napnév, végső soron a →gör. *σάββατον* átvétele (LAMBTON 349).

yakšambe 'vasárnap'. Számnévi eredetű napnév: *yak* 'egy' (GOLDEN 364; LAMBTON 370; MUNKÁCSI 1912–13b: 353).

PORTUGÁL

segunda-feira 'hétfő'. Sorszámnévi eredetű név ('második nap'), előzménye a →lat. *secunda feria* (a *feria* szó eredetét is ld. ott) (WARTBURG 5/452).

terça-feira 'kedd'. Sorszámnévi eredetű név ('harmadik nap'), előzménye a →lat. *tertia feria*.

quarta-feira 'szerda'. Sorszámnévi eredetű név ('negyedik nap'), előzménye a →lat. *quarta feria*.

quinta-feira 'csütörtök'. Sorszámnévi eredetű név ('ötödik nap'), előzménye a →lat. *quinta feria*.

sexta-feira 'péntek'. Sorszámnévi eredetű név ('hatodik nap'), előzménye a →lat. *sexta feria*.

sabado 'szombat'. Nemzetközi vándorszó, végső forrása a vallási eredetű →héb. *šabbath*. A portugál napnév a →lat. *sabbata* alakra megy vissza.

domingo 'vasárnap'. Vallási eredetű név, előzménye a →lat. *dies Dominica* 'az Úr napja' (MEYER-LÜBKE 2738; WARTBURG 3/129).

PROVANSZÁL

diluns 'hétfő'. Asztrológikus-mitológikus eredetű napnév, forrása a →lat. *dies Lunae* 'a Hold napja'; a *dies* elem *di*-vé rövidült (ACHARD 443; MEYER-LÜBKE 5164; REY 1153).

dimars 'kedd'. Asztrológikus-mitológikus eredetű napnév, forrása a →lat. *dies Martis* 'Mars napja' (ACHARD 454; MEYER-LÜBKE 5382; REY 1190).

dimècre 'szerda'. Asztrológikus-mitológikus eredetű napnév, forrása a →lat. *dies Mercurii* 'Mercurius napja' (ACHARD 466; MEYER-LÜBKE 5519; REY 1226).

dijòu 'csütörtök'. Asztrológikus-mitológikus eredetű napnév, forrása a →lat. *dies Iovis* 'Jupiter napja' (ACHARD 395; MEYER-LÜBKE 4594; REY 1070).

divèndre 'péntek'. Asztrológikus-mitológikus eredetű napnév, forrása a →lat. *dies Veneris* 'Venus napja' (ACHARD 704; MEYER-LÜBKE 9197; REY 2224).

dissate 'szombat'. Nemzetközi vándorszó, végső forrása a vallási eredetű →héb. *šabbath*. A provanszálba a népi latin *dies Sambati* alak kerülhetett át (ACHARD 632; BLOCH-WARTBURG 571; REY 1869).

dimenche 'vasárnap'. Vallási eredetű név, előzménye a →lat. *dies Dominica* 'az Úr napja' (ACHARD 225; MEYER-LÜBKE 2738; REY 605).

ROMÁN

luni 'hétfő'. Asztrológikus-mitológikus eredetű napnév, forrása a →lat. *dies Lunae* 'a Hold napja'; a *dies* elem elmaradt (CIORANESCU 489; MEYER-LÜBKE 5164; PUȘCARIU 86).

marți 'kedd'. Asztrológikus-mitológikus eredetű napnév, forrása a →lat. *dies Martis* 'Mars napja' (CIORANESCU 506; MEYER-LÜBKE 5382; PUȘCARIU 89).

miercuri 'szerda'. Asztrológikus-mitológikus eredetű napnév, forrása a →lat. *dies Mercurii* 'Mercurius napja' (CIORANESCU 521; MEYER-LÜBKE 5519; PUȘCARIU 92).

joi 'csütörtök'. Asztrológikus-mitológikus eredetű napnév, forrása a →lat. *dies Iovis* 'Jupiter napja' (CIORANESCU 454; MEYER-LÜBKE 4594; PUȘCARIU 79).

vineri 'péntek'. Asztrológikus-mitológikus eredetű napnév, forrása a →lat. *dies Veneris* 'Venus napja' (CIORANESCU 896; MEYER-LÜBKE 9197; PUȘCARIU 177).

sîmbătă 'szombat'. Nemzetközi vándorszó, végső forrása a vallási eredetű →héb. *šabbath*. A román napnév a →lat. *sabbatum*, *sabbata* alakra megy vissza (CIORANESCU 757).

duminică 'vasárnap'. Vallási eredetű név, előzménye a →lat. *dies Dominica* 'az Úr napja' (CIORANESCU 306; MEYER-LÜBKE 2738; PUȘCARIU 48).

SPANYOL

lunes 'hétfő'. Asztrológikus-mitológikus eredetű napnév, forrása a →lat. *dies Lunae* 'a Hold napja', ez a spanyolba *el día lunes* formában került át (az első írásos adat 1295-ből való), majd a *día* elem elmaradt (COROMINAS 2/163, 3/148; MEYER-LÜBKE 5164; MOLINER 2/293).

martes 'kedd'. Asztrológikus-mitológikus eredetű napnév, forrása a →lat. *dies Martis* 'Mars napja'. Az első említése 1219-ből való, *día de Marte* alakban (COROMINAS 3/278; MEYER-LÜBKE 5382; MOLINER 2/356).

miércoles 'szerda'. Asztrológikus-mitológikus eredetű napnév, forrása a →lat. *dies Mercurii* 'Mercurius napja' (COROMINAS 3/372; MEYER-LÜBKE 5519; MOLINER 2/412).

jueves 'csütörtök'. Asztrológikus-mitológikus eredetű napnév, forrása a →lat. *dies Iovis* 'Jupiter napja' (COROMINAS 2/1074; MEYER-LÜBKE 4594; MOLINER 2/197).

viernes 'péntek'. Asztrológikus-mitológikus eredetű napnév, forrása a →lat. *dies Veneris* 'Venus napja' (COROMINAS 4/729; MEYER-LÜBKE 9197; MOLINER 2/1527).

sábado 'szombat'. Nemzetközi vándorszó, végső forrása a vallási eredetű →héb. *šabbath*. A spanyol napnév a →lat. *sabbata* alakra megy vissza (COROMINAS 4/95; MOLINER 2/1073).

domingo 'vasárnap'. Vallási eredetű név, előzménye a →lat. *dies Dominica* 'az Úr napja' (COROMINAS 2/188; MEYER-LÜBKE 2738; MOLINER 1/1033).

SVÉD

måndag 'hétfő'. Asztrológikus-mitológikus eredetű napnév, vö. ósv. *mānadagher* 'a Hold napja'. Végső mintája a →lat. *dies Lunae* (BL 581; FT 496; KLUGE 486).

tisdag 'kedd'. Asztrológikus-mitológikus eredetű napnév, vö. ósv. *tīsdagher* 'Tyr napja'. A név görög–latin mintára (→*dies Martis*) jött létre; Mars helyébe Tyr (→ang. *Tuesday*) lépett (BL 940; FT 904).

onsdag 'szerda'. Asztrológikus-mitológikus eredetű napnév, vö. ósv. *ōpinsdagher* 'Ódin napja'. A szerda névadója, Mercurius isten (→lat. *dies Mercurii*) helyét a germán mitológia főistene foglalta el (etimológiáját ld. →ang. *Wednesday*) (BL 681, 687; FT 570; KLUGE 483).

torsdag 'csütörtök'. Asztrológikus-mitológikus eredetű napnév, vö. ósv. *þōrsdagher* 'Thór napja'. A csütörtök római névadóját, Jupitert (→*dies Iovis*) Thór germán isten váltotta fel (etimológiáját ld. →ang. *Thursday*) (BL 951; FT 910; KLUGE 138).

fredag 'péntek'. Asztrológikus-mitológikus eredetű napnév, vö. ósv. *frēadagher* 'Frija napja'. A péntek névadó római istennője, Venus (→*dies Veneris*) szerepét a germán mitológia főistennője vette át (etimológiáját ld. →ang. *Friday*) (FT 196; KLUGE 217).

lördag 'szombat'. Ún. jeles nap, vö. ósv. *løghardagher* 'a mosakodás napja' < *lør* 'fürdő, fürdővíz'. A szombat megnevezése a skandináv nyelvekben ugyanarra a szemléletre vezethető vissza (→dán, norv. *lørdag*, färöi *leygardagur*, izl. *laugardagur*) (BL 569; FT 487).

söndag 'vasárnap'. Asztrológikus-mitológikus eredetű napnév, vö. ósv. *sunnodagher* 'a Nap napja'. Végső mintája a →lat. *dies Solis* (BL 905; FT 882; KLUGE 717).

SZERB-HORVÁT

ponedeljak 'hétfő'. Helyzetviszonyító típusú név, jelentése tkp. 'a vasárnap utáni nap', vö. →blg. *понеделник* (VASMER 3/324).

utorak 'kedd'. Sorszámnevi eredetű napnév, jelentése 'második (nap)', vö. →blg. *вторник* (CSERNIH 171; SKOK 2/552; VASMER 1/364).

sreda 'szerda'. Helyzetviszonyító név, jelentése tkp. 'a hét közepe',
vö. →blg. *сряда* (SKOK 2/319; VASMER 3/740).
čtvrtek 'csütörtök'. Sorszámnevi eredetű napnév, jelentése 'negyedik
(nap)', vö. →blg. *четвъртък* (CSERNIH 387; VASMER 4/351).
petak 'péntek'. Sorszámnevi eredetű napnév, jelentése 'ötödik (nap)',
vö. →blg. *петък* (CSERNIH 90; VASMER 3/425).
subota 'szombat'. Nemzetközi vándorszó, vö. →blg. *събота* (CSER-
NIH 215; SKOK 2/299; VASMER 3/792).
nedelja 'vasárnap'. Vallási eredetű név, pihenőnap, vö. →blg. *неделя*
(CSERNIH 168, 566; VASMER 3/57).

SZLOVÁK

pondelok 'hétfő'. Helyzetviszonyító típusú név, jelentése tkp. 'a va-
sárnap utáni nap', vö. →blg. *понеделник* (VASMER 3/324).
utorok 'kedd'. Sorszámnevi eredetű napnév, jelentése 'második
(nap)', vö. →blg. *вторник* (CSERNIH 171; MACHEK 1956: 551; VAS-
MER 1/364).
streda 'szerda'. Helyzetviszonyító név, jelentése tkp. 'a hét közepe',
vö. →blg. *сряда* (CSERNIH 196; MACHEK 1956: 479; VASMER
3/740).
štvrtok 'csütörtök'. Sorszámnevi eredetű napnév, jelentése 'negyedik
(nap)', vö. →blg. *четвъртък* (CSERNIH 387; MACHEK 1956: 77;
VASMER 4/351).
piatok 'péntek'. Sorszámnevi eredetű napnév, jelentése 'ötödik (nap)',
vö. →blg. *петък* (CSERNIH 90; MACHEK 1956: 364; VASMER
3/425).
sobota 'szombat'. Nemzetközi vándorszó, vö. →blg. *събота* (CSER-
NIH 215; MACHEK 1956: 462; VASMER 3/792).
neďel'a 'vasárnap'. Vallási eredetű név, pihenőnap, vö. →blg. *неделя*
(CSERNIH 566; MACHEK 1956: 321; VASMER 3/57).

SZLOVÉN

ponedeljek 'hétfő'. Helyzetviszonyító típusú név, jelentése tkp. 'a vasárnap utáni nap', vö. →blg. *понеделник* (VASMER 3/324).

torek 'kedd'. Sorszámnévi eredetű napnév, jelentése 'második (nap)', vö. →blg. *вторник* (CSERNIH 171; VASMER 1/364).

sreda 'szerda'. Helyzetviszonyító név, jelentése tkp. 'a hét közepe', vö. →blg. *сряда* (CSERNIH 196; VASMER 3/740).

četrtrek 'csütörtök'. Sorszámnévi eredetű napnév, jelentése 'negyedik (nap)', vö. →blg. *четвъртък* (BEZLAJ 1/80; CSERNIH 387; VASMER 4/351).

petek 'péntek'. Sorszámnévi eredetű napnév, jelentése 'ötödik (nap)', vö. →blg. *петък* (CSERNIH 90; VASMER 3/425).

sobota 'szombat'. Nemzetközi vándorszó, vö. →blg. *събота* (CSERNIH 215; VASMER 3/792).

nedelja 'vasárnap'. Vallási eredetű név, pihenőnap, vö. →blg. *неделя* (BEZLAJ 2/218; CSERNIH 566; VASMER 3/57).

SZORB

pondžela 'hétfő'. Helyzetviszonyító típusú név, jelentése tkp. 'a vasárnap utáni nap', vö. →blg. *понеделник* (JENČ 216; PFUHL 494; VASMER 3/324).

wutora 'kedd'. Sorszámnévi eredetű napnév, jelentése 'második (nap)', vö. →blg. *вторник* (CSERNIH 171; JENČ 101; PFUHL 935; VASMER 1/364).

sředa 'szerda'. Helyzetviszonyító név, jelentése tkp. 'a hét közepe', vö. →blg. *сряда* (CSERNIH 196; JENČ 215; PFUHL 672; VASMER 3/740).

štwórtk 'csütörtök'. Sorszámnévi eredetű napnév, jelentése 'negyedik (nap)', vö. →blg. *четвъртък* (CSERNIH 387; JENČ 102; PFUHL 729; VASMER 4/351).

pjatk 'péntek'. Sorszámnevi eredetű napnév, jelentése 'ötödik (nap)', vö. →blg. *петък* (CSERNIH 90; JENČ 137; PFUHL 457; VASMER 3/425).
sobota 'szombat'. Nemzetközi vándorszó, vö. →blg. *събота* (CSERNIH 215; JENČ 263; PFUHL 657; VASMER 3/792).
nedžela 'vasárnap'. Vallási eredetű név, pihenőnap, vö. →blg. *неделя* (CSERNIH 566; JENČ 263; PFUHL 425; VASMER 3/57).

TATÁR (KAZÁNYI)

tuyan-kõn 'hétfő'. Helyzetviszonyító típusú név, jelentése: 'születő nap' (< *tuyan* 'születő', *kõn* 'nap'). A névadás motívumára ld. →bask. *tuyan-kõn*. Hasonló szemléletmódú nevek a Középső-Volga-vidék több törökségi és finnugor nyelvében is megfigyelhetők: →csuv. *tunti-kun*; votj. *vordiškon-nunal*, cser. *šočmo* (AHM 168; GANYIJEVA 310; MUNKÁCSI 1926: 43).
baš-kõn 'hétfő'. Helyzetviszonyító típusú név: *baš* 'fej, kezdet' (AHM 168; GANYIJEVA 51).
düšämbe 'hétfő'. Sorszámnevi eredetű napnév, a →perzsa *došambe* 'második nap' átvétele. A tatár nyelvjárásokban a pogány eredetű nevek mellett élnek a mohamedán vallás térhódításával megismert nevek is (AHM 168; GANYIJEVA 91).
sišämbe 'kedd'. Sorszámnevi eredetű napnév, a →perzsa *sešambe* 'harmadik nap' átvétele (AHM 168; GANYIJEVA 263).
čäršämbe 'szerda'. Sorszámnevi eredetű napnév, a →perzsa *caharšambe* 'negyedik nap' átvétele (AHM 168; GANYIJEVA 374).
kěčě-atna-kõn (*kiči-atna-kõn*) 'csütörtök'. Helyzetviszonyító típusú név: *kěčě*, *kiči* 'kis', *atna* 'péntek'. A Volga–Urál-térség törökségi népei a mohamedán heti ünnepnaphoz, a péntekhez viszonyítva nevezik meg az előtte álló napot: →bask. *kěs-ađna*, csuv. *kěšěn-erni-kun*. Az eltatárosodott mordvinok nyelvében, a karatájban e napnév *kšatna-kən* formában fordul elő, ez a mordvinba →*kšadna* alakban került be (AHM 168; GOLDEN 368, 374; MUNKÁCSI 1926: 44).

atna-kič 'csütörtök'. Helyzetviszonyító típusú név: *atna* 'péntek', *kič* 'este', azaz tkp. 'az ünnepnap (a péntek) előtti este'. Hasonló felépítésű a →bask. *ađna-kis*, csuv. *erne-kaś*; azeri *yümä axşamı* (AHM 168; BÁLINT 55; GOLDEN 368, 374).

pänješämbe 'csütörtök'. Sorszámnévi eredetű napnév, a →perzsa *pančšambe* 'ötödik nap' átvétele (AHM 168; GANYIJEVA 244).

atna (*atna kōn*) 'péntek (nap)'. A muzulmán vallás heti ünnepnapjának megnevezése a Középső-Volga-vidék törökségi nyelveiben perzsa (→*āđina*) eredetű. Ez a lexéma több más tatár napnévben is jelen van: →*kěčě-atna-kōn*, *atna-kič*, *tatar-atnasě*, *ulu-adna*, *urış-atnesě-kōn* (AHM 168; BÁLINT 7; GANYIJEVA 40; GOLDEN 374; MUNKÁCSI 1926: 44; SCHERNER 18, 125).

jumğa 'péntek'. A muzulmán vallás heti ünnepnapjának másik neve a →perzsa *jom'e* átvétele (AHM 168; GOLDEN 374).

ulu-adna 'péntek', szó szerinti jelentése: 'nagy péntek' (< *ulu* 'nagy', *adna* 'péntek'). Az *ulu* előtag a csütörtök megnevezésére szolgáló →*kěčě-atna-kōn* 'kis péntek'-től való elkülönítés hangsúlyozására szolgál. Hasonló szemléletű a →bask. *ölö-yoma*, csuv. *măn-arñi-kon*; cser. *kuy-arña*, votj. *badzım-arña* (MUNKÁCSI 1926: 45).

tatar-atnasě 'péntek', szó szerinti jelentése: 'tatár péntek'. A tatár és votják népneveket tartalmazó megnevezések a mohamedán ünnepnapot, a pénteket jelölik (→votj. *biger-arña-nunal*, *udmurt-arña*); ezzel szembenáll az oroszok által terjesztett kereszténység ünnepnapjának, a vasárnapnak 'orosz péntek' szerkezetű neve: →bask. *urus-ađna-kōn*, cser. *ruś-arña*, csuv. *vırs-arni-kun*, tat. *urış-atnesě-kōn*, votj. *ďžuč-arña* (MUNKÁCSI 1926: 44).

šimbä 'szombat'. Nemzetközi vándorszó, a tatárba perzsa (→*šambe*) közvetítéssel került be (AHM 168; GANYIJEVA 381; GOLDEN 374).

atn-artı 'szombat'. Helyzetviszonyító típusú név, jelentése tkp. 'péntek utáni nap' (< *atna* 'péntek', *artı* 'utáni, eljövendő'). A viszonyítási pont a mohamedán ünnepnap, a péntek, vö. →nog. *yuma-ertesi*, ttör. *cumartesi*; votj. *arña-ber* (BÁLINT 10; MUNKÁCSI 1926: 45).

munča-kičē 'szombat'. Ün. jeles nap, jelentése: 'a fürdés napja' (*munča* 'fürdés' < *bānja* < óor. баня). Az elnevezés indítéka a heti pihenőnap előtti megtisztulás. Hasonló motivációjú a skandináv nyelvekben a szombat megnevezése, vö. →sv. *lördag*, dán, norv. *lørdag*, färöi *leygardagur*, izl. *laugardagur* (AGYAGÁSI 2005: 68).

urīs-atnesē-kōn 'vasárnap', szó szerinti jelentése: 'orosz péntek' (< *urīs* 'orosz' < óor. русь). A névadás motivációjára ld. →bask. *urus-ađna-kōn*. Hasonló szemléletű a →csuv. *vīrs-arni-kun*; cser. *ruš-arńa*, votj. *džuč-arńa-nunal*. Vö. továbbá →tat. *tatar-atnasē* (AGYAGÁSI 2005: 176; AHM 168; MUNKÁCSI 1926: 43).

bazar-kōn 'vasárnap'. Jeles nap, a heti vásártartás napjára utal, vö. *bazar* 'vásár', *kōn* 'nap'. Hasonló szemléletű több törökségi nyelvben a vasárnap megnevezése (GANYIJEVA 46; GOLDEN 374).

yūkšāmbe 'vasárnap'. Sorszámnévi eredetű napnév, a perzsa →*yakšāmbe* 'első nap' átvétele (AHM 168; GANYIJEVA 402).

TATÁR (MISER)

baš-kōn 'hétfő'. Helyzetviszonyító típusú név: *baš* 'fej, kezdet', *kōn* 'nap' (AHM 168; GOLDEN 366, 374; KAKUK 117, 156; MUNKÁCSI 1926: 43, 49).

buš-kōn 'kedd'. Helyzetviszonyító típusú név: *buš* 'üres', *kōn* 'nap'. A névadásnak két indítéka lehet: egyrészt a hétnek ez az a napja, amely nem ünnepnap, nem jeles nap, s amit nem viszonyítanak más napokhoz, másrészt pedig szerepet játszhat az analógia is, hiszen a hétfő neve →*baš-kōn* (AHM 168; GOLDEN 367, 374; KAKUK 112; MUNKÁCSI 1926: 43, 54).

čaršēmbi 'szerda'. Sorszámnévi eredetű napnév, a →perzsa *caharšāmbe* 'negyedik nap' átvétele (KAKUK 171; GOLDEN 374).

atna-kič 'csütörtök'. Helyzetviszonyító típusú név: *atna* 'péntek', *kič* 'este', azaz tkp. 'az ünnepnap (a péntek) előtti este'. Hasonló felépítésű a →bask. *ađna-kis*, csuv. *erne-kaš*, tat. *atna-kič*; azeri *yümä aχšami* (GOLDEN 374; KAKUK 114; MUNKÁCSI 1926: 44).

atna-kõn 'péntek (nap)'. A muzulmán vallás heti ünnepnapjának megnevezése a Középső-Volga-vidék törökségi nyelveiben perzsa (→*āōīna*) eredetű. Az *atna* más miser napnevekben is felbukkan: →*atna-kič*, *atna-arasi-kõn*, *uris-atna* (AHM 168; KAKUK 114; MUNKÁCSI 1926: 44).

juma 'péntek'. A muzulmán vallás heti ünnepnapjának másik neve a →perzsa *jom'e* átvétele (GOLDEN 374; KAKUK 130).

atna-arasi-kõn 'szombat'. Helyzetviszonyító típusú név, jelentése egyfajta 'köztes (a péntek és a vasárnap közötti) nap' lehet (< *atna* 'hét', *ara* 'közép, hasadék'). A karatáj nyelvjárásban e szó *ara-kən* formában adatolható, vö. még →mdM *jotk-ši* (AHM 168; GOLDEN 374; KAKUK 113; MUNKÁCSI 1926: 45).

uris-atna 'vasárnap', szó szerinti jelentése: 'orosz péntek' (*uris* 'orosz'). A névadás motivációjára ld. →bask. *urus-aōna-kõn*. Hasonló szemléletű a →csuv. *vīrs-arni-kun*, tat. *urīs-atnesē-kõn*; cser. *ruš-arnā*, votj. *džuč-arnā-nunal* (AGYAGÁSI 2005: 176; AHM 168; GOLDEN 374; KAKUK 182; MUNKÁCSI 1926: 43).

bazar 'vasárnap'. Jeles nap, a heti vásártartás napjára utal, vö. *bazar* 'vásár'. Hasonló szemléletű több törökségi nyelvben a vasárnap megnevezése, ill. a →magy. *vasárnap* szó is (GOLDEN 374; KAKUK 118).

TÖRÖKORSZÁGI TÖRÖK

pazartesi 'hétfő'. Helyzetviszonyító típusú név, jelentése tkp. 'a vásárnap utáni nap' (→*pazar*) (*ertesi* 'következő', vö. *ertesi gūn* 'másnap' < *gūn* 'nap', *ertesi sabah* 'másnap reggel' < *sabah* 'reggel'). Hasonló szemléletmódú az →azeri *bazarertāsi*, vö. továbbá →votj. *džuč-arnā-ber-nunal* (MUNKÁCSI 1926: 50; MUSZTAFAJEV–SZTAROSZTOV 277, 716).

sali 'kedd'. Ismeretlen eredetű név (GOLDEN 367; MUSZTAFAJEV–SZTAROSZTOV 748).

çarşamba 'szerda'. Sorszámnevi eredetű napnév, a →perzsa *cahar-šambe* 'negyedik nap' átvétele (MUSZTAFAJEV–SZTAROSZTOV 171).
perşembe 'csütörtök'. Sorszámnevi eredetű napnév, a →perzsa *panč-šambe* 'ötödik nap' átvétele (MUSZTAFAJEV–SZTAROSZTOV 719).
cuma 'péntek'. A muzulmán vallás heti ünnepnapja. A →perzsa *jom'e* átvétele (MUSZTAFAJEV–SZTAROSZTOV 160).
cumartesi 'szombat'. Helyzetviszonyító típusú név, jelentése tkp. 'péntek utáni nap' (< *cuma* 'péntek', *ertesi* 'következő'). A viszonyítási pont a mohamedán ünnepnap, a péntek, vö. →nag. *yuma-ertesi*; tat. *atn-arti*, votj. *arha-ber*. Az *ertesi* a hétfő (→*pazartesi*) megalkotásában is részt vesz (MUNKÁCSI 1926: 45; MUSZTAFAJEV–SZTAROSZTOV 160, 277).
pazar (günü) 'vásárnap'. Jeles nap, a heti vásártartás napjára utal, vö. *pazar* 'vásár', *günü* 'nap'. Hasonló szemléletű több törökségi nyelvben a vásárnap megnevezése, ill. a →magy. *vasárnap* szó is (MUNKÁCSI 1912–13a: 224; MUSZTAFAJEV–SZTAROSZTOV 364; 716).

TÜRKMÉN

düşenbe 'hétfő'. Sorszámnevi eredetű napnév, a →perzsa *došambe* 'második nap' átvétele (BASZKAKOV 1968: 288; GOLDEN 371).
sişenbe 'kedd'. Sorszámnevi eredetű napnév, a →perzsa *sešambe* 'harmadik nap' átvétele (BASZKAKOV 1968: 581; GOLDEN 371).
çarşenbe 'szerda'. Sorszámnevi eredetű napnév, a →perzsa *caharšambe* 'negyedik nap' átvétele (BASZKAKOV 1968: 724; GOLDEN 371).
penşenbe 'csütörtök'. Sorszámnevi eredetű napnév, a →perzsa *panč-šambe* 'ötödik nap' átvétele (BASZKAKOV 1968: 523; GOLDEN 371).
âna 'péntek'. A muzulmán vallás heti ünnepnapjának megnevezése a közép-ázsiai egykori és mai törökségi nyelvek egy részében perzsa (→*âdîna*) eredetű (BASZKAKOV 1968: 44; GOLDEN 371; SCHERNER 125).
yumâ 'péntek'. A muzulmán vallás heti ünnepnapja. A →perzsa *jom'e* átvétele (BASZKAKOV 1968: 328; GOLDEN 371).

šenbe 'szombat'. Nemzetközi vándorszó, a türkménbe perzsa (→*šambe*) közvetítéssel került be (BASZKAKOV 1968: 757; GOLDEN 371).
yekšenbe 'vasárnap'. Sorszámnévi eredetű napnév, a →perzsa *yak-šambe* 'első nap' átvétele (BASZKAKOV 1968: 303; GOLDEN 371; MUNKÁCSI 1912–13b: 353).

UKRÁN

понеділок 'hétfő'. Helyzetviszonyító típusú név, jelentése tkp. 'a vasárnap utáni nap', vö. →blg. *понеделник* (VASMER 3/324).
вівторок 'kedd'. Sorszámnévi eredetű napnév, jelentése 'második (nap)', vö. →blg. *вторник* (CSERNIH 171; VASMER 1/364).
середа 'szerda'. Helyzetviszonyító név, jelentése tkp. 'a hét közepe', vö. →blg. *сряда* (CSERNIH 196; VASMER 3/740).
четвер 'csütörtök'. Sorszámnévi eredetű napnév, jelentése 'negyedik (nap)', vö. →blg. *четвъртък* (CSERNIH 387; VASMER 4/351).
п'ятниця 'péntek'. Sorszámnévi eredetű napnév, jelentése 'ötödik (nap)', vö. →blg. *петък* (CSERNIH 90; VASMER 3/425).
субота 'szombat'. Nemzetközi vándorszó, vö. →blg. *събота* (CSERNIH 215; VASMER 3/792).
неділя 'vasárnap'. Vallási eredetű név, pihenőnap, vö. →blg. *неделя* (CSERNIH 168, 566; VASMER 3/57).

ÜZBÉG

düşänbä 'hétfő'. Sorszámnévi eredetű napnév, a →perzsa *došambe* 'második nap' átvétele (AKOBIROV–MIHAJLOV 129; GOLDEN 371).
sešänbä 'kedd'. Sorszámnévi eredetű napnév, a →perzsa *sešambe* 'harmadik nap' átvétele (AKOBIROV–MIHAJLOV 381; GOLDEN 371).
čâršänbä 'szerda'. Sorszámnévi eredetű napnév, a →perzsa *cahar-šambe* 'negyedik nap' átvétele (AKOBIROV–MIHAJLOV 547; GOLDEN 371).
päyšänbä 'csütörtök'. Sorszámnévi eredetű napnév, vö. →perzsa *panč-šambe* 'ötödik nap' (AKOBIROV–MIHAJLOV 327; GOLDEN 371).

žumä 'péntek'. A muzulmán vallás heti ünnepnapja. A →perzsa *jom'e* átvétele (AKOBIROV–MIHAJLOV 156; GOLDEN 371).

šānbā 'szombat'. Nemzetközi vándorszó, az üzbégbe perzsa (→*šambe*) közvetítéssel került be (AKOBIROV–MIHAJLOV 556; GOLDEN 371).

bāzār 'vasárnap'. Jeles nap, a heti vásártartás napjára utal, vö. *bāzār* 'vásár'. Hasonló szemléletű több törökségi nyelvben a vasárnap megnevezése, ill. a →magy. *vasárnap* szó is (AKOBIROV–MIHAJLOV 72; GOLDEN 371).

VEPSZE

ezmažnařg (*ezmař*, *ezmařg*) 'hétfő'. Sorszámnévi alapú névadás: *ezmaĩne* 'első', *arg* 'hétköznapi'. A balti finn nyelvekben e névtípus areális jelenség lehet, a szemlélet a balti nyelvekből, ill. az orosz-ból kerülhetett át (ZAJCEVA–MULLONEN 82).

tožnarg 'kedd'. Sorszámnévi alapú névadás: *toiĩne* 'második' (ZAJCEVA–MULLONEN 573, 578).

kuuṃmanspäi 'szerda'. Sorszámnévi alapú névadás: *kuuṃmanz* 'harmadik', *päi* 'nap' (ZAJCEVA–MULLONEN 252, 449).

neľPaňžpäi (*neľľampäi*) 'csütörtök'. Sorszámnévi alapú névadás: *neľľaňž* 'negyedik' (ZAJCEVA–MULLONEN 355, 449).

pätnič 'péntek'. Orosz jövevényszó (< *пятница*), az átadó nyelvben e napnév a sorszámnévi eredetű névtípusok közé tartozik (ZAJCEVA–MULLONEN 455).

sobat 'szombat'. Nemzetközi vándorszó, az oroszországi kisebb finn-ugor nyelvekben e napnév az →orosz *суббота* átvétele (ZAJCEVA–MULLONEN 516).

pyhäpäiv 'vasárnap'. Vallási eredetű név: *pühä* 'szent', *päiv* 'nap'. A baltikumi–skandináv areában elterjedt névadási modell: →lapp *pá'sspei'vv*; lett *svētdiena* (ZAJCEVA–MULLONEN 445, 446).

sāt-aultaχtnē-χōtal (É) 'hétfő'. Helyzetviszonyító típusú név: *sāt* 'hét', *aultaχtnē* 'kezdő', *χōtal* 'nap'. Hasonló típusú a kondai nyelvjárás *soātēn-tūm-khotēl* napneve (MUNKÁCSI-KÁLMÁN 114a, 398b, 534b, 679b).

sāt-mot-khātēl (P) 'hétfő'. Sorszámnévi alapú névadás: *sāt* 'hét', *mot* 'második', *khātēl* 'nap' (MUNKÁCSI-KÁLMÁN 114a, 317b, 535a).

sāt-kitit-χōtal (É) 'kedd'. Sorszámnévi alapú névadás: *kitit* 'második'. Ugyanígy: (K) *soātēn-tūm-mot-khotēl* (*mot* 'második') (MUNKÁCSI-KÁLMÁN 114a, 535a, 679a).

sāt-χūrmit-χōtal (É) 'szerda'. Sorszámnévi alapú névadás: *χūrmit* 'harmadik'. Ugyanígy: (K) *soātēn-tūm-khurmēt-khotēl*. Ezzel szemben a pelimkai nyelvjárás *sāt-khurmēt-khātēl* neve a keddet jelöli (MUNKÁCSI-KÁLMÁN 114a, 127a, 535a, 679a).

sāt-ñilit-χōtal (É) 'csütörtök'. Sorszámnévi alapú névadás: *ñilit* 'negyedik'. Ugyanígy: (K) *soātēn-tūm-ñilit-khotēl*. Ezzel szemben a pelimkai nyelvjárás *sāt-ñilit-khātēl* szava a szerda megnevezésére szolgál (MUNKÁCSI-KÁLMÁN 114b, 361b, 535a, 679a).

soāt-jāt-khotēl (K) 'csütörtök'. Helyzetviszonyító név: *soāt* 'hét', *jāt* 'középső', *khotēl* 'nap' (MUNKÁCSI-KÁLMÁN 114b, 151b, 534b).

sāt-atit-χōtal (É) 'péntek'. Sorszámnévi alapú névadás: *atit* 'ötödik'. Ugyanígy: (K) *soātēn-tūm-ätit-khotēl*. Ezzel szemben a pelimkai nyelvjárás *sāt-ätit-khātēl* neve a csütörtököt jelöli (MUNKÁCSI-KÁLMÁN 54b, 114b, 535a, 679a).

sāt-χātīt-χōtal (É) 'szombat'. Sorszámnévi alapú névadás: *χātīt* 'hatodik'. Ugyanígy: (K) *soātēn-tūm-khotēt-khotēl*. Ezzel szemben a pelimkai nyelvjárás *sāt-khōtīt-khātēl* szava a péntek megnevezésére szolgál (MUNKÁCSI-KÁLMÁN 114b, 535a, 679a).

sāt-sātīt-khātēl (P) 'szombat'. Sorszámnévi alapú névadás: *sātīt* 'hetedik' (MUNKÁCSI-KÁLMÁN 114b, 535a).

supot (T), **supote** (K) 'szombat'. Nemzetközi vándorszó, az oroszországi kisebb finnugor nyelvekben e napnév az →or. *cyōboma* átvétele (MUNKÁCSI–KÁLMÁN 578b).

sāt-puṇk-χōtal (É) 'vasárnap'. Helyzetviszonyító típusú név: *puṇk* 'fej', azaz a hétkezdet napja (MUNKÁCSI–KÁLMÁN 114a, 481a, 535a).

soāt-panšēm-khotël (K) 'vasárnap'. Helyzetviszonyító típusú név: *panšēm* 'befejező', azaz 'hét-befejező-nap'. Ugyanilyen a P *sāt-pānšēm-khātël* (MUNKÁCSI–KÁLMÁN 114a, 454a, 465b, 534b).

pērnāṇ-khātël (KL) 'vasárnap'. Vallási eredetű név: *pērnä* 'kereszt', *khātël* 'nap' (MUNKÁCSI–KÁLMÁN 114a, 434b).

VOTJÁK

vordiškon(-nunal) 'hétfő'. Helyzetviszonyító típusú név, jelentése: 'születő nap' (< *vordiškj-* 'születik', *nunal* 'nap'). Tükörfordítás a Középső-Volga-vidék törökségi nyelveiből, vö. →bask. *tuyan-kõn*, csuv. *tunti-kun*, tat. *tuyan-kõn*, vö. még →cser. *šočmo* (KOZMÁCS 75, 302; MUNKÁCSI 1890: 682; 1926: 43; WICHMANN 1987: 174a, 323a).

d'žuč-arña-ber(-nunal) 'hétfő'. Helyzetviszonyító típusú név, jelentése tkp. 'a heti ünnepnap utáni nap'. A napnév a következő elemekből épül fel: *d'žuč-arña* 'vasárnap' (részletesebben a →*d'žuč-arña* címszó alatt), *ber* 'után'. Lényegében hasonló szemléletmódú, mint az →azeri *bazarertäsi*, ttör. *pazartesi* (KOZMÁCS 142; MUNKÁCSI 1890: 29, 337; 1926: 43; WICHMANN 1987: 8b, 173b).

pukšon(-nunal) 'kedd'. Ún. jeles nap, jelentése: 'a lóra szállás napja' (< *pukšj-* '[lóra] ül, felül'). Tükörfordítás a Középső-Volga-vidék törökségi nyelveiből, vö. →bask. *atlangan-kõn*, csuv. *itlari-kun*. Lásd még →cser. *kuškâžmo* (KOZMÁCS 302, 354; MUNKÁCSI 1890: 588; 1926: 43, 51–54; WICHMANN 1987: 174a, 209b).

vir-nunal 'szerda'. Jeles nap, jelentése: 'a vér napja' (< *vir* 'vér'). Tükörfordítás a Középső-Volga-vidék törökségi nyelveiből: →bask. *qan-kõn*, csuv. *yun-kun* (KOZMÁCS 70, 302; MUNKÁCSI 1890: 672; 1926: 44; WICHMANN 1987: 174a, 317a).

pokči-arńa 'csütörtök'. Helyzetviszonyító típusú név: *pokči* 'kis', *arńa* 'péntek'. Tükörfordítás a Volga–Urál-térség törökségi nyelveiből: →bask. *kės-ađna*, csuv. *kěšēn-erni-kun*, tat. *kěčē-atna-kõn* (KOZMÁCS 302, 344; MUNKÁCSI 1890: 29, 569; 1926: 44; VAHRUSEVA 33; WICHMANN 1903: 43; 1987: 9a).

arńa(-nunal) 'péntek'. Volgai bolgár jövevéyszó. Korábban a pénteket jelölte, ma viszont, a keresztény szemléletnek megfelelően, átvonódott a vasárnap megnevezésére. Az *arńa* több más napnév megalkotásában is tevékeny szerepet vállal: →*džuč-arńa-ber-nunal*, *badžim-arńa*, *biger-arńa-nunal*, *udmurt-arńa*, *arńa-ber*, *džuč-arńa-nunal* (KOZMÁCS 29, 302; MUNKÁCSI 1890: 29; 1926: 44; VAHRUSEVA 33; WICHMANN 1903: 24, 31, 42; 1987: 8b, 173b).

badžim-arńa 'péntek', szó szerinti jelentése: 'nagy péntek' (< *badžim* 'nagy', *arńa* 'péntek'). A *badžim* előtag a csütörtök megnevezésére szolgáló →*pokči-arńa* 'kis péntek'-től való elkülönítés hangsúlyozására szolgál, vö. →bask. *ölö-yoma*, csuv. *măn-arńi-kon*, tat. *ulu-adna*; cser. *kuŋ-arńa* (MUNKÁCSI 1926: 45, 58–61).

biger-arńa-nunal 'péntek', szó szerinti jelentése: 'tatár péntek nap' (< *biger* 'tatár', *arńa* 'péntek'). A tatár és votják népneveket tartalmazó megnevezések a mohamedán ünnepnapot, a pénteket jelölik (→tat. *tatar-atnasě*, votj. *udmurt-arńa*); ezzel szembenáll az oroszok által terjesztett kereszténység ünnepnapjának, a vasárnapnak 'orosz péntek' szerkezetű neve: →bask. *urus-ađna-kõn*, cser. *ruš-arńa*, csuv. *vīrs-arni-kun*, tat. *urīs-atnesě-kõn* (KOZMÁCS 42; MUNKÁCSI 1926: 44; WICHMANN 1903: 43; 1987: 8b, 173b).

udmurt-arńa 'péntek', szó szerinti jelentése: 'udmurt (votják) péntek'. A névadás motivációjára ld. az előző szócikket (KOZMÁCS 302, 436; MUNKÁCSI 1890: 29; 1926: 45; VAHRUSEVA 33; WICHMANN 1903: 43).

arńa-ber 'szombat'. Helyzetviszonyító típusú név, jelentése tkp. 'péntek után[i nap]' (< *arńa* 'péntek', *ber* 'után'). Mintájául valószínűleg a →tat. *atn-artĩ* szolgált. Hasonló szemléletű a →nog. *yumarteresi*, ttör. *cumarteresi* is. A *ber* elem a hétfő (→*džuč-arńa-ber*

nunal) megalkotásában is részt vesz (MUNKÁCSI 1890: 29; 1926: 45).

kös-nunal 'szombat'. Vallási eredetű név, jelentése: 'böjti (szó szerint: száraz) nap', vö. *kös* 'száraz'. Valószínűleg tükörfordítás a baskírból (→*kuru-kõn*); ugyanígy →cser. *kukšo-geče*. A votják jelbugai és ufai nyelvjárásában e név a szombatot, míg a malmizsumiban a keddet jelöli (KOZMÁCS 205, 302; MUNKÁCSI 1890: 196; 1926: 45, 64; WICHMANN 1987: 103a, 174a).

subota 'szombat'. Nemzetközi vándorszó, a votják szó az →or. *cyboma* átvétele; vele párhuzamosan él egy törökségi kölcsönszó, a →*šumot* is (WICHMANN 1987: 225b).

šumot 'szombat'. Nemzetközi vándorszó, a votják szó a csuv. *šāmat* átvétele; vele párhuzamosan él az orosz eredetű →*subota* is (KOZMÁCS 486; MUNKÁCSI 1890: 502; 1926: 45; WICHMANN 1987: 253a).

arńa(-nunal) 'vasárnap'. Ld. az **arńa(-nunal)** 'péntek' címszót.

d'žuč-arńa(-nunal) 'vasárnap'. Szó szerinti jelentése: 'orosz péntek' (*d'žuč* 'orosz'). Tükörfordítás a térség törökségi nyelveiből (→bask. *urus-ađna-kõn*, csuv. *vīrs-arni-kun*, tat. *urīs-atnesē-kõn*). A névadás motivációját ld. a megfelelő baskír címszó alatt. Vö. továbbá →*biger-arńa-nunal*, *udmurt-arńa* (KOZMÁCS 142; MUNKÁCSI 1890: 337; 1926: 43; WICHMANN 1903: 42; 1987: 8b, 174a).

ZÜRJÉN

viľ-lun 'hétfő'. Helyzetviszonyító típusú név: *viľ* 'új, friss', *lun* 'nap'. Némiképp hasonló szemléletű a Volga-vidék több törökségi és finnugor nyelvéből is adatolható 'születő nap' kifejezés, vö. →bask. *tuŷan-kõn*, tat. *tuŷan-kõn*, csuv. *tunti-kun*; votj. *vordiškon-nunal*, cser. *šočmo* (FOKOS 559b, 1235a; WICHMANN 1942: 142b, 334b, 341a).

votorńik (*vevterńik*) 'kedd'. Orosz jövevényszó (< *вторник*), az átadó nyelvben e napnév a sorszámnévi eredetű névtípusok közé tartozik (FOKOS 1262b).

sered (*šered*) 'szerda'. Orosz jövevényszó (< *среда*), az átadó nyelvben e napnév a helyzetviszonyító típusú nevek közé tartozik (FOKOS 882b, 939a).

čet'vert 'csütörtök'. Orosz jövevényszó (< *четверг*), az átadó nyelvben e napnév a sorszámnévi eredetű névtípusok közé tartozik (FOKOS 1091a).

pet'nića (*pjat'nić*) 'péntek'. Orosz jövevényszó (< *пятница*), az átadó nyelvben e napnév a sorszámnévi eredetű névtípusok közé tartozik (FOKOS 749b, 802a).

subota (*subęta*) 'szombat'. Nemzetközi vándorszó, végső forrása a vallási eredetű →héb. *šabbath*. Az oroszországi kisebb finnugor nyelvekben e napnév az →or. *суббота* átvétele (FOKOS 921b).

veža-lun 'vasárnap'. Vallási eredetű név: *veža* 'szent' (FOKOS 559b, 1182b; WICHMANN 1942: 142b, 326b).

ned'el'-lun 'vasárnap'. A szó első eleme átvétel az oroszból (< or. *неделя* 'hét'), hasonló szerkezetű a →mdM *ned'äl'ä-ši*. A heti ünnepnap jelentés valószínűleg a Középső-Volga-vidék törökségi nyelveinek hatására alakult ki, vö. →csuv. *erne*, tat. *atna* (FOKOS 675b).

A kisebbségi helyzetben lévő nyelvek rövid leírása

Ebben a kiegészítő fejezetben azoknak a kisebbségi helyzetben lévő, a nagyközönség előtt viszonylag ismeretlen nyelveknek a rövid leírását adom meg, amelyek a könyv szótári részében szerepelnek. A válogatás elsődleges alapja az államnyelvi státus hiánya volt, ennek értelmében itt nem mutatom be például az azeri, a máltai vagy a türkmén nyelvet (ugyanakkor felvettem a kevésbé ismert färoít). A közismert történelmi tények tükrében cseppet sem meglepő, hogy az e fejezetben taglalt 31 nyelv többségét, 20 nyelvet Oroszország területén beszélik (10–10 mai finnugor és törökségi nyelv bemutatására keríték sort), de a listán szerepelnek kelta, germán, szláv és újlatin nyelvek is.

Az összeállítás alapjául a Fodor István szerkesztette kézikönyv, *A világ nyelvei* (Budapest, 1999) szolgált. Az ott közreadott szócikkek szerzői: Baski Imre (csagatáj, csuvas); Valt Ernőstreit (lív); Fodor István (szorb); Gyarmati Imre (balkár, baskír, karacsáj, karaim, karakalpak, kun, nogaj, örmény-kipcsak, tatár); Hutterer Miklós (färoí, fríz); Kiss Sándor (katalán, provanszál); Wolfgang Meid (breton, ír); Nagy Emília (lapp); Nagy József (karjalai, mordvin, vepsze); Pomozi Péter (cseremis, inkeri finn); Salánki Zsuzsa (votják, zürjén) és Sipos Mária (osztják, vogul). Ezenkívül haszonnal forgattam a Csepregi Márta szerkesztésében 1998-ban megjelent *Finnugor kalauz* c. kötetet is, valamint Agyagási Klára 2001-ben publikált írását.

*

Balkár. A török nyelvek kipcsak ágába, a Pontusz–Kaszpi-vidéki törökségi nyelvek közé tartozik. Legközelebbi rokona a karacsáj; a szovjetkorszakban mesterségesen hozták létre a karacsáj-balkár irodalmi nyelvet. A balkárok főként a Kabard- és Balkár Köztársaság nevet viselő területen (fővárosa Nalcsik), az Észak-Kaukázus oroszországi részén élnek (itt a lakosságnak 9%-át alkotják); emellett kisebb szórványaik Törökországban, Szíriában és Jordániában bukkannak fel. A

balkárok mintegy 90 ezren vannak, az anyanyelvi beszélők száma 90% körülire tehető. A balkárra a legnagyobb hatást a kaukázusi nyelvek és az osztét gyakorolta. A lakosság orosz ortodox és szunnita mohamedán vallású.

Baskír. A török nyelvek kipcsak ágába, az Urál–Volga-vidéki törökségi nyelvek közé tartozik. Elsősorban az Urálhoz közel lévő Baskíriában (fővárosa Ufa) beszélik, de kisebbségben élnek Tatár földön, az oroszok lakta Szarátov és Szamara környékén, valamint a közép-ázsiai köztársaságokban (Kazahsztánban, Üzbegisztánban, Kirgizisztánban és Tadzsikisztánban) is. A mintegy másfél millió baskír háromnegyede anyanyelvi beszélő. Az oroszországi kisebbségi viszonyokról árulkodó adat, hogy a Baskír Köztársaság lakosságának mindössze 22%-a tartozik a névadó nemzethez. A baskírok szunnita muzulmánok, nyelvüket egykoron jelentős arab és perzsa kulturális hatás érte, ezek szerepét a XX. században az orosz vette át.

Breton (brezhoneg). Az indoeurópai nyelvek kelta ágának szigeti alcsoportjába tartozó nyelv (hasonlóképpen az írhez és a kymróhoz). Habár ma a kontinensen, Franciaország Bretagne nevű tartományában laknak, valaha a Brit-szigeteken éltek (ezt nevük is mutatja, hiszen etimológiailag összekapcsolható a *britann*i szóval), ahonnan az angol-szász hódítók elől telepedtek át két hullámban a szárazföldre, 450 körül és a VI–VII. században. A bretonok száma ma mintegy 600 ezret tesz ki, de a XIX. század végén még 1,3 millióan voltak. A breton négy fő nyelvjárásra oszlik, egységes irodalmi nyelvük nincs. E nyelvet a középiskolai oktatásban is lehet tanulni, a statisztikák szerint évente néhány százan érettségiznek is bretonból. Jelentős a francia nyelvi-kulturális hatás.

Cseremis (mari). A finnugor nyelvek finn-volgai ágába tartozó nyelv, legközelebbi rokona a mordvin. Oroszország középső részén élnek. A nevüket viselő közigazgatási egységben, a Mari Köztársaság-

ban (fővárosa Joskar-Ola) csak a népesség 43%-a lakik, a többiek a Középső-Volga-vidéken és Baskíriában szétszóródva, kisebbségben élnek. A cseremiszek 670 ezren vannak, az anyanyelvi beszélők aránya kb. 80%. Az orosz elnyomás hatására a népesség fogy. Két irodalmi nyelvük alakult ki, a mezei (ez a nagyobbik) és a hegyi. Ez a legtöbörkösebb finnugor nyelv, jelentős a csuvas és a tatár nyelvi és kulturális hatás. Mariföldön az 1990-es években ismét törvényes vallássá vált az animizmus, de a cseremiszek nagy része ortodox vallású.

Csuvas. A török nyelvek bolgár-török ágának egyetlen ma is élő nyelve. A magyar nyelvtörténet szempontjából nagyon fontos nyelv: az ótörök jövevényszavaink javarészt csuvasos jellegűek, az ócsuvasal rokon nyelvjárásból vehettük át ezeket. A csuvas a volgai bolgár egyik nyelvjáráásának mai fejleménye. Mai lakóhelyük Oroszország középső területén, a Volga vidékén található, ide a X. században a bolgár-török, ill. kazár közösségből költöztek. Helyzetük viszonylag jónak mondható, a köztársaság lakosságának 68%-a csuvas. A csuvast jelentős külső – főként orosz, tatár, mongol, ősspermi, votják és csere-misz – hatások érték.

Färöi (feröi, Feröer-szigeteki). A germán nyelvek nyugati ágába tartozik, legközelebbi rokona az izlandi. A Dániához tartozó Färöi (Føroyar)-szigetek nyelve (fővárosa Tórshavn). A szigetet a viking kalandozások során Délnyugat-Norvégiából népesítették be. A färöit mintegy 50 ezer ember beszéli. Írásbeliségük sokáig nem volt, az egyház nyelve is a dán volt. A färöit csak 1939-től tanítják az iskolában, azóta az egyház nyelve is ez lett. Hivatalos nyelvvé 1948-ban, a helyi önkormányzati státus megszerzésekor tették meg, de a dánt sem száműzték, továbbra is kötelező tantárgy maradt. A färöi nyelvtani felépítése nagymértékben hasonlít az izlandira, szókincsében pedig jelentős dán hatást lehet kimutatni.

Fríz. A germán nyelvek nyugati ágába (az ún. északi-tengeri germánhoz) tartozik, legközelebbi rokona az angol. E nyelv a névadója Hollandia Friesland nevű tartományának. Három fő nyelvjárássra oszlik: a nyugati dialektust Frieslandban beszélik, az északit a németalföldi szigeteken, egészen a dán–német határig, a korábban jelentős keletit pedig ma már csak Oldenburg környékén. A nyugatira jelentős hatást gyakorolt a holland, a keletire az alnémet. A legtöbben, 250–300 ezren a nyugati nyelvjárást beszélik, 15–20 ezer az északi, egy-két ezer a keleti dialektust tudók száma. Írásbeliségük 1915 óta van.

Inkeri finn. A finnugor nyelvek balti finn ágába tartozik, legközelebbi rokona a karjalai és a keleti finn nyelvjárások. A mai Oroszország északnyugati részén fekvő, a Ladoga-tó és a Narva folyó közötti, ill. a Néva menti területeket valaha Ingermanlandnak nevezték. A Néva egyik mellékfolyójának, az Inkerének orosz nevéből, az Izsoráról kapta a nevét a térség egyik kis népessége, az izsór. Az ortodox vallású izsórok ma már nagyon kevesen, mintegy nyolcszázan vannak, a közvetlen kihalás veszélye fenyegeti őket. – Ingermanland vidéke a XVII. századra, a háborús pusztítások miatt erősen elnéptelenedett, ide evangélikus finnek telepedtek be, őket nevezik inkeri finneknek (abban az időben a lakosság közel 75%-a volt finn anyanyelvű). Amikor Nagy Péter a róla elnevezett, újonnan épített várost tette meg a birodalom fővárosává, a finnek aránya kezdett nagymértékben visszaszorulni. A helyzet 1917 után drámaivá vált, 1937-ben betiltották a finn nyelvet, s mintegy 50 ezer inkerit száműztek. A világháború után a térségben lakó finnek megsemmisítése tovább folytatódott, ennek eredményeként az 1989-es szovjetunióbeli népszámlálás során magukat finneknek valló 67 ezer embernek csak 35%-a beszéli anyanyelvét.

Ír (gael). Az indoeurópai nyelvek kelta ágába tartozik, a bretonnal és a kymróval együtt az ún. szigeti kelta csoportot alkotják. Az ír nyelvet ma az Ír-sziget nyugati részén, az Atlanti-óceán partvidékén beszéli mintegy 30–50 ezer fő. A Skóciában beszélt gael nyelv a XV.

századig voltaképpen egybeesett az írrel, a helyesírás csak akkortól kezdett szétválni. (A skótok az i. sz. V. században települtek át az Írszigetről mai lakóhelyükre.) Az ír nyelv az egyetlen hivatalos kelta nyelv, de nem államnyelv. Jelentősége a XVII. század óta csökken, főként azóta, hogy 1831-ben a teljes iskolai oktatás angol nyelvűvé vált. A XIX. századi nagy kivándorlás elsősorban a falusi, ír nyelvű lakosságot érintette. A jelenkorban komolyan törekednek a nyelv egykori státusának visszaállítására: az iskolákban kötelező írül tanulni. A feladat jelentős, mert jelenleg az ír sziget lakosságának csak mintegy 10%-a beszél és 15–20%-a ért írül. Az írek régi írása az ún. ogam írás.

Karacsáj. A török nyelvek kipszak ágába, a Pontusz–Kaszpi-vidéki törökségi nyelvek közé tartozik. Legközelebbi rokona a balkár, a szovjetkorszakban mesterségesen hozták létre a karacsáj-balkár irodalmi nyelvet. A karacsájok legnagyobb része a Kaukázus északi oldalán elhelyezkedő, Oroszországhoz tartozó Karacsáj- és Cserkesz Köztársaság területén él (fővárosa Cserkesszk), itt a lakosság egyharmadát teszik ki. Kisebb csoportjaik megtalálhatók Törökországban, Szíriában és Jordániában is. A mintegy 160 ezer karacsáj túlnyomó többsége, 95%-a anyanyelvként beszéli e nyelvet. A karacsájra a legnagyobb hatást a kaukázusi nyelvek és az oszét gyakorolta. A lakosság orosz ortodox és szunnita mohamedán vallású.

Karaim. A török nyelv kipszak ágába, a Pontusz–Kaszpi-vidéki törökségi nyelvek közé tartozik. Legközelebbi rokonai a karacsáj, a balkár, a kumük és a krími tatár. Nevük, zsidó vallásukból adódóan, héber eredetű. A kb. 6000 főnyi népesség legnagyobb része a Krím-félszigeten lakik, kisebb csoportjuk Litvániába vándorolt; Lengyelországban mintegy 200 karaim lakik. Egységes karaim irodalmi nyelv nem alakult ki, a fő nyelvjárások (keleti vagy krími, ill. nyugati vagy lengyel) egymástól távol esnek. A karaimot az évszázadok során erős szláv hatás érte, emellett jelentős a héber, török (arab, perzsa) és balti hatás is.

Karakalpak. A török nyelvek kipcsak ágába, az Aral–Kaszipvidéki törökségi nyelvek közé tartozik. Legközelebbi rokona a kazah és a nogaj, de a kirgiz is közel áll hozzá. Lakóterületük, Karakalpakföld a mai Üzbegisztán területén, az Aral-tótól délre található (fővárosa az Amu-darja mellett fekvő Nukusz), de kisebb csoportjaik laknak Buhara és Taskent környékén, ill. Türkmenisztán és Kazahsztán területén, valamint Afganisztánban is. A karakalpak – a nogajhoz hasonlóan – a XV–XVI. században alakult ki, az Arany Horda felbomlása után létrejött egyik új államalakulat, a Nogaj Horda nyelveként. Létszámuk kb. 425 ezer (anyanyelvi beszélők aránya 95%). A nomád életmódot folytató, muzulmán vallású karakalpakok írásbelisége csak 1917 után alakult ki. Nyelvükben korábban oguz, arab és perzsa, újabban orosz hatás mutatható ki.

Karjalai (karél). A finnugor nyelvek balti finn ágába tartozik, a szovjet időkben a finn keleti nyelvjárásának tekintették. A Karjalai Köztársaság nevű közigazgatási egység (fővárosa Petroskoi, orosz néven Petrozavodszk) Oroszország északnyugati részén, a Ladoga- és Onyega-tó, a Fehér-tenger, ill. Finnország által határolt területen fekszik. (Egy nagyobb csoportjuk pedig kissé távolabb, Tver környékén él.) Karjala lakossága az 1920-as évekbeli viszonylagos szabadság után más oroszországi népekhez hasonlóan áldozatul esett az etnikai tisztogatásnak, a világháború utáni folyamatos orosz betelepülés hatására az itt élő karjalaiak aránya 10% alá esett (s ennek csak a fele ismeri és érti az anyanyelvét). A karjalaiak összlétszáma kb. 130 ezer fő. Mivel az iskolai anyanyelv-oktatás a XX. század közepétől lassacskán elsorvadt, a megújuló nemzeti mozgalom fő célja a képzési rendszer visszaállítása és az írott karjalai nyelv felélesztése. – Karjala a finn kultúrának is elválaszthatatlan része: a XIX. sz. végének mozgalma, a karelianizmus az eredeti finn identitást a romlatlan Karjalában, a finn népköltészet szülőhelyén kereste. Az itt folytatott munka talán legnagyobb eredménye az Elias Lönnrot által gyűjtött s összeállított Kalevala volt.

Katalán. Újlatin nyelv, az egykoron a Pireneusok táján, a mai spanyol–francia határvidéken beszélt latin folytatása. A katalánt ma Spanyolország keleti vidékén, Katalónia és Valencia tartományokban, a Baleári-szigeteken, Andorrában, a dél-franciaországi Keleti-Pireneusokban és a szardíniai Alghero környékén beszéli összesen 6–7 millió (általában kétnyelvű) ember. Ez a nyelv Andorra és a két említett spanyol tartomány hivatalos nyelve. Két fő nyelvjárása a barcelonai és a valenciai csoport. Szókincsében sok rokon vonást mutat a provanszállal, a franciával és az olasszal.

Kymro (kymri, walesi). Az indoeurópai nyelvek kelta ágába tartozik, a bretonnal és az írrel együtt az ún. szigeti kelta csoportot alkotják. Ma főként Walesben beszélik, de a korai középkorban Dél-Skóciában is használták. Wales 1536-ban (a walesi származású Tudor-dinasztia révén) került az angol uralkodóház birtokába, ekkortól lett e területen is hivatalossá az angol nyelv, s innentől számítható az angol nyelv hatásának felgyorsulása. Manapság kb. 550 ezer fő, Wales lakosságának 20%-a tud kymróul. Ők természetesen javarészt kétnyelvűek, csak mintegy 30 ezer ember (1,2%) egynyelvű, főleg a falusi lakosság körében. A nyelv fennmaradásáért folytatott küzdelem viszonylag eredményesnek mondható: az alsó- és középfokú iskolákban a kymrót kötelezően tanítják, s rendszeres tévé- és rádióadásai vannak.

Lapp (számi). A finnugor nyelvek finn-volgai ágába tartozik, legközelebbi rokonai a balti finn nyelvek. A lappok Európa „tetején”, Norvégia, Svédország és Finnország északi részén, valamint Oroszország északnyugati vidékén, a Kola-félszigeten élnek. Az óriási, mintegy öt magyarországnyi területen élő természetközeli nép létszámát csak megbecsülni tudjuk, a szakirodalom mintegy 40–60 ezer fővel számol, akiknek több mint 50%-a beszéli anyanyelvként a lappot. A vándorló, elsősorban rénszarvastenyésztéssel foglalkozó lappok nyelvjárásai között olyan óriási különbségek vannak, hogy újabban a kutatók egyenesen lapp nyelvekről beszélnek. A főbb nyelvi-nyelvjárási

csoportok: a norvéglapot és az Észak-Svédországban beszélt lulei és pitei dialektust magában foglaló nyugati lapp; a Svédország és Norvégia középső részén beszélt déli lapp (az umeivel együtt); és a keleti lapp (a finnországi inari, az oroszországi kolai és a közöttük beszélt kolтта). A lappok mintegy 80%-a a norvéglapot beszéli. Nyelvüket és kultúrájukat jelentős skandináv, finn és orosz hatás érte és éri a mai napig. A kisebbségi léthez képest szokatlanul nagy a nyelvi-kulturális autonómiájuk, ami elsősorban az iskolai és egyetemi (Oulu) oktatásban, könyvkiadásban, ill. az utóbbi évtizedek szépirodalmi fellendülésében figyelhető meg.

Lív. A finnugor nyelvek balti finn ágába tartozik, az észthez és a vóthoz áll közel. A lívek egykori lakóhelye, Livónia a történelemből jól ismert terület volt. A líveknek az észt–lett határvidékén élő, a XIX. sz. első harmadában még félezres létszámú csoportja a XX. század elejére gyakorlatilag kihalt, ám a másik, nagyobbik csoportjuk, a lettországi Kurföld-félsziget 12 elszigetelt halászfaluját lakó, az 1860-as években még háromezer főt számláló kurföldi lív népesség túlélte a megpróbáltatásokat, a szovjet idők kitelepítési politikáját, a lassú sorvadást. A lívek létszáma ma 300 körül lehet, de az anyanyelvi beszélők létszáma nem több húsz főnél. Bizakodásra ad okot, hogy az ismét független Lettország (a két világháború közti kulturális fellendüléshez hasonlóan) ismét szívén viseli a lív kisebbség sorsát: ösztöndíjakkal, az oktatás újjáindításával, a visszatelepülők megsegítésével igyekszik tenni a lív kultúra fennmaradásáért.

Miser → *tatár*.

Mordvin (erza és moksa). A finnugor nyelvek finn-volgai ágába tartozó nyelv, legközelebbi rokona a cseremisz. Létszámukat tekintve a finnugor nyelvek közül (a magyar és a finn után, az észtet megelőzve) a harmadik legnagyobb, de ez a legszétszórtabb, leginkább megosztott finnugor népesség. Az 1 150 000 mordvinnak csak egyharmada él a Mordvin Köztársaságban (fővárosa Szaranszk), a többiek Csu-

vas- és Tatár földön, Baskíriában, a Középső-Volga-vidék oroszok lakta területein, elsősorban Penza, Nyizsnyij Novgorod, Szimbirszk és Szaratov környékén, illetve a Volga túloldalán, Orenburg és Szamara vidékén élnek. A kisebbségi helyzetüket (a Mordvin Köztársaság lakosságának 60%-a orosz) tovább rontja, hogy a mordvinok két fő nyelvjárása, az erzák és moksák között sincs egység (oroszországi nézetek szerint ez inkább két külön nyelv).

Nogaj. A török nyelvek kipcsak ágába, az Aral–Kaspi-vidéki törökségi nyelvek közé tartozik. Legközelebbi rokona a kazah és a karakalpak. A nogaj – a karakalpakhoz hasonlóan – a XV–XVI. században alakult ki, az Arany Horda felbomlása után létrejött egyik új államalakulat, a Nogaj Horda nyelveként. Fő lakóterületük a Kaukázustól északra eső oroszországi területeken, Sztavropol és Cserkesszk környékén (a Kubán forrásvidékén), ill. Észak-Dagesztánban és Csecsenföldön található. A nogajok egy része a Krím-félszigetre és Közép-Ázsiába vándorolt. Összlétszámuk 75 ezer körül van. Írásbeliségük 1917 után alakult ki. Jelentős az arab, perzsa és kalmük hatás. Muzulmán vallásúak.

Osztják (hanti). A finnugor nyelvek obi-ugor ágába tartozik, legközelebbi rokonaival, a vogullal és a magyarral együtt alkotják az ugor nyelveket. Lakóterületük Oroszország észak-szibériai részén található. Legtöbben a Hanti-Manysi és a Jamal–Nyenyec Autonóm Körzetben laknak (fővárosok: Hanti-Manszijszk és Szalehard). Óriási területen szétszóródva élnek, főként az Ob vidékén. Létszámuk csak 22 000 fő, az osztjákat anyanyelvként mintegy 60%-uk beszéli. A körzet lakosságának 90%-a idegen, elsősorban orosz népesség, akik a kőolaj-kitermelésben dolgoznak. A rendkívül nagy eltérések miatt az egyes nyelvjárások beszélői nem értik egymást, ez is nehezíti a nyelvi-kulturális túlélésért folytatott küzdelmüket.

Provanszál (okcitán, languedoc). Újlatin nyelv, a római kori Gallia déli részén beszélt latin folytatója, egyik nevét a francia Provence tartományról kapta, a másikat a délfrancia nyelvjárásban *oc* alakban élő 'igen' szóról – szemben az északfrancia *langue d'oïl*-lal; ebből lett a mai francia irodalmi nyelv *oui* helyeslése (*langue* 'nyelv'). Legközelebbi rokona a katalán és a francia. A provanszált ma Dél-Franciaországban, a Bordeaux–Clermont-Ferrand–St. Étienne–Grenoble vonaltól délre mintegy 1,5–2 millió (kétnyelvű) ember beszéli. Fő nyelvjárásainak központja Limousin, Languedoc, Gascogne és Provence. A középkori trubadúrok eredetileg provanszál nyelvű költők voltak.

Szorb (saját nyelvükön serbski, régi német nevükön wendisch, ez etimológiailag azonos a magyarországi szlovénok vend nevével). A szorb a nyugati szláv nyelvek közé tartozik, legközelebbi rokona a lengyel, távolabbi a kasub, szlovinc és poláb. A szorbot a mai Németország keleti területén, Szászországban, Lausitz környékén beszélik. A mintegy 70 ezer fős szorb kisebbség két, egymást jól értő fő nyelvjárásra oszlik: a Cottbus környékén beszélt (jelentősebb) felsőszorbra és a Bautzen vidéki alsószorbra. A szorbokat sokáig fenyegette az erőszakos beolvasztás, de az NDK idejében nemzetiségi státust kaptak, s az alsófokú oktatásban taníthatták a szorbot. A szókincsét jelentős német, kisebb részben cseh hatás érte.

Tatár. A török nyelvek kipcsak ágába tartozik. A tatár név a középkorban, a mongol hódítás idején a mongol és török nyelvű törzsek megjelölésére használt gyűjtőfogalom volt, ma szűkebben a kazányi tatárokat jelöli, de ezt a nevet viseli több más nyelv, nyelvjárás is: a Krím-félszigeten beszélt krími tatár, a nyugat-szibériai csulimi, tarai, toboli, turinszki és baraba tatár, a Nyizsnyij Novgorod, Rjazany, Szamara, Szaratov, Ufa, Perm és Orenburg környékén beszélt miser tatár, az egykori Kaszimovi Kánság nyelve, a kaszimovi tatár, a Volga torkolatvidékén beszélt asztrahányi tatár, az eltatárosodott mordvinok nyelve, a karatáj, sőt még litvániai tatár is van. Kazany, a központi

nyelvjárás fővárosa a XX. század elejéig a Középső-Volga-vidék nagy hatású szellemi-kulturális központjaként működött. A mai Tatár Köztársaság lakosságának 50%-a tartozik a névadó nemzethez. A tatárság összlétszáma 7,5 millió, ebből Oroszországban kb. 6 millióan, Közép-Ázsiában 1,5 millióan, Kínában pedig mintegy 6 ezren élnek. A tatárok muzulmán vallásúak, ennek következtében évszázadokig jelentős arab és perzsa hatás érte. Manapság az orosz hatása a legerősebb.

Vepsze. A finnugor nyelvek balti finn ágába tartozik, legközelebbi rokona a karjalai. Lakóterületük is részben Karjalában található, a vepszéknek mintegy fele lakik ott (a Karjalai Köztársaság lakosságának így is csak egy százalékát teszik ki!), a többiek Szentpétervár és Vologda környékén élnek. A legutóbbi népszámlálás szerint a vepszék mindössze nyolcezeren vannak, holott létszámuk az 1920-as években még több mint 30 ezerre rúgott. A vepsze nyelvre jelentős hatást gyakoroltak a germán és balti nyelvek, valamint manapság természetszerűleg az orosz.

Vogul (manysi). A finnugor nyelvek obi-ugor ágába tartozik, legközelebbi rokonaival, az osztjákkal és a magyarral együtt alkotják az ugor nyelveket. Lakóterületüket Oroszország észak-szibériai részén kell keresni. Legtöbben a Hanti-Manysi Autonóm Körzetben laknak (fővárosa Hanti-Manszijszk), de óriási területen szétszóródva élnek az Urál és az Ob vidékén. Létszámuk mindössze csak kb. 8500 fő, s még ennél is elszomorítóbb, hogy a vogult anyanyelvként ennek kevesebb mint 40%-a beszéli. A kihalástól az egyik leginkább fenyegetett finnugor nyelv, a körzet lakosságának több mint 90%-a idegen náció (elsősorban orosz), akik főként a tragikus környezetszennyezést okozó olajkitermelésben dolgoznak. A vogulok helyzetét rontja az is, hogy nyelvjárásai között olyan nagyok a különbségek, melyek sok esetben lehetetlenné teszik a megértést.

Votják (udmurt). A finnugor nyelvek permi ágába tartozó nyelv, legközelebbi rokona a zürjén, e két nyelv csak az i. sz. VIII. században vált szét. A mintegy 750 ezer votják kétharmada él a nevüket viselő, Oroszország európai részén, a Káma és Vjatka folyók vidékén elterülő Udmurt Köztársaságban (fővárosa Izsevszk). A nyelv helyzetéről sokat elárul, hogy a votjások saját köztársaságuk lakosságának már csak 30%-át teszik ki. Ezenkívül még Baskíriában és Tatárföldön él jelentős létszámú kisebbségük. A magukat votjáknak vallók mintegy 60%-a beszéli e nyelvet anyanyelvként.

Zürjén (komi). A finnugor nyelvek permi ágába tartozik. Legközelebbi rokona a votják. A zürjéneknek három nagy csoportja van: az ún. komi-zürjének Oroszország európai részének keleti peremén, a Komi Köztársaságban (fővárosa Sziktivkar) laknak (kisebb csoportjaik megtalálhatók a Kola-félszigeten, ill. a szibériai Hanti-Manysi és Nyenyec Autonóm Körzetekben is). A második nagyobb csoportjuk, a komi-permjákok saját autonóm körzetben, a Komi Köztársaságtól délre laknak. Tőlük délre élnek a jazvai komik (más néven keleti permjákok). A zürjének összesen mintegy félmillióan vannak, ebből komi-zürjén 345 ezer, komi-permják 150 ezer, jazvai kb. 4000. Az oroszországi finnugor népekre jellemző nyelvi-kulturális körülmények között élnek: a Komi Köztársaság lakosságának már csak 23%-a őslakos (az anyanyelvi beszélők aránya kb. 70%). A komi-permjákok helyzete némiképp jobb, ők otthonukban még többségben vannak, de a legújabb rendelkezések szerint az autonóm körzetük megszűnik, s közigazgatásilag beleolvadnak a permi területek orosz lakosságába. A zürjének rendelkeznek (a magyar után) a második legrégebb finnugor nyelvemlékekkel: egy XIV. századi püspök, Permi Szent István saját ábécét készített, de ezt az ún. abur-írást később kiszorította az orosz, s írásbeliségük csak a XVIII. században éledt újjá.

Számotató

A latin, cirill és görög betűs szavakat külön mutatóba soroltam. A latin betűs mutató rendje a következő: *a ā ä å à á â á q ä ā b c ć č d ḋ d̈ d̄ d̅ e ě ê ë ē ē ə ð f g ĝ ħ ģ h ħ ģ i î ï ï ī ī ī ī j j̇ j̈ j̄ j̅ k l l̇ l̈ l̄ l̅ m ṁ m̈ m̄ m̅ n ṅ n̈ n̄ n̅ ò ô õ ö ő ö ø p q r ṙ r̈ r̄ r̅ s ś ş ş ş t ṫ ẗ t̄ t̅ ŭ ū ū ū ŭ v w x y ý z ź ź.̇* A cirill és a görög betűs szavak besorolásánál az orosz és a görög betűrendet vettem figyelembe. Az oroszországi finnugor és törökségi nyelvek adatait latin betűvel jegyzem le. A cirill betűket használó szláv nyelvek neveit meghagytam cirill formában (a szerb-horvát adatokat latin betűkkel adom meg). A görög neveket görög betűkkel közlöm, az arabot, a hébert és a perzsát azonban latin betűkkel. A szó mögötti számok az adott lapszámra utalnak, a dőlt betűs számok az etimológiai szójegyzékbeli lelőhelyükre utalnak (nem vettem fel a szótár →-lal jelzett utalásait).

a) Latin betűvel lejegyzett szavak mutatója

<i>aðna</i> 'péntek' (baskír)	91, 107
<i>aðna-kis</i> 'csütörtök' (baskír)	87, 107
<i>antradienis</i> 'kedd' (litván)	40, 141
<i>Aoine</i> 'péntek' (ír)	79, 126
<i>ara-kən</i> 'szombat' (karatáj)	89
<i>arña</i> (<i>arña-geče</i>) 'péntek' (cseremisiz)	90, 91, 111
<i>arña</i> (<i>arña-nunal</i>) 'péntek; vasárnap' (votják)	90, 91, 92, 168, 169
<i>arña-ber</i> 'szombat' (votják)	88, 91, 92, 168
<i>atlangan-kõn</i> 'kedd' (baskír)	95, 106
<i>atn-arñ</i> 'szombat' (kazányi tatár)	88, 91, 94, 160
<i>atna</i> (<i>atna-kõn</i>) 'péntek' (kazányi tatár)	90, 91, 92, 160
<i>atna-arasñ-kõn</i> 'szombat' (miser tatár)	89, 162
<i>atna-kič</i> 'csütörtök' (miser tatár)	161
<i>atna-kič</i> 'csütörtök' (kazányi tatár)	87, 160
<i>atna-kõn</i> 'péntek' (miser tatár)	162
<i>ayna</i> 'péntek' (karaim)	84, 90, 129

<i>ânnâ</i> 'péntek' (türkmén)	90, 163
<i>âilëhka</i> (äjleks-piějě) 'vasárnap' (lapp)	75, 76, 136
<i>āđina</i> 'péntek' (perzsa)	6, 90, 92, 153
<i>badžim-arña</i> 'péntek' (votják)	91, 168
<i>baras-kün</i> 'szerda' (karacsáj-balkár)	88, 127
<i>baraski</i> 'péntek' (karaim)	84, 129
<i>baš-kön</i> 'hétfő' (miser tatár)	161
<i>baš-kön</i> 'hétfő' (kazányi tatár)	83, 97, 159
<i>baš-kün</i> 'hétfő' (karacsáj-balkár)	83, 98, 97, 127
<i>baš-kün</i> 'hétfő' (karaim)	128
<i>bayrum-kün</i> 'péntek' (karacsáj-balkár)	88, 128
<i>bazar</i> 'vasárnap' (azeri)	80, 82, 94, 100, 106
<i>bazar</i> 'vasárnap' (miser tatár)	162
<i>bazar-kön</i> 'vasárnap' (baskír)	80, 94, 108
<i>bazar-kön</i> 'vasárnap' (kazányi tatár)	80, 94, 161
<i>bazar-kün</i> 'vasárnap' (nogaj)	80, 94, 100, 149
<i>bazarertäsi</i> 'hétfő' (azeri)	82, 83, 94, 105
<i>bâzâr</i> 'vasárnap' (üzbég)	80, 94, 165
<i>bearjadat</i> 'péntek' (lapp)	71, 135
<i>beyšembi</i> 'csütörtök' (kirgiz)	35, 132
<i>beysenbi</i> 'csütörtök' (kazah)	35, 132
<i>biger-arña-nunal</i> 'péntek' (votják)	91, 92, 169
<i>bissee</i> (bissè-bäivee) 'vasárnap' (lapp)	75, 80, 136
<i>biysempi</i> 'csütörtök' (nogaj)	35, 148
<i>biyšēnbe</i> 'csütörtök' (karakalpak)	35, 130
<i>brēđ'ig</i> 'péntek' (lív)	70, 142
<i>buš-kən</i> 'kedd' (karatáj)	84
<i>buš-kön</i> 'kedd' (miser tatár)	84, 161
<i>caharšambe</i> 'szerda' (perzsa)	35, 152
<i>Ceadaoin</i> 'szerda' (ír)	79, 125
<i>ceturtdiena</i> 'csütörtök' (lett)	40, 141
<i>csütörtök</i> (magyar)	5, 38, 98, 100, 144
<i>cuma</i> 'péntek' (törökországi török)	92, 163
<i>cumartesi</i> 'szombat' (törökországi török)	88, 163

<i>czwartek</i> 'csütörtök' (lengyel)	39, 140
<i>četverik</i> 'csütörtök' (votják)	39
<i>četverk</i> 'csütörtök' (erza-mordvin)	39, 95, 146
<i>čet'vert</i> 'csütörtök' (zürjén)	39, 170
<i>çaršänbä</i> 'szerda' (azeri)	35, 105
<i>çaršänbä ahšami</i> 'kedd' (azeri)	88, 105
<i>çaršembı</i> 'szerda' (miser tatár)	161
<i>čâršänbä</i> 'szerda' (üzbég)	36, 164
<i>čâršenbe</i> 'szerda' (türkmén)	35, 163
<i>čäršämbe</i> 'szerda' (kazányi tatár)	36, 159
<i>četrték</i> 'csütörtök' (szlovén)	39, 98, 158
<i>četvrtak</i> 'csütörtök' (szerb-horvát)	39, 98, 157
<i>čtvrtek</i> 'csütörtök' (cseh)	39, 110
<i>çarşamba</i> 'szerda' (törökországi török)	35, 163
<i>Deardaoın</i> 'csütörtök' (ír)	79, 126
<i>Dienstag</i> 'kedd' (német)	69, 147
<i>dies Dominica</i> 'vasárnap' (latin)	4, 33, 74, 80, 138
<i>dies Iovis</i> 'csütörtök' (latin)	64, 139
<i>dies Lunae</i> 'hétfő' (latin)	64, 138
<i>dies Martis</i> 'kedd' (latin)	64, 139
<i>dies Mercurii</i> 'szerda' (latin)	64, 85, 139
<i>dies prima</i> 'vasárnap' (latin)	33, 80, 85, 138
<i>dies Saturni</i> 'szombat' (latin)	64, 140
<i>dies Solis</i> 'vasárnap' (latin)	64, 74, 75, 80, 140
<i>dies Veneris</i> 'péntek' (latin)	64, 139
<i>digwener</i> 'péntek' (breton)	65, 110
<i>dijous</i> 'csütörtök' (katalán)	64, 131
<i>dijòu</i> 'csütörtök' (provanszál)	64, 154
<i>dilluns</i> 'hétfő' (katalán)	64, 131
<i>dilun</i> 'hétfő' (breton)	65, 110
<i>diluns</i> 'hétfő' (provanszál)	64, 153
<i>dimanche</i> 'vasárnap' (francia)	64, 74, 80, 119
<i>dimars</i> 'kedd' (provanszál)	64, 153
<i>dimarts</i> 'kedd' (katalán)	64, 131

<i>dimecres</i> 'szerda' (katalán)	64, 131
<i>dimenche</i> 'vasárnap' (provanszál)	74, 154
<i>dimercher</i> 'szerda' (breton)	65, 110
<i>dimeurz</i> 'kedd' (breton)	65, 110
<i>dimècre</i> 'szerda' (provanszál)	64, 154
<i>dinsdag</i> 'kedd' (holland)	69, 123
<i>disadorn</i> 'szombat' (breton)	65, 110
<i>disdat</i> 'kedd' (lapp)	71, 86, 134
<i>dissabte</i> 'szombat' (katalán)	36, 37, 131
<i>dissate</i> 'szombat' (provanszál)	36, 37, 154
<i>disul</i> 'vasárnap' (breton)	65, 75, 80, 110
<i>diumenge</i> 'vasárnap' (katalán)	74, 131
<i>divendres</i> 'péntek' (katalán)	64, 131
<i>divèndre</i> 'péntek' (provanszál)	64, 154
<i>diziou</i> 'csütörtök' (breton)	65, 110
<i>domenica</i> 'vasárnap' (olasz)	4, 74, 80, 151
<i>Domhnach</i> 'vasárnap' (ír)	74, 75, 79, 126
<i>domingo</i> 'vasárnap' (portugál)	33, 74, 80, 153
<i>domingo</i> 'vasárnap' (spanyol)	4, 64, 74, 80, 155
<i>donderdag</i> 'csütörtök' (holland)	69, 124
<i>Donnerstag</i> 'csütörtök' (német)	4, 69, 148
<i>došambe</i> 'hétfő' (perzsa)	35, 74, 82, 152
<i>drötninsdagr</i> 'vasárnap' (óskandináv)	74, 80
<i>duminică</i> 'vasárnap' (román)	74, 80, 155
<i>duorastat</i> 'csütörtök' (lapp)	71, 135
<i>düşämbə</i> 'hétfő' (baskír)	36, 82, 106
<i>düşämbə</i> 'hétfő' (kazanyi tatár)	36, 82, 159
<i>düşänbä</i> 'hétfő' (üzbég)	36, 82, 164
<i>düşenbe</i> 'hétfő' (türkmén)	35, 82, 163
<i>düysembi</i> 'hétfő' (nogaj)	35, 82, 148
<i>düysenbi</i> 'hétfő' (kazah)	35, 82, 132
<i>düyşembi</i> 'hétfő' (karakalpak)	35, 82, 130
<i>düyşömbü</i> 'hétfő' (kirgiz)	35, 82, 132
<i>dydd Gwener</i> 'péntek' (kymro)	65, 133

<i>dydd Iau</i> 'csütörtök' (kymro)	65, 133
<i>dydd Llun</i> 'hétfő' (kymro)	65, 133
<i>dydd Mawrth</i> 'kedd' (kymro)	65, 133
<i>dydd Mercher</i> 'szerda' (kymro)	65, 133
<i>dydd Sadwrn</i> 'szombat' (kymro)	65, 133
<i>dydd Sul</i> 'vasárnap' (kymro)	65, 75, 80, 133
<i>d'žuč-arńa-ber-nunal</i> 'hétfő' (votják)	82, 91, 92, 167
<i>d'žuč-arńa-nunal</i> 'vasárnap' (votják)	80, 82, 91, 92, 169
<i>enspäivä</i> 'hétfő' (inkeri finn)	41, 70, 124
<i>enzimäinargi</i> 'hétfő' (karjalai)	41, 76, 130
<i>enzimmässargi</i> 'hétfő' (inkeri finn)	41, 76, 124
<i>erne</i> (<i>erne-kun</i>) 'péntek' (csuvas)	90, 91, 92, 113
<i>erne-kaś</i> 'csütörtök' (csuvas)	87, 113
<i>esmaspäev</i> 'hétfő' (észt)	41, 115
<i>ezmažnaŗg</i> 'hétfő' (vepsze)	41, 76, 165
<i>ežžimpāva</i> 'hétfő' (lív)	41, 142
<i>fimtudagur</i> 'csütörtök' (izlandi)	33, 69, 85, 126
<i>föstudagur</i> 'péntek' (izlandi)	69, 79, 127
<i>fredag</i> 'péntek' (dán)	69, 114
<i>fredag</i> 'péntek' (norvég)	69, 79, 150
<i>fredag</i> 'péntek' (svéd)	4, 69, 79, 156
<i>freed</i> 'péntek' (fríz)	69, 119
<i>Freitag</i> 'péntek' (német)	4, 69, 148
<i>Friday</i> 'péntek' (angol)	69, 104
<i>fríggjadagur</i> 'péntek' (färöi)	69, 116
<i>ftorńik</i> 'kedd' (moksa-mordvin)	39
<i>gaskavahkku</i> 'szerda' (lapp)	70, 86, 135
<i>giovedì</i> 'csütörtök' (olasz)	64, 150
<i>gürge-kün</i> 'kedd' (karacsáj-balkár)	88, 127
<i>hétfő</i> (magyar)	5, 83, 97, 98, 100, 101, 143
<i>hósdagur</i> 'csütörtök' (färöi)	116
<i>il-Ġimgħa</i> 'péntek' (máltai)	34, 146
<i>il-Hadd</i> 'vasárnap' (máltai)	34, 146

<i>il-hames jum tal-ġimgħa</i> 'csütörtök' (máltai)	34, 145
<i>il-Hamis</i> 'csütörtök' (máltai)	34, 145
<i>ir-raba' jum tal-ġimgħa</i> 'szerda' (máltai)	34, 145
<i>is-seba' jum tal-ġimgħa</i> 'szombat' (máltai)	34, 146
<i>is-Sibt</i> 'szombat' (máltai)	34, 146
<i>is-sitt jum tal-ġimgħa</i> 'péntek' (máltai)	34, 146
<i>išembi</i> 'szombat' (kirgiz)	35, 36, 37, 133
<i>it-tielet jum tal-ġimgħa</i> 'kedd' (máltai)	34, 145
<i>it-tieni jum tal-ġimgħa</i> 'hétfő' (máltai)	34, 145
<i>it-Tlieta</i> 'kedd' (máltai)	34, 145
<i>it-Tnejn</i> 'hétfő' (máltai)	34, 145
<i>iž-arña</i> 'csütörtök' (cseremisiz)	87, 91, 111
<i>ıyɯ-kün</i> 'vasárnap' (karacsáj-balkár)	77, 80, 88, 128
<i>ıtlari-kun</i> 'kedd' (csuvas)	95, 112
<i>jeudi</i> 'csütörtök' (francia)	64, 118
<i>joi</i> 'csütörtök' (román)	64, 154
<i>jom'e</i> 'péntek' (perzsa)	6, 35, 84, 92, 152
<i>jotk-ši</i> 'szombat' (moksa-mordvin)	89, 147
<i>jueves</i> 'csütörtök' (spanyol)	64, 155
<i>juma</i> 'péntek' (miser tatár)	162
<i>jumaa-ġün</i> 'péntek' (karaim)	84, 129
<i>jumġa</i> 'péntek' (kazányi tatár)	92, 160
<i>kedd</i> (magyar)	5, 38, 98, 100, 144
<i>kesikupäev</i> 'szerda' (észti)	86, 115
<i>keskiviikko</i> 'szerda' (finn)	70, 86, 117
<i>ketvirtadienis</i> 'csütörtök' (litván)	40, 142
<i>kěčĕ-atna-kŏn</i> 'csütörtök' (kazányi tatár)	87, 91, 159
<i>kĕs-aġna</i> 'csütörtök' (baskír)	87, 91, 107
<i>kĕšĕn-erni-kun</i> 'csütörtök' (csuvas)	87, 91, 113
<i>kiči-ayne-kün</i> 'csütörtök' (karaim)	84, 87, 129
<i>kiči-baraski</i> 'csütörtök' (karaim)	6, 87, 129
<i>kiraki</i> 'vasárnap' (örmény)	75, 80
<i>kolmapäev</i> 'szerda' (észti)	41, 115
<i>kolmaspäivä</i> 'szerda' (inkeri finn)	41, 70, 77, 125

<i>kolmaspäivü</i> 'szerda' (karjalai)	41, 76, 130
<i>kös-nunal</i> 'szombat' (votják)	79, 169
<i>ksadna</i> 'csütörtök' (moksa-mordvin)	87, 91, 146
<i>kuy-arña</i> 'péntek' (cseremisiz)	91, 112
<i>kukšo-geče</i> 'szombat' (cseremisiz)	79, 112
<i>kuri sār</i> 'hétfő' (oszet)	101
<i>kuru-kõn</i> 'szombat' (baskír)	79, 107
<i>kuškəžmo</i> 'kedd' (cseremisiz)	95, 111
<i>kuumanšpäi</i> 'szerda' (vepsze)	41, 76, 165
<i>kuolmispäva</i> 'szerda' (líf)	41, 142
<i>kvira dge</i> 'vasárnap' (grúz)	75, 80
<i>l-Erbgha</i> 'szerda' (máltai)	34, 145
<i>l-ewwel jum tal-gimgħa</i> 'vasárnap' (máltai)	34, 146
<i>lapət-χəłmit-χatl</i> 'szerda' (osztják)	43, 152
<i>lapət-χəłmit-χatl</i> 'szombat' (osztják)	43, 152
<i>lapət-kimət-χatl</i> 'kedd' (osztják)	43, 152
<i>lapət-nəłmit-χatl</i> 'csütörtök' (osztják)	43, 152
<i>lapət-olan-χatl</i> 'hétfő' (osztják)	83, 152
<i>lapət-ux-χatl</i> 'vasárnap' (osztják)	44, 80, 89, 97, 100, 152
<i>lapət-vetmit-χatl</i> 'péntek' (osztják)	43, 152
<i>lauantai</i> 'szombat' (finn)	70, 93, 117
<i>laugardagur</i> 'szombat' (izlandi)	93, 127
<i>laukopäivä</i> 'szombat' (vót)	93
<i>laupäev</i> 'szombat' (észt)	93, 115
<i>lavvantaki, laukopäivä</i> 'szombat' (inkeri finn)	93, 125
<i>lávvardat</i> 'szombat' (lapp)	93, 136
<i>leygardagur</i> 'szombat' (färői)	93, 116
<i>lördag</i> 'szombat' (svéd)	5, 93, 156
<i>lørdag</i> 'szombat' (dán)	5, 93, 115
<i>lørdag</i> 'szombat' (norvég)	93, 150
<i>Luan</i> 'hétfő' (ír)	65, 79, 125
<i>lundi</i> 'hétfő' (francia)	64, 118
<i>lunedì</i> 'hétfő' (olasz)	64, 150

<i>lunes</i> 'hétfő' (spanyol)	64, 155
<i>luni</i> 'hétfő' (román)	64, 154
<i>maanantai</i> 'hétfő' (finn)	71, 86, 117
<i>maandag</i> 'hétfő' (holland)	69, 123
<i>Mairt</i> 'kedd' (ír)	65, 79, 125
<i>majeb-arga</i> 'kedd' (lapp)	41, 74, 77, 134
<i>mandag</i> 'hétfő' (dán)	69, 114
<i>mandag</i> 'hétfő' (norvég)	69, 70, 86, 149
<i>mardi</i> 'kedd' (francia)	64, 118
<i>martedì</i> 'kedd' (olasz)	64, 150
<i>martes</i> 'kedd' (spanyol)	64, 155
<i>marți</i> 'kedd' (román)	64, 154
<i>măn-arîi-kon</i> 'péntek' (csuvas)	91, 113
<i>māntaki</i> 'hétfő' (inkeri finn)	71, 124
<i>mánadagur</i> 'hétfő' (färői)	69, 116
<i>mánnodat</i> 'hétfő' (lapp)	70, 71, 86, 134
<i>mánudagur</i> 'hétfő' (izlandi)	69, 126
<i>måndag</i> 'hétfő' (svéd)	69, 70, 86, 156
<i>media hebdomas</i> 'szerda' (latin)	85, 137
<i>mercoledì</i> 'szerda' (olasz)	64, 150
<i>mercredi</i> 'szerda' (francia)	64, 118
<i>miðvikudagur</i> 'szerda' (izlandi)	69, 85, 126
<i>miércoles</i> 'szerda' (spanyol)	64, 155
<i>miercuri</i> 'szerda' (román)	64, 154
<i>mikudagur</i> 'szerda' (färői)	85, 116
<i>Mittwoch</i> 'szerda' (német)	5, 68, 85, 147
<i>moandei</i> 'hétfő' (fríz)	69, 119
<i>Monday</i> 'hétfő' (angol)	69, 103
<i>Montag</i> 'hétfő' (német)	69, 147
<i>munča-kičë</i> 'szombat' (kazányi tatár)	94, 161
<i>nedelja</i> 'vasárnap' (szerb-horvát)	26, 78, 80, 157
<i>nedelja</i> 'vasárnap' (szlovén)	78, 80, 158
<i>nedel'a</i> 'vasárnap' (szlovák)	78, 80, 157
<i>neděle</i> 'vasárnap' (cseh)	26, 78, 80, 111

<i>neljapäev</i> 'csütörtök' (észti)	41, 115
<i>neljäspäivä</i> 'csütörtök' (inkeri finn)	41, 77, 125
<i>neljapei'vv</i> 'csütörtök' (lapp)	41, 77, 135
<i>nēl'antpāva</i> 'csütörtök' (lív)	41, 142
<i>niedziela</i> 'vasárnap' (lengyel)	78, 80, 141
<i>niettele-ālk</i> 'hétfő' (lapp)	83, 134
<i>num^bp-ar^gk</i> 'kedd' (lapp)	41, 134
<i>nedžela</i> 'vasárnap' (szorb)	78, 159
<i>ned'āl'ä-ši</i> 'vasárnap' (moksa-mordvin)	147
<i>ned'eļ-lun</i> 'vasárnap' (zürjén)	170
<i>ned'la-či</i> 'vasárnap' (erza-mordvin)	147
<i>nelläspäivü</i> 'csütörtök' (karjalai)	41, 76, 130
<i>nēl'panžpäi</i> 'csütörtök' (vepsze)	41, 76, 165
<i>oftornik</i> 'kedd' (voják)	39
<i>onsdag</i> 'szerda' (dán)	69, 85, 114
<i>onsdag</i> 'szerda' (norvég)	69, 85, 149
<i>onsdag</i> 'szerda' (svéd)	69, 85, 156
<i>orta-kün</i> 'csütörtök' (karacsáj-balkár)	84, 88, 128
<i>orta-kün</i> 'kedd' (karaim)	84, 88, 128
<i>otrdiena</i> 'kedd' (lett)	40, 74, 141
<i>ovtor'nik</i> 'kedd' (erza-mordvin)	95, 147
<i>ölö-yoma</i> 'péntek' (baskír)	107
<i>ónsdagur</i> 'szerda' (färöi)	69, 85, 116
<i>pančšambe</i> 'csütörtök' (perzsa)	35, 152
<i>pazar (günü)</i> 'vasárnap' (törökországi török)	80, 82, 94, 100, 163
<i>pazartesi</i> 'hétfő' (törökországi török)	82, 83, 94, 162
<i>pâ'sspei'vv</i> 'vasárnap' (lapp)	70, 75, 136
<i>pátek</i> 'péntek' (cseh)	39, 111
<i>päd'ǰńcǰ</i> 'péntek' (moksa-mordvin)	39, 147
<i>pāncšānbū</i> 'csütörtök' (azeri)	35, 105
<i>pänješämbe</i> 'csütörtök' (kazányi tatár)	36, 160
<i>pät'nič</i> 'péntek' (vepsze)	165
<i>päyšānbū</i> 'csütörtök' (üzbégi)	36, 164
<i>pāDecä</i> 'péntek' (inkeri finn)	39, 125

<i>peća</i> 'péntek' (erza-mordvin)	95, 147
<i>penktadienis</i> 'péntek' (litván)	40, 142
<i>penşenbe</i> 'csütörtök' (türkmén)	35, 163
<i>peñed'eľ'ńik</i> 'hétfő' (zürjén)	39, 82
<i>perentakı</i> 'péntek' (inkeri finn)	71, 125
<i>perjantai</i> 'péntek' (finn)	71, 117
<i>perşembe</i> 'csütörtök' (törökországi török)	35, 163
<i>petak</i> 'péntek' (szerb-horvát)	39, 99, 157
<i>petek</i> 'péntek' (szlovén)	39, 99, 158
<i>petnića</i> 'péntek' (voják)	39
<i>petnića</i> 'péntek' (osztják)	39
<i>peť'ńića</i> 'péntek' (zürjén)	39, 170
<i>pěrnäŋ-khătël</i> 'vasárnap' (vogul)	79, 167
<i>péntek</i> (magyar)	5, 38, 99, 100, 144
<i>pəñäd'eľ'ńäk</i> 'hétfő' (moksa-mordvin)	39, 82, 146
<i>Pfinztag</i> 'csütörtök' (bajor-osztrák)	33, 85
<i>piatok</i> 'péntek' (szlovák)	39, 157
<i>piątek</i> 'péntek' (lengyel)	39, 140
<i>piättenččü</i> 'péntek' (karjalai)	131
<i>piektdiena</i> 'péntek' (lett)	40, 141
<i>pirmadienis</i> 'hétfő' (litván)	40, 141
<i>pirmdiena</i> 'hétfő' (lett)	40, 141
<i>pivàpäva</i> 'vasárnap' (lív)	75, 80, 142
<i>pjatk</i> 'péntek' (szorb)	39, 159
<i>pokči-arňa</i> 'csütörtök' (voják)	87, 91, 92, 168
<i>pondelok</i> 'hétfő' (szlovák)	82, 157
<i>pondělí</i> 'hétfő' (cseh)	82, 110
<i>pondžela</i> 'hétfő' (szorb)	82, 158
<i>pond'elnik</i> 'hétfő' (voják)	39, 82
<i>ponedeljak</i> 'hétfő' (szerb-horvát)	82, 97, 156
<i>ponedeljek</i> 'hétfő' (szlovén)	82, 97, 158
<i>poniedziałek</i> 'hétfő' (lengyel)	82, 140
<i>poñed'eľ'ńik</i> 'hétfő' (erza-mordvin)	94, 146
<i>poñädil'ńik</i> 'hétfő' (osztják)	39, 82,

<i>pońt'el'niχ</i> 'hétfő' (vogul)	82
<i>pukšon-nunal</i> 'kedd' (votják)	95, 168
<i>pùqlpāva</i> 'szombat' (lív)	142
<i>pūha</i> 'vasárnap' (inkeri finn)	75, 80, 125
<i>pūhapäev</i> 'vasárnap' (észt)	75, 80, 115
<i>pūhápäivü</i> 'vasárnap' (karjalai)	75, 80, 131
<i>pyhä</i> 'vasárnap' (finn)	75
<i>pyhäpäiv</i> 'vasárnap' (vepsze)	75, 80, 165
<i>qan-kön</i> 'szerda' (baskír)	95, 106
<i>qattu-kün</i> 'vasárnap' (nogaj)	149
<i>quarta feria</i> 'szerda' (latin)	33, 137
<i>quarta-feira</i> 'szerda' (portugál)	33, 53, 153
<i>quarta sabbati</i> 'szerda' (latin)	33, 137
<i>quinta feria</i> 'csütörtök' (latin)	33, 137
<i>quinta-feira</i> 'csütörtök' (portugál)	33, 153
<i>quinta sabbati</i> 'csütörtök' (latin)	33, 137
<i>reede</i> 'péntek' (észt)	70, 71, 115
<i>ruš-arña</i> 'vasárnap' (cseremisiz)	80, 91, 112
<i>sabado</i> 'szombat' (portugál)	5, 33, 36, 37, 153
<i>sabato</i> 'szombat' (olasz)	36, 37, 151
<i>sabbata</i> 'szombat' (latin)	32, 33, 36, 90, 138
<i>sabbatum</i> 'szombat' (latin)	32, 33, 37, 138
<i>salı</i> 'kedd' (nogaj)	148
<i>salı</i> 'kedd' (törökországi török)	162
<i>samedi</i> 'szombat' (francia)	36, 37, 64, 118
<i>Samstag</i> 'szombat' (német)	36, 37, 68, 88, 148
<i>Satharn</i> 'szombat' (ír)	65, 79, 126
<i>Saturday</i> 'szombat' (angol)	69, 104
<i>sábado</i> 'szombat' (spanyol)	36, 37, 64, 155
<i>sāt-atit-χōtal</i> 'péntek' (vogul)	43, 166
<i>sāt-aultaχtnè-χōtal</i> 'hétfő' (vogul)	83, 166
<i>sāt-ätit-khâtël</i> 'csütörtök' (vogul)	44, 166
<i>sāt-χätit-χōtal</i> 'szombat' (vogul)	43, 166
<i>sāt-χürmüt-χōtal</i> 'szerda' (vogul)	43, 166

<i>sāt-khōtīt-khātēl</i> 'péntek' (vogul)	44, 166
<i>sāt-khurmēt-khātēl</i> 'kedd' (vogul)	44, 166
<i>sāt-kitīt-χōtal</i> 'kedd' (vogul)	43, 166
<i>sāt-mot-khātēl</i> 'hétfő' (vogul)	44, 166
<i>sāt-nīlīt-χōtal</i> 'csütörtök' (vogul)	43, 166
<i>sāt-nīlīt-khātēl</i> 'szerda' (vogul)	44, 166
<i>sāt-puŋk-χōtal</i> 'vasárnap' (vogul)	44, 80, 89, 97, 100, 167
<i>sāt-sātīt-khātēl</i> 'szombat' (vogul)	44, 166
<i>sārsembi</i> 'szerda' (nogaj)	35, 148
<i>sārsenbi</i> 'szerda' (kazah)	35, 132
<i>seārad</i> 'szerda' (lapp)	39, 87, 135
<i>secunda feria</i> 'hétfő' (latin)	33, 137
<i>secunda sabbati</i> 'hétfő' (latin)	33, 137
<i>segunda-feira</i> 'hétfő' (portugál)	33, 74, 153
<i>sekmadienis</i> 'vasárnap' (litván)	40, 142
<i>senbi</i> 'szombat' (kazah)	35, 36, 37, 132
<i>sereDa</i> 'szerda' (inkeri finn)	39, 87, 125
<i>sered</i> 'szerda' (zürjén)	39, 87, 170
<i>sestdiena</i> 'szombat' (lett)	40, 141
<i>sešambe</i> 'kedd' (perzsa)	35, 152
<i>sešānbā</i> 'kedd' (üzbég)	36, 164
<i>sexta feria</i> 'péntek' (latin)	33, 137
<i>sexta sabbati</i> 'péntek' (latin)	33, 137
<i>sexta-feira</i> 'péntek' (portugál)	33, 153
<i>seysenbi</i> 'kedd' (kazah)	35, 132
<i>sišāmbe</i> 'kedd' (kazányi tatár)	36, 159
<i>sîmbătă</i> 'szombat' (román)	36, 37, 155
<i>sišenbe</i> 'kedd' (türkmén)	35, 163
<i>snein</i> 'vasárnap' (fríz)	68, 120
<i>sneon</i> 'szombat' (fríz)	119
<i>soāt-jät-khotēl</i> 'csütörtök' (vogul)	86, 166
<i>soāt-panšēm-khotēl</i> 'vasárnap' (vogul)	80, 89, 167
<i>soātèn-tūm-ütīt-khotēl</i> 'péntek' (vogul)	43, 166

<i>soâten-tûm-khotêl</i> 'hétfő' (vogul)	166
<i>soâtèn-tûm-khotèt-khotêl</i> 'szombat' (vogul)	43, 166
<i>soâtèn-tûm-khurmet-khotêl</i> 'szerda' (vogul)	43, 166
<i>soâtèn-tûm-mot-khotêl</i> 'kedd' (vogul)	43, 166
<i>soâtèn-tûm-nîlit-khotêl</i> 'csütörtök' (vogul)	43, 86, 166
<i>sobat</i> 'szombat' (vepsze)	37, 165
<i>sobota</i> 'szombat' (cseh)	36, 37, 111
<i>sobota</i> 'szombat' (lengyel)	36, 37, 140
<i>sobota</i> 'szombat' (szlovák)	36, 37, 157
<i>sobota</i> 'szombat' (szlovén)	37, 99, 158
<i>sobota</i> 'szombat' (szorb)	37, 159
<i>Sonnabend</i> 'szombat' (német)	69, 88, 148
<i>Sonntag</i> 'vasárnap' (német)	69, 75, 80, 148
<i>sotnabeaivi</i> 'vasárnap' (lapp)	71, 75, 80, 136
<i>sōvatta</i> 'szombat' (inkeri finn)	39, 125
<i>sōndag</i> 'vasárnap' (svéd)	69, 75, 80, 156
<i>søndag</i> 'vasárnap' (dán)	69, 75, 80, 115
<i>søndag</i> 'vasárnap' (norvég)	69, 75, 80, 150
<i>sreda</i> 'szerda' (szerb-horvát)	86, 98, 157
<i>sreda</i> 'szerda' (szlovén)	86, 98, 158
<i>średa</i> 'szerda' (szorb)	86, 158
<i>streda</i> 'szerda' (szlovák)	86, 157
<i>středa</i> 'szerda' (cseh)	86, 110
<i>subat</i> 'szombat' (sór)	36, 37
<i>subota</i> 'szombat' (szerb-horvát)	36, 37, 99, 157
<i>subota</i> 'szombat' (voják)	37, 39, 169
<i>subota</i> 'szombat' (zürjén)	5, 36, 37, 39, 170
<i>subòttà</i> 'szombat' (osztják)	36, 37, 39
<i>subuota</i> 'szombat' (jakut)	6, 36, 37
<i>subuta</i> 'szombat' (erza-mordvin)	36, 37, 39, 147
<i>sue'vet</i> 'szombat' (lapp)	5, 36, 37, 136
<i>suo;vvet</i> 'szombat' (lapp)	37, 136
<i>Sunday</i> 'vasárnap' (angol)	69, 75, 80, 104
<i>sunnudagr</i> 'vasárnap' (óskandináv)	74

<i>sunnudagur</i> 'vasárnap' (färöi)	69, 116
<i>sunnudagur</i> 'vasárnap' (izlandi)	69, 75, 80, 127
<i>sununtai</i> 'vasárnap' (finn)	71, 75, 80, 117
<i>suntaki</i> 'vasárnap' (inkeri finn)	71, 75, 125
<i>suovattu</i> 'szombat' (karjalai)	37, 131
<i>supot</i> 'szombat' (vogul)	36, 37, 167
<i>svētdiena</i> 'vasárnap' (lett)	40, 76, 80, 142
<i>szerda</i> (magyar)	5, 87, 98, 100, 144
<i>szombat</i> (magyar)	5, 36, 37, 99, 100, 144
<i>šereda</i> 'szerda' (votják)	39, 87
<i>šeredà</i> 'szerda' (osztják)	39, 87,
<i>šered</i> 'szerda' (zürjén)	170
<i>šéreda</i> 'szerda' (erza-mordvin)	39, 87, 146
<i>šéreta</i> 'szerda' (vogul)	87
<i>šroda</i> 'szerda' (lengyel)	86, 140
<i>šabat-kün</i> 'szombat' (karacsáj-balkár)	36, 37, 88, 128
<i>šabat</i> 'szombat' (örmény)	36, 37
<i>šabat'i</i> 'szombat' (grúz)	6, 36, 37
<i>šabbat-kün</i> 'szombat' (karaim)	36, 37, 84, 129
<i>šabbath</i> 'szombat' (héber)	4, 5, 23, 30, 31, 32, 36, 37, 40, 45, 68, 73, 77, 99, 123
<i>šambe</i> 'szombat' (perzsa)	35, 37, 153
<i>šaršambı</i> 'szerda' (baskír)	36, 107
<i>šaršembi</i> 'szerda' (kirgiz)	35, 132
<i>šavə-ši</i> 'kedd' (moksa-mordvin)	84, 146
<i>šāmat</i> 'szombat' (csuvas)	36, 37, 113
<i>šümbe</i> 'szombat' (baskír)	36, 37, 107
<i>šünbä</i> 'szombat' (azeri)	35, 36, 37, 105
<i>šünbä</i> 'szombat' (üzbég)	36, 37, 165
<i>šäršembi</i> 'szerda' (karakalpak)	35, 130
<i>šembi</i> 'szombat' (karakalpak)	6, 35, 37, 130
<i>šenbe</i> 'szombat' (türkmén)	6, 35, 36, 37, 164

<i>šeštadienis</i> 'szombat' (litván)	40, 142
<i>šeyšembi</i> 'kedd' (kirgiz)	35, 132
<i>šimbä</i> 'szombat' (kazányi tatár)	36, 37, 94, 160
<i>šišämbe</i> 'kedd' (baskír)	36, 106
<i>šiyšembi</i> 'kedd' (karakalpak)	35, 130
<i>šočmo</i> 'hétfő' (cseremisiz)	83, 111
<i>štvrtok</i> 'csütörtök' (szlovák)	39, 157
<i>štwórtk</i> 'csütörtök' (szorb)	39, 158
<i>šumat-keče</i> 'szombat' (cseremisiz)	36, 37, 112
<i>šumot</i> 'szombat' (vojtyák)	36, 37, 169
<i>tadil</i> 'kedd' (szír)	84
<i>targu-če</i> 'vasárnap' (erza-mordvin)	147
<i>tatar-atnasě</i> 'péntek' (kazányi tatár)	91, 160
<i>teisipäev</i> 'kedd' (észti)	41, 74, 115
<i>terça-feira</i> 'kedd' (portugál)	33, 153
<i>tertia feria</i> 'kedd' (latin)	33, 137
<i>tertia sabbati</i> 'kedd' (latin)	33, 137
<i>Thursday</i> 'csütörtök' (angol)	4, 69, 104
<i>tiisdei</i> 'kedd' (fríz)	69, 119
<i>tiistai</i> 'kedd' (finn)	71, 86, 117
<i>tirsdag</i> 'kedd' (dán)	69, 114
<i>tirsdag</i> 'kedd' (norvég)	69, 86, 149
<i>tisdag</i> 'kedd' (svéd)	4, 69, 86, 156
<i>tīstaki</i> 'kedd' (inkeri finn)	71, 125
<i>toinargi</i> 'kedd' (karjalai)	41, 76, 130
<i>toispäivä</i> 'kedd' (inkeri finn)	41, 70, 125
<i>toissarGi</i> 'kedd' (inkeri finn)	41, 77, 125
<i>tongersdei</i> 'csütörtök' (fríz)	69, 119
<i>torsdag</i> 'csütörtök' (dán)	69, 114
<i>torsdag</i> 'csütörtök' (norvég)	69, 149
<i>torsdag</i> 'csütörtök' (svéd)	69, 156
<i>torstai</i> 'csütörtök' (finn)	71, 117
<i>tožnarg</i> 'kedd' (vepsze)	41, 76, 165
<i>torek</i> 'kedd' (szlovén)	39, 98, 158

<i>trečiadienis</i> 'szerda' (litván)	40, 141
<i>trešdiena</i> 'szerda' (lett)	40, 141
<i>tuyan-kõn</i> 'hétfő' (baskír)	83, 106
<i>tuyan-kõn</i> 'hétfő' (kazányi tatár)	83, 159
<i>Tuesday</i> 'kedd' (angol)	69, 103
<i>tunti-kun</i> 'hétfő' (csuvas)	83, 112
<i>tuqžnapāva</i> 'kedd' (lív)	41, 142
<i>týsdagur</i> 'kedd' (färöi)	69, 116
<i>t'a-maço</i> 'vasárnap' (kabard)	75, 80
<i>priðjudagur</i> 'kedd' (izlandi)	33, 69, 85, 126
<i>udmurt-arña</i> 'péntek' (votják)	91, 92, 168
<i>ulu-adna</i> 'péntek' (kazányi tatár)	91, 160
<i>uris-atna</i> 'vasárnap' (miser tatár)	80, 91, 162
<i>urış-atnesě-kõn</i> 'vasárnap' (kazányi tatár)	80, 91, 161
<i>urus-ađna-kõn</i> 'vasárnap' (baskír)	80, 91, 108
<i>utorok</i> 'kedd' (szlovák)	39, 98, 157
<i>una sabbati</i> 'vasárnap' (latin)	33, 80, 138
<i>utorak</i> 'kedd' (szerb-horvát)	39, 98, 156
<i>úterý</i> 'kedd' (cseh)	39, 110
<i>vasárnap</i> (magyar)	5, 80, 94, 97, 99, 100, 101, 145
<i>vástupejvi</i> 'péntek' (lapp)	70, 79, 135
<i>vür-ži</i> 'szerda' (moksa-mordvin)	95, 146
<i>vendredi</i> 'péntek' (francia)	64, 118
<i>venerdi</i> 'péntek' (olasz)	64, 150
<i>veža-lun</i> 'vasárnap' (zürjén)	76, 80, 170
<i>veskrešennä</i> 'vasárnap' (zürjén)	39
<i>vevternik</i> 'kedd' (zürjén)	39, 169
<i>viernes</i> 'péntek' (spanyol)	64, 155
<i>viļ-lun</i> 'hétfő' (zürjén)	83, 169
<i>vineri</i> 'péntek' (román)	64, 154
<i>vir-nunal</i> 'szerda' (votják)	95, 167
<i>vījespäivä</i> 'péntek' (inkeri finn)	41, 125
<i>vīrs-arni-kun</i> 'vasárnap' (csuvas)	80, 91, 114

<i>vordiskon-nunal</i> 'hétfő' (votják)	83, 167
<i>votorník</i> 'kedd' (zürijén)	169
<i>vrijdag</i> 'péntek' (holland)	69, 124
<i>vuossarga</i> 'hétfő' (lapp)	41, 77, 134
<i>Wednesday</i> 'szerda' (angol)	4, 69, 85, 103
<i>woansdei</i> 'szerda' (fríz)	69, 119
<i>woensdag</i> 'szerda' (holland)	69, 85, 123
<i>wtorek</i> 'kedd' (lengyel)	39, 74, 140
<i>wutora</i> 'kedd' (szorb)	39, 158
<i>wür-geče</i> 'szerda' (cseremis)	95, 111
<i>xan-kün</i> 'szerda' (karaim)	84, 95, 129
<i>xuicaubon</i> 'vasárnap' (oszet)	75, 80
<i>yakšambe</i> 'vasárnap' (perzsa)	35, 80, 153
<i>yaum al-aḥad</i> 'vasárnap' (arab)	34, 80, 105
<i>yaum al-arbi'ā</i> 'szerda' (arab)	34, 104
<i>yaum al-ḡum'a</i> 'péntek' (arab)	34, 105
<i>yaum al-ḥamīs</i> 'csütörtök' (arab)	34, 105
<i>yaum al-ithnain</i> 'hétfő' (arab)	34, 74, 104
<i>yaum as-sabt</i> 'szombat' (arab)	34, 105
<i>yaum ath-thalātā</i> 'kedd' (arab)	34, 104
<i>yäkšämbe</i> 'vasárnap' (baskír)	36, 80, 108
<i>yäkšämbe</i> 'vasárnap' (kazanyi tatár)	36, 80, 161
<i>yekšembi</i> 'vasárnap' (karakalpak)	36, 130
<i>yekšenbe</i> 'vasárnap' (türkmén)	35, 80, 164
<i>yex-baš-kün</i> 'hétfő' (karaim)	84, 128
<i>yex-kün</i> 'vasárnap' (karaim)	77, 80, 84, 129
<i>yix-kün</i> 'vasárnap' (örmény-kipcsak)	77, 80
<i>yoma</i> 'péntek' (baskír)	92, 107
<i>yōm ḥ^amīšī</i> 'csütörtök' (héber)	32, 123
<i>yōm r^ebī'ī</i> 'szerda' (héber)	31, 123
<i>yōm rī'šōn</i> 'vasárnap' (héber)	31, 80, 123
<i>yōm š^etīšī</i> 'kedd' (héber)	31, 123
<i>yōm šēnī</i> 'hétfő' (héber)	31, 85, 122
<i>yōm šīšī</i> 'péntek' (héber)	32, 123

<i>yuma</i> 'péntek' (nogaj)	92, 148
<i>yuma-ertesi</i> 'szombat' (nogaj)	88, 149
<i>yumâ</i> 'péntek' (türkmén)	92, 163
<i>yun-kun</i> 'szerda' (csuvas)	95, 113
<i>yümä</i> 'péntek' (azeri)	92, 105
<i>yümä aχšami</i> 'csütörtök' (azeri)	87, 105
<i>zaterdag</i> 'szombat' (holland)	69, 124
<i>zondag</i> 'vasárnap' (holland)	69, 75, 80, 124
<i>žekšemi</i> 'vasárnap' (kirgiz)	35, 80, 133
<i>žeksemi</i> 'vasárnap' (kazah)	35, 80, 132
<i>žuma</i> 'péntek' (karakalpak)	92, 130
<i>žuma</i> 'péntek' (kazah)	92, 132
<i>žuma</i> 'péntek' (kirgiz)	133
<i>žumä</i> 'péntek' (üzbég)	165

b) Cirill betűvel lejegyzett szavak mutatója

<i>аўторак</i> 'kedd' (belorusz)	39, 108
<i>вівторок</i> 'kedd' (ukrán)	39, 164
<i>воскресенье</i> 'vasárnap' (orosz)	78, 151
<i>вторник</i> 'kedd' (bolgár)	39, 74, 98, 109
<i>вторник</i> 'kedd' (macedón)	39, 143
<i>вторник</i> 'kedd' (orosz)	4, 39, 74, 151
<i>недела</i> 'vasárnap' (macedón)	78, 80, 143
<i>неделя</i> 'vasárnap' (bolgár)	78, 80, 109
<i>неділя</i> 'vasárnap' (ukrán)	78, 80, 164
<i>нядзеля</i> 'vasárnap' (belorusz)	78, 80, 108
<i>панядзелак</i> 'hétfő' (belorusz)	82, 108
<i>петок</i> 'péntek' (macedón)	39, 143
<i>петък</i> 'péntek' (bolgár)	39, 99, 109
<i>понеделник</i> 'hétfő' (bolgár)	82, 97, 109
<i>понеделник</i> 'hétfő' (macedón)	82, 143
<i>понеделник</i> 'hétfő' (orosz)	82, 151

<i>понеділок</i> 'hétfő' (ukrán)	82, 164
<i>пятница</i> 'péntek' (orosz)	4, 39, 151
<i>пятниця</i> 'péntek' (ukrán)	39, 164
<i>пятніца</i> 'péntek' (belorusz)	39, 108
<i>сабота</i> 'szombat' (macedón)	37, 143
<i>серада</i> 'szerda' (belorusz)	86, 108
<i>середа</i> 'szerda' (ukrán)	86, 164
<i>среда</i> 'szerda' (macedón)	86, 143
<i>среда</i> 'szerda' (orosz)	5, 86, 151
<i>сряда</i> 'szerda' (bolgár)	86, 98, 109
<i>субота</i> 'szombat' (orosz)	36, 37, 151
<i>субота</i> 'szombat' (belorusz)	36, 37, 108
<i>субота</i> 'szombat' (ukrán)	36, 37, 164
<i>събота</i> 'szombat' (bolgár)	36, 37, 99, 109
<i>чацвер</i> 'csütörtök' (belorusz)	39, 108
<i>четвер</i> 'csütörtök' (ukrán)	39, 164
<i>четверг</i> 'csütörtök' (orosz)	4, 39, 151
<i>четврток</i> 'csütörtök' (macedón)	39, 143
<i>четвъртък</i> 'csütörtök' (bolgár)	39, 98, 109

c) Görög nevek mutatója

<i>Δευτέρα</i> 'hétfő'	32, 74, 120
<i>δευτέρα σαββάτου</i> 'hétfő'	32, 82, 120
<i>ἡμέρα Ἀρεως</i> 'kedd'	62, 121
<i>ἡμέρα Ἀφροδίτης</i> 'péntek'	62, 122
<i>ἡμέρα Διός</i> 'csütörtök'	62, 121
<i>ἡμέρα Ἑρμου</i> 'szerda'	62, 121
<i>ἡμέρα Ἡλίου</i> 'vasárnap'	62, 80, 122
<i>ἡμέρα Κρόνου</i> 'szombat'	62, 122
<i>ἡμέρα Σελήνης</i> 'hétfő'	62, 121
<i>Κυριακή</i> 'vasárnap'	32, 121
<i>Κυριακή ἡμέρα</i> 'vasárnap'	32, 74, 75, 80, 121

<i>μία σαββάτου</i> 'vasárnap'	26, 32, 74, 80, 121
<i>παρασκευή</i> 'péntek'	6, 32, 84, 88, 120
<i>Παρασκευή</i> 'péntek'	32, 120
<i>Πέμπτη</i> 'csütörtök'	32, 120
<i>πέμπτη σαββάτου</i> 'csütörtök'	32, 120
<i>πρώτη σαββάτου</i> 'vasárnap'	32, 74, 85, 121
<i>Σάββατο</i> 'szombat'	32, 121
<i>σάββατον</i> 'szombat'	26, 32, 34, 36, 37, 38, 78, 90, 121
<i>Τετάρτη</i> 'szerda'	32, 120
<i>τετάρτη σαββάτου</i> 'szerda'	32, 120
<i>Τρίτη</i> 'kedd'	32, 120
<i>τρίτη σαββάτου</i> 'kedd'	32, 120

Irodalom

- ACHARD 1983: Claude-François Achard, Vocabulaire français–provençal. Slathine Reprint, Genève–Paris (eredeti kiadás: 1785).
- AGYAGÁSI 1982: Agyagási Klára, On the Edition of Chuvash Literary Sources. In: Chuvash Studies. Ed. by András Róna-Tas. Akadémiai Kiadó, Budapest. 7–17.
- AGYAGÁSI 2001: Agyagási Klára, Középbulgár nyelvjárások, középbulgár nyelvállapot. In: Néptörténet – Nyelvtörténet. A 70 éves Róna-Tas András köszöntése (szerk. Károly László–Kincses Nagy Éva). Szeged. 1–17.
- AGYAGÁSI 2005: Адягаши Клара, Ранние русские заимствования тюркских языков волго-камского ареала I. Этимологический справочник. Kossuth Egyetemi Kiadó, Debrecen.
- АНМ = Р. Г. Ахметьянов, Сравнительное исследование татарского и чувашского языков. Наука, Москва, 1978.
- АКОВИРОВ–МИНАЛОВ 1988: С. Ф. Аковиров–Г. Н. Михайлов, Узбекско–русский словарь. Узбекская Советская энциклопедия, Ташкент.
- ALE = Atlas Linguarum Europae. Volume I – Commentaires (red. Mario Alinei et al.). Van Gorcum, Assen, 1983.
- ASMARIN 1928–52: Н. И. Ашмарин, Словарь чувашского языка 1–17. Чувашское государственное издательство, Казань–Чебоксары.
- AZIZBEKOV 1965: Х. А. Азизбеков, Азербайджанско–русский словарь. Азербайджанское государственное издательство, Баку.
- BABITS–PORSCHT 1989: Babits Antal–Porscht Frigyes, Zsidó ünnepek.
- BAŃKOWSKI 2000: Andrzej Bańkowski, Etymologiczny słownik języka polskiego. Wydawnictwo Naukowe PWN, Warszawa.
- BARANOV 1984: Х. К. Баранов, Арабско–русский словарь. Русский язык, Москва.

- BARONAS 1967: Jonas Baronas, Rusu–lietuviu kalbu zodynas. Русско–литовский словарь. Mintis, Vilnius.
- BASZKAKOV 1963: Н. А. Баскаков, Ногайско–русский словарь. Государственное издательство иностранных и национальных словарей, Москва.
- BASZKAKOV 1967: Н. А. Баскаков, Русско–каракалпакский словарь. Советская энциклопедия, Москва.
- BASZKAKOV 1968: Н. А. Баскаков–Б. А. Каррыев–М. Я. Хамзаев, Туркменско–русский словарь. Советская энциклопедия, Москва.
- BASZKAKOV 1974: Н. А. Баскаков–А. Зайончковский–С. М. Шапшала, Караимско–русско–польский словарь. Русский язык, Москва.
- BATTISTI–ALESSIO 1952: Carlo Battisti–Giovanni Alessio, Dizionario etimologico italiano. G. Barbèra, Firenze.
- BAUMGARTNER–MÉNARD 1996: Emmanuèle Baumgartner–Philippe Ménard, Dictionnaire étymologique et historique de la langue française. Librairie générale française, Paris.
- BÁLINT 1877: Szentkatolnai Bálint Gábor, Kazáni-tatár nyelvtan. A Magyar Tudományos Akadémia kiadása, Budapest.
- BEKE 1997–99: Beke Ödön, Mari nyelvjárási szótár. Unter Mitarbeit von Zs. Velenyák und J. Erdődi. Neu redigiert von G. Bereczki. Bearbeitet von M. Kuznecova. Herausgegeben von J. Pusztay. Berzsényi Dániel Tanárképző Főiskola, Szombathely.
- BEZLAJ 1976: France Bezljaj, Etimološki slovar slovenskega jezika. Slovenska Akademija Znanosti in Umetnosti, Ljubljana.
- Biblia Téka CD-ROM. Arcanum, Budapest.
- BICKERMAN 1963: Elias Bickerman, Chronologie. B. G. Teubner Verlagsgesellschaft, Leipzig.
- BL = Harald Bjorvald–Fredrik Otto Lindeman, Våre arveord. Etymologisk ordbok. Novus forlag, Oslo, 2000.
- BLOCH–WARTBURG 1964: Oscar Bloch–Walther von Wartburg, Dictionnaire étymologique de la langue française. Presses Universitaires de France, Paris.

- BOLL–BEZOLD 1987: Franz Boll–Carl Bezold, Csillaghit és csillagfejtés. Helikon, Budapest.
- BRØNDSTED 1983: Johannes Brøndsted, A vikingek. Corvina Kiadó, Budapest.
- BRÜCKNER 2000: Aleksander Brückner, Słownik etymologiczny języka polskiego. Wiedza Powszechna, Warszawa.
- BTSZ = Biblikus teológiai szótár (főszerk. Xavier Léon-Dufour). Szent István Társaság, Budapest, 1972.
- BUCK 1954: Carl Buck, A Dictionary of Selected Synonyms in the Principal Indo-European Languages. Chicago.
- BUGEJA 1988: Paul Bugeja, Kelmet il-Malti. Dizzjunarju Malti–Ingliz–Malti. Dictionary Maltese–English–Maltese. Associated News, Floriana.
- BURANOVA 2000: Л. Буранова, Традиционный удмуртский календарь. In: Финно-угорский Вестник 19/3: 25–29. Йошкар-Ола.
- CHERPILLOD 1988: André Cherpillod, Dictionnaire etymologique des noms d'hommes et de dieux. Masson, Paris.
- CIORANESCU 1958: Alejandro Cioranescu, Diccionario Etimológico Rumano. Universidad de La Laguna.
- COROMINAS 1954: Joan Corominas, Diccionario crítico etimológico de la lengua castellana. A. Francke AG Verlag, Bern.
- CSERNIH 1999: П. Я. Черных, Историко-этимологический словарь современного русского языка. Русский язык, Москва.
- DAUZAT 1994: Albert Dauzat–Jean Dubois–Henri Mitterand, Dictionnaire étymologique et historique du français. Larousse, Paris.
- DĀLE 1963: P. Dāle–A. Gūtmanis–O. Loginova–L. Marauska–L. Markarova–N. Ozoliņa–A. Skalberga, Latviešu–krievu vārdnīca. Latvijas valsts izdevniecība, Rīgā.
- DMITRIJEV 1951: Н. К. Дмитриев, Русско–чувашский словарь. Государственное издательство иностранных и национальных словарей, Москва.
- DÖMÖTÖR 1978: Dömötör Tekla, A germánok. In: Mitológiai ábécé. Gondolat Kiadó, Budapest. 200–218.

- ERNOUT–MEILLET 1960: Alfred Ernout–Antoine Meillet, Dictionnaire étymologique de la langue latine. Histoire des mots. C. Klincksieck, Paris.
- ERS = Б. А. Серебренников–Р. Н. Бузакова–М. В. Мосин, Эрзянско–русский словарь. Русский язык, Дигора, Москва, 1993.
- EVANS–THOMAS 1976: Harold Meurig Evans–W. O. Thomas, The Complete Welsh–English, English–Welsh Dictionary. Christopher Davies Cyf., Swansea.
- EWUNG = Etymologisches Wörterbuch des Ungarischen (főszerk. Benkő Loránd). Akadémiai Kiadó, Budapest, 1992.
- FEDOTOV 1968: М. П. Федотов, Исторические связи чувашского языка с волжскими и пермскими финно-угорскими языками. Чувашский государственный университет, Чебоксары.
- FEIST 1939: Sidmund Feist, Vergleichendes Wörterbuch der Gotischen Sprache. E. K. Brill, Leiden.
- FOKOS 1959: Fokos-Fuchs Dávid, Syrjänisches Wörterbuch I–II. Akadémiai Kiadó, Budapest.
- FOURVIÈRES 1973: Xavier de Fourvières, Dictionnaire provençal–français et français–provençal. Lou Pichot Tresor, Aubanel.
- FRAENKEL 1955: Ernst Fraenkel, Litauisches etymologisches Wörterbuch. Carl Winter Universitätsverlag, Heidelberg–Vandenhoeck & Ruprecht, Göttingen.
- FRISK 1960–72: Hjalmar Frisk, Griechisches etymologisches Wörterbuch. Carl Winter Universitätsverlag, Heidelberg.
- FT = Hjalmar Falk–Alf Torp, Etymologisk ordbog over det norske og det danske sprog. Bjørn Ringstrøms Antikvariat, Oslo, 1991. (A szótár eredeti, német nyelvé kiadása: Norwegisch–dänisches etymologisches Wörterbuch. Carl Winter Universitätsverlag, Heidelberg, 1910.)
- GAFFIOT 2000: Félix Gaffiot, Dictionnaire latin–français. Nouvelle édition revue et augmentée sous la direction de Pierre Flobert. Hachette-Livre, Paris.

- GANYUJEVA 1988: Ф. А. Ганиева, Татарско–русский словарь. Татарское книжное издательство, Казань.
- GAZDA–MARIK 1982: ifj. Gazda István–Marik Miklós, Csillagászat-történeti ABC. Tankönyvkiadó, Budapest.
- GGB = Gearrfhoclóir Gaeilge–Béarla. Roinn Oideachais, Baile Átha Cliath [Dublin], 1981.
- GEBAUER 1970: Jan Gebauer, Slovník staročesky. Československé Akademie Věd, Praha.
- GENETZ 1891: Arvid Genetz, Kuollan Lapin murteiden sanakirja ynnä kielennäytteitä. Bidrag till kännedom af Finlands natur och folk 50. Finska vetenskaps-societeten, Helsingfors.
- GESENIUS 1962: Wilhelm Gesenius, Hebräisches und aramäisches Handwörterbuch über das Alte Testament. 17. Auflage. Springer-Verlag, Berlin–Göttingen–Heidelberg.
- GESZTELYI 1988: Gesztelyi Tamás, A római vallás története. Egyetemi jegyzet. Tankönyvkiadó, Budapest.
- GESZTELYI–HAVAS 1999: Gesztelyi Tamás–Havas László, Az antikvitás kronológiája. In: Bevezetés az ókortudományba III. (Szerk. Havas László–Tegyey Imre.) Kossuth Egyetemi Kiadó, Debrecen. 235–272.
- GOLDEN 1995: Peter B. Golden, Days of the Week in Turkic: Notes on the Cumano–Qipčaq Pattern. In: Acta Orientalia Hungaricae 48: 363–375.
- GORGUEJEV 1979: Ф. И. Гордеев, Этимологический словарь марийского языка. Том I. А–Б. Марийское книжное издательство, Йошкар-Ола.
- GRAVES 1970: Robert Graves, A görög mítoszok I. Európa Könyvkiadó, Budapest.
- GRUNDSTRÖM 1946–54: Harald Grundström, Lulelappisches Wörterbuch I–IV. Auf Grund von K. B. Wiklunds, Björn Collinders und eigenen Aufzeichnungen ausgearbeitet von Harald Grundström. A.-B. Lundequistska Bokhandeln, Uppsala–Einar Munksgaard, København.

- GRUNDY 1999: The Oxford Irish Minidictionary. Editorial Manager Valerie Grundy, editor Breandán Ó Cróinin, consultant Aidan Doyle. Oxford University Press, Oxford.
- HAHN 1975: Hahn István, Róma istenei. Gondolat Kiadó, Budapest.
- HAHN 1980: Hahn István, Istenek és népek. Minerva Kiadó, Budapest.
- HAHN 1998: Hahn István, Naptári rendszerek és időszámítás. Filum Kiadó, Budapest.
- HAMILTON 1992: Edith Hamilton, Görög és római mitológia. Holnap Kiadó, Budapest. 21–33.
- HÄKKINEN 2004: Kaisa Häkkinen, Nykysuomen etymologinen sanakirja. WSOY, Helsinki.
- HETESI 2003: Hetesi Zsolt, Hogyan jött létre jelenlegi naptárunk? Rövid naptártörténet. In: Rubicon 2003/5: 18–23.
- HOLLADAY 1971: William Holladay, A Concise Hebrew and Aramic Lexicon of the Old Testament. E. J. Brill, Leiden.
- HOLUB–KOPEČNÝ 1952: Josef Holub–František Kopečný, Etymologický slovník jazyka českého. Státní nakladatelství učebnic, Praha.
- HONTI 1993: Honti László, Die Grundzahlwörter der uralischen Sprachen. Akadémiai Kiadó, Budapest.
- ITKONEN, E. 1960: Erkki Itkonen, Lappische Chrestomathie mit grammatikalischem Abriss und Wörterverzeichnis. Apuneuvoja suomalais-ugrilaisten kielten opintoja varten 7. Suomalais-ugrilainen Seura, Helsinki.
- ITKONEN, T. I. 1958: T. I. Itkonen, Koltan- ja kuolanlapin sanakirja I–II. Lexica Societatis Fenno-Ugricae XV. Suomalais-ugrilainen Seura, Helsinki.
- JEDIN 1998: Hubert Jedin, A zsinatok története. Ecclesia, Budapest.
- JELKÉPTÁR 1990: Hoppál Mihály–Jankovics Marcell–Nagy András–Szemadám György, Jelképtár. Helikon, Budapest.
- JENČ 1986: Helmut Jenč, Wörterbuch Deutsch–Obersorbisch. VEB Domowina-Verlag, Bautzen.

- JENNI–WESTERMANN 1971: Ernst Jenni–Claus Westermann, Theologisches Handwörterbuch zum Alten Testament. Chr. Kaiser Verlag, München–Theologischer Verlag, Zürich.
- JÓHANNESSON 1951–56: Alexander Jóhannesson, Isländisches etymologisches Wörterbuch. A. Francke AG Verlag, Bern.
- JUDAHIN 1965: К. К. Юдахин, Киргизско–русский словарь. Советская энциклопедия, Москва.
- KÁKOSY 1978: Kákosy László, Egyiptomi és antik csillaghit. Akadémiai Kiadó, Budapest.
- KÁKOSY 1979: Kákosy László, Ré fiai. Gondolat Kiadó, Budapest.
- KÁKOSY 1987: Kákosy László, Az egyiptomi asztrológiáról. In: BOLL–BEZOLD 1987: 91–99. (Függelék.)
- KAKUK 1996: Kakuk Zsuzsa, Mischärtatarische Texte mit Wörterverzeichnis. Studia Uralo-Altaica 38. Szeged.
- KARIMOV–DMITRIJEV 1954: Г. Р. Каримов–Н. К. Дмитриев, Русско–башкирский словарь. Государственное издательство иностранных и национальных словарей, Москва.
- KARJALAINEN 1948: K. F. Karjalainen, Ostjakisches Wörterbuch I–II. Bearbeitet und herausgegeben von Y. H. Toivonen. Lexica Societatis Fenno-Ugricae X. Suomalais-ugrilainen Seura, Helsinki.
- KBL = Keresztyén Bibliai Lexikon (szerk. Bartha Tibor). Magyarországi Református Egyház Kálvin János Kiadója, Budapest, 1995.
- KETTUNEN 1938: Lauri Kettunen, Livisches Wörterbuch mit grammatischer Einleitung. Lexica Societatis Fenno-Ugricae V. Suomalais-ugrilainen Seura, Helsinki.
- KISBÁN 1998: Kisbán Gyula (szerk.), Csillagászati kislexikon. (A tudás könyvtára.) Fiesta–Saxum Kiadó, Budapest.
- KISS 1976: Kiss Lajos, Szláv tükörszók és tükörjelentések a magyarban. Nyelvtudományi Értekezések 92. Budapest.
- KLEIN 1966: Ernest Klein, A Comprehensive Etymological Dictionary of the English Language. Elsevier Publishing Co., Amsterdam–London–New York.
- KLÍMA 1983: Josef Klíma, Mezopotámia. Gondolat Kiadó, Budapest.

- KLUGE 1967: Friedrich Kluge, Etymologisches Wörterbuch der deutschen Sprache. 20. Auflage. Bearbeitet von Walther Mitzka. Walter de Gruyter, Berlin.
- KNIEZSA 1955: Kniezsa István, A magyar nyelv szláv jövevényszavai I/1. Akadémiai Kiadó, Budapest.
- KOEHLER–BAUMGARTNER 1953: Ludwig Koehler–Walter Baumgartner, Lexicon Veteris Testamenti libros. E. J. Brill, Leiden.
- KOMORÓCZY 1985: Komoróczy Géza, Mezopotámia története az őskortól a perzsa hódításig. In: Hahn István–Kákossy László–Komoróczy Géza, Az ókor története II. Tankönyvkiadó, Budapest. 87–210.
- KONESKI 1986: Блаже Конески, Речник на македонскиот јазик, со српскохрватски толкувања. Македонска книга, Скопје.
- KORHONEN, M. 1981: Mikko Korhonen, Johdatus lapin kielen historiaan. Suomalaisen Kirjallisuuden Seura, Helsinki.
- KORHONEN, O. 1973: Olavi Korhonen, Sámigir'ji sámigielas–ruotagillii, ruotagielas–sámigillii. Samisk–svensk, svensk–samisk ordbok. Sámiid Álbmutallaskuv'la. Jokkmokk.
- KOZMÁCS 2002: Kozmács István, Udmurt–magyar szótár. Savaria University Press, Szombathely.
- KÖBLER 1993: Gerhard Köbler, Wörterbuch des althochdeutschen Sprachschatzes. Ferdinand Schöningh, Paderborn–München–Wien–Zürich.
- KÖVES-ZULAUF 1995: Thomas Köves-Zulauf, Bevezetés a római vallás és monda történetébe. Telosz Kiadó, Budapest.
- LAGERCRANTZ 1939: Eliel Lagercrantz, Lappischer Wortschatz I–II. Lexica Societatis Fenno-Ugricae VI. Suomalais-ugrilainen Seura, Helsinki.
- LAMBTON 1954: Ann K. S. Lambton, Persian Vocabulary. Cambridge University Press, Cambridge.
- LEWIS 2005: D. Geraint Lewis, Welsh–English, English–Welsh Dictionary. Geddes and Grosset, David Dale House, New Lanark.

- LIGETI 1976: Ligeti Lajos, A magyar nyelv török kapcsolata és ami körülöttük van II. Magyar Nyelv 72: 129–136.
- LIGETI 1986: Ligeti Lajos, A magyar nyelv török kapcsolatai a honfoglalás előtt és az Árpád-korban. Akadémiai Kiadó, Budapest.
- LUKKARI 1974: Pekka Lukkari, Saamelais-suomalainen sanakirja. Sami–suoma sadnekirji. Sami čuvgetusseärvvi toaimmatusak 34. Sami čuvgetusseärvvi, Helsinki.
- MACHEK 1956: Václav Machek, Etymologický slovník jazyka českého a slovenského. Československé Akademie Věd, Praha.
- MACHEK 1971: Václav Machek, Etymologický slovník jazyka českého. Československé Akademie Věd, Praha.
- MAHLER 1915: Mahler Ede, Ókori chronológiai kutatások. In: Értekezések a történeti tudományok köréből. A Magyar Tudományos Akadémia II. osztályának rendeletéből 24/1.
- MAHLER 1917: Mahler Ede, Naptárunk újjáalakítása és a húsvétkérdés. In: Értekezések a történeti tudományok köréből. A Magyar Tudományos Akadémia II. osztályának rendeletéből 24/7.
- МАХМУДОВ–МУСЗАБАЕВ 1987: X. Махмудов–Г. Мусабаев, Казахско–русский словарь. Главная редакция Казахской советской энциклопедии, Алма-Ата.
- MAKSZJUTOVA 1970: Н. X. Максютлова, Словарь башкирских говоров. Уфа.
- MARKIANOVA–BOJKO 1996: Людмила Маркианова–Татьяна Бойко, Карельско–русский словарь (ливвковское наречие). Карелия, Петрозаводск.
- MATICSÁK 1999: Maticsák Sándor, A vogul napnevek rendszere. In: Folia Uralica Debreceniensia 6: 101–112. Debrecen.
- MATICSÁK 2000: Maticsák Sándor, A napnevek a volgai finnugor nyelvekben. In: Folia Uralica Debreceniensia 7: 89–98. Debrecen.
- MATICSÁK 2003a: Maticsák Sándor, A napok megnevezése a votjákban. In: Permistica et Uralica – Ünnepi könyv Csúcs Sándor tiszteletére. Fenno-Ugrica Pázmániensia 1: 166–175. Piliscsaba.

- MATICSÁK 2003b: Maticsák Sándor, Az újperzsa *ādīna* 'péntek' képviselete a Volga–Káma vidéki finnugor és törökségi nyelvekben. In: Ünnepi kötet Honti László tiszteletére, 285–290. Budapest.
- MATICSÁK 2003c: Maticsák Sándor, Vándorló napnevek: vasárnap. In: Köszöntő könyv Nyirkos István tiszteletére. Magyar Nyelvjárások 61: 415–425. Debrecen.
- MATICSÁK 2004: Maticsák Sándor, A hét napjainak megnevezése a lappban. In: Folia Uralica Debreceniensia 11: 87–101. Debrecen.
- MÄGISTE 1982–83: Julius Mägiste, Estnisches etymologisches Wörterbuch I–XII. Finnisch-ugrische Gesellschaft, Helsinki.
- MELICH 1905: Melich János, Szláv jövevényszavaink I/2. A magyar nyelv keresztény terminológiája. A Magyar Tudományos Akadémia kiadása, Budapest.
- MELICH 1938: Melich János, Jelentéstani kérdések. A Magyar Nyelv-tudományi Társaság Kiadványai 42. Budapest.
- MEYER-LÜBKE 1924: Wilhelm Meyer-Lübke, Romanisches etymologisches Wörterbuch. Carl Winter Universitätsverlag, Heidelberg.
- MÉSZÁROS–SIRMANKINA 2003: Mészáros Edit–Raisza Sirmankina, Erza-mordvin–magyar szótár. Savaria University Press, Szombathely.
- MIKLOSICH 1970: Franz von Miklosich, Etymologisches Wörterbuch der slavischen Sprachen. Philo Press, Amsterdam (eredeti kiadás: 1880).
- MITENC = Mitológiai enciklopédia I–II. (Főszerk: Sz. A. Tokarev.) Gondolat Kiadó, Budapest, 1988.
- MOLDANOVA 1988: С. П. Молданова–Е. А. Немисова–В. Н. Ремезанова, Хантыйско–русский, русско–хантыйский словарь. Просвещение, Ленинград.
- MOLINER 1970: María Moliner, Diccionario de uso del Español. Gredos, Madrid.
- MOÓR 1964: Moór Elemér, A hét napjainak elnevezése nyelvünkben. In: Magyar Nyelvőr 88: 188–196.

- MOSNIKOFF 1980: Jouni Mosnikoff, Sää'nnoccâmke'rtj säämas da lääddas. Sanahakemisto koltaksi ja suomeksi. Kouluhallitus, Helsinki.
- MOSNIKOFF–SAMMALLAHTI 1988: Jouni Mosnikoff–Pekka Sammallahhti, U'cc sääm–lää'dd sää'nnkearjaž. Pieni koltansaame–suomi sanakirja. Jorgaleaddji Oy, Ohcejohka.
- MRS = Б. А. Серебrenников–А. П. Феокистов–О.Е. Поляков, Мокшанско–русский словарь. Русский язык, Дигора, Москва, 1998.
- MUNKÁCSI 1890: Munkácsi Bernát, Votják szótár. A Magyar Tudományos Akadémia kiadása, Budapest.
- MUNKÁCSI 1912–13a: Munkácsi Bernát, Osttürkisch *učar* 'Markt'. In: Keleti Szemle 13: 224.
- MUNKÁCSI 1912–13b: Munkácsi Bernát, Ungar. *hét-fő* 'Montag'. In: Keleti Szemle 13: 350–356.
- MUNKÁCSI 1926: Munkácsi Bernát, Die heidnische Namen der Wochentage bei den alten Völkern des Volga-Uralgebietes. In: Kőrösi Csoma-Archívum 1926/1–2: 42–64.
- MUNKÁCSI–KÁLMÁN 1986: Munkácsi Bernát–Kálmán Béla, Wogulisches Wörterbuch. Akadémiai Kiadó, Budapest.
- MUSZTAFAJEV–SZTAROSZTOV 1977: Э. М.-Э. Мустафаев–Л. Н. Старостов, Турецко–русский словарь. Русский язык, Москва.
- NIELSEN 1932–62: Konrad Nielsen, Lappisk ordbok I–V. H. Aschehoug & Co., Oslo.
- NIRVI 1971: R. E. Nirvi, Inkeröismurteiden sanakirja. Lexica Societatis Fenno-Ugricae XVIII. Suomalais-ugrilainen Seura, Helsinki.
- OLAJOS 1999: Olajos Teréz, A görög kronológia. In: Bevezetés az ókortudományba III. (Szerk. Havas László–Tegyei Imre.) Kosuth Egyetemi Kiadó, Debrecen. 219–234.
- OLÁH 1999: Oláh János, Judaisztika I. Ünnepek, emléknapiok, gyász-és böjtnapiok, nevezetes napok. Filum Kiadó, Budapest.
- ONIONS 1966: Charles Talbot Onions, The Oxford Dictionary of English Etymology. (With the assistance of G. W. S. Friedrichsen and R. W. Burchfield.) Clarendon Press, Oxford.

- PAASONEN 1908: Heikki Paasonen, Csúvas szójegyzék. A Magyar Tudományos Akadémia kiadása, Budapest.
- PAASONEN 1990–96: Heikki Paasonen's Mordwinisches Wörterbuch I–IV. Zusammengestellt von Kaino Heikkilä. Herausgegeben von Martti Kahla. Lexica Societatis Fenno-Ugricae XXIII. Suomalais-ugrilainen Seura, Helsinki.
- PAASONEN–SIRO 1948: Heikki Paasonen, Ost-tscheremissisches Wörterbuch. Bearbeitet und herausgegeben von P. Siro. Lexica Societatis Fenno-Ugricae XI. Suomalais-ugrilainen Seura, Helsinki.
- PAIS 1955: Pais Dezső, Pillantások „A magyar nyelv szláv jövevényszavai” egynemely részletébe. In: Magyar Nyelv 51: 386–390.
- PAPP 1955: Papp László, A régiek keletkezése és a hét napjai. In: Magyar Nyelvőr 79: 442–446.
- PFUHL 1968: Chr. Tr. Pfuhl, Obersorbisches Wörterbuch. VEB Domowina-Verlag, Bautzen (eredeti kiadás: 1866).
- POKORNY 1959–69: Julius Pokorny, Indogermanisches etymologisches Wörterbuch. A. Francke AG Verlag, Bern.
- PUŞCARIU 1905: Sextil Puşcariu, Etymologisches Wörterbuch der rumänischen Sprache I. Lateinisches Element. Carl Winter's Universitätsbuchhandlung, Heidelberg.
- QVIGSTAD 1893: J. K. Qvigstad, Nordische Lehnwörter im Lappischen. Dybwad, Christiania.
- RAUN 2000: Alo Raun, Eesti keele etimoloogiline teatmik. Maarjamaa, Tartu.
- REY 1993: Dictionnaire historique de la langue française. Sous la direction de Alain Rey. Dictionnaires Le Robert, Paris.
- RTK = Havas László–Németh György–Szabó Edit, Római történeti kézikönyv (szerk. Németh György). Korona Kiadó, Budapest, 2001.
- SAMMALLAHTI 1989: Pekka Sammallahti, Sámi-suoma sátnegirji. Saamelais-suomalainen sanakirja. Jorgaleaddji Oy, Ohcejohka.

- SCHALK 1993: Schalk Gyula, Idők – korok – naptárak. Naptártörténet és naptárszerkesztés. TIT Uránia Csillagvizsgáló, Budapest.
- SCHALK 1999: Schalk Gyula, Naptártörténeti kislexikon. (A tudás könyvtára.) Fiesta–Saxum Kiadó, Budapest.
- SCHERNER 1977: Bernd Scherner, Arabische und neupersische Lehnwörter im Tschuwaschischen. Franz Steiner Verlag, Wiesbaden.
- SCHLACHTER 1958: Wolfgang Schlachter, Wörterbuch des Walldlapendialekts von Malå und Texte zur Ethnographie. Lexica Societatis Fenno-Ugricae XIV. Suomalais-ugrilainen Seura, Helsinki.
- SIMONYI 1981: Simonyi Károly, A fizika kultúrtörténete. Gondolat Kiadó, Budapest.
- SKES = Suomen kielen etymologinen sanakirja (szerk. Y. H. Toivonen et al). Lexica Societatis Fenno-Ugricae XII. Suomalais-ugrilainen Seura, Helsinki, 1955–78.
- SKOK 1973: Petar Skok, Etimologijski rječnik hrvatskoga ili srpskoga jezika. Jugoslavenska Akademija znanosti i umjetnosti, Zagreb.
- SŁAWSKI 1952–56: Franciszek Sławski, Słownik etymologiczny języka polskiego. Nakładem towarzystwa miłośników języka polskiego, Kraków.
- SOUTER 1964: Alexander Souter, A Glossary of Later Latin to 600 A. D. Clarendon Press, Oxford.
- SSA = Suomen sanojen alkuperä (szerk. Erkki Itkonen–Ulla Maija Kulonen). Suomalaisen Kirjallisuuden Seura, Helsinki, 1992–2000.
- StSISl = Старославянский словарь (по рукописям X–XI. веков). Под. ред. Р. М. Цейтлина–Р. Вечерки–Э. Благови. Русский язык, Москва, 1999.
- SZABÓ 1984: Szabó Árpád, Az élettelen természet. In: Szabó Árpád–Kádár Zoltán, Antik természettudomány. Gondolat Kiadó, Budapest. 11–69.

- SZAURANBIJEV 1954: Н. Т. Сауранбиев, Русско–казахский словарь. Государственное издательство иностранных и национальных словарей, Москва.
- SZÉKELY 1922: Székely István, Krisztus születésének éve és a keresztény időszámítás. A Szent István Társulat kiadása, Budapest.
- TAAGEPERA 2000: Rein Taagepera, A finnugor népek az orosz államban. Osiris Kiadó, Budapest.
- TECHNKRÓN = A technika krónikája (szerk. Felix R. Paturi). Officina Nova, Budapest, 1991.
- TESz = A magyar nyelv történeti-etimológiai szótára (főszerk. Benkő Loránd). Akadémiai Kiadó, Budapest, 1967–76.
- TRAUTMANN 1923: Reinhold Trautmann, Baltisch–slavisches Wörterbuch. Vandenhoeck & Ruprecht, Göttingen
- TRENCSENYI-WALDAPFEL 1983: Trencsényi-Waldapfel Imre, Mitológia. Gondolat Kiadó, Budapest.
- TYENYISEV–SZUJUNCSEV 1989: Э. Р. Тенишев–Х. И. Суюнчев, Карачаево–балкарско–русский словарь. Русский язык, Москва.
- UEW = Uralisches etymologisches Wörterbuch (szerk. Rédei Károly). Akadémiai Kiadó, Budapest, 1988–91.
- VAHRUSEVA 1983: В. М. Вахрушева, Удмуртско–русский словарь. Русский язык, Москва.
- VARGA 1992: Varga Zsigmond J., Görög–magyar szótár az Újszövetség irataihoz. Református Zsinati Iroda Sajtóosztálya, Budapest.
- VASMER 1986–87: Макс Фасмер, Этимологический словарь русского языка I–IV. Перевод с немецкого и дополнения О. Н. Трубачева. Прогресс, Москва.
- VEEN 1991: P. A. F. van Veen, Etymologisch woordenboek. De herkomst van onze woorden. Can Dale Lexicografie, Utrecht–Antwerpen.
- VILKUNA 1958: Kustaa Vilkuna, A hét és napjai. In: Ethnographia 69: 185–206.
- VILKUNA 1981: Kustaa Vilkuna, Vuotuinen ajantieto. Otava, Helsinki.

- VilNyelv = A világ nyelvei (főszerk. Fodor István). Akadémiai Kiadó, Budapest, 1999.
- VOIGT 1984: Voigt Vilmos, Naptár. In: Világirodalmi Lexikon 9:75. Akadémiai Kiadó, Budapest.
- VIRTARANTA–KOPONEN 1968–97: Karjalan kielen sanakirja I–VI. (Főszerk. Pertti Virtaranta–Raija Koponen.) Lexica Societatis Fenno-Ugricae XVI. Suomalais-ugrilainen Seura, Helsinki.
- VRIES 1963: Jan de Vries, Nederlands Etymologisch Woordenboek. E. J. Brill, Leiden.
- VRIES–TOLLENAERE 1991: Jan de Vries–F. de Tollenaere, Etymologisch Woordenboek. Het Spectrum, Utrecht.
- WALDE–HOFMANN 1938: Alois Walde, Lateinisches etymologisches Wörterbuch. 3. Auflage, neu bearbeitet von J. B. Hofmann. Carl Winter's Universitätsbuchhandlung, Heidelberg.
- WARTBURG 1946–2002: Walther von Wartburg, Französisches etymologisches Wörterbuch. Eine Darstellung des galloromanischen Sprachsatzen. Helbing–Lichtenhahn, Basel.
- WEHR 1952: Hans Wehr, Arabisches Wörterbuch für die Schriftsprache der Gegenwart. Otto Harrasowitz, Leipzig.
- WICHMANN 1903: Yrjö Wichmann, Die tschuwassischen Lehnwörter in den permischen Sprachen. Suomalais-ugrilaisen Seuran toimituksia XXI. Helsingfors.
- WICHMANN 1942: Yrjö Wichmann, Syrjänischer Wortschatz. Bearbeitet und herausgegeben von T. E. Uotila. Lexica Societatis Fenno-Ugricae VII. Suomalais-ugrilainen Seura, Helsinki.
- WICHMANN 1987: Yrjö Wichmann, Wotjakischer Wortschatz. Bearbeitet und herausgegeben von T. E. Uotila und Mikko Korhonen. Lexica Societatis Fenno-Ugricae XXI. Suomalais-ugrilainen Seura, Helsinki.
- ZAJCEVA–MULLONEN 1972: М. И. Зайцева–М. И. Муллонен, Словарь вепского языка. Наука (Ленинградское отделение), Ленинград.

Rövidítésjegyzék

akk.	akkád	le.	lengyel
ang.	angol	litv.	litván
angsz.	angolszász	lp.	lapp
av.	avesztai	mac.	macedón
bask.	baskír	magy.	magyar
blg.	bolgár	md.	mordvin
blr.	belorusz	mdE	erza-mordvin
bret.	breton	mdM	moksa-mordvin
cser.	cseremisiz	ném.	német
csuv.	csuvas	nog.	nogaj
fi.	finn	norv.	norvég
fr.	francia	ny. germ.	nyugati germán
gör.	görög	ol.	olasz
héb.	héber	or.	orosz
hett.	hettita	osztj.	osztják
holl.	holland	DN	gyemjankai nyj.
ieur.	indoeurópai	Kaz	kazimi nyj.
ink.	inkeri finn	O	obdorszki nyj.
izl.	izlandi	Trj	tremjugani nyj.
k-aln.	középalnémet	V	vahi nyj.
karat.	karatáj	Vj	vaszjugani nyj.
karj.	karjalai	óang.	óangol
kat.	katalán	ófn.	ófelnémet
kaz.	kazah	ófr.	ófrancia
kfn.	középfelnémet	ógerm.	ógermán
kholl.	középholland	óizl.	óizlandi
kirg.	kirgiz	ónorv.	ónorvég
közé pang.	közé pangol	óor.	óorosz
krcs-balk.	karacsáj-balkár	ópor.	óporosz
krkp.	karakalpak	ósk.	óskandináv
lat.	latin	ósv.	ósvéd

ószl.	ószláv	tat.	tatár
örm.	örmény	trkm.	türkmen
örm-kpcs.	örmény-kipcsak	ttör.	törökországi török
összl.	összláv	Ug.	ugor
pehl.	pehlevi	ukr.	ukrán
port.	portugál	újgör.	újgörög
prov.	provanszál	üzb.	üzbég
rom.	román	vog.	vogul
skand.	skandináv	É	északi nyj.
sp.	spanyol	K	kondai nyj.
sum.	sumér	KL	középső-lozvai nyj.
sv.	svéd	P	pelimkai nyj.
sz-h.	szerb-horvát	Szo	szoszvai nyj.
szkr.	szanszkrit	T	tavdai nyj.
szlk.	szlovák	votj.	votják
szln.	szlovén	zürj.	zürjén

Tartalomjegyzék

Előszó.....	3
--------------------	----------

1. Miért hétnapos a hét? Az idő mérésének egységei

Az idő mérésének alapjai.....	9
Az év.....	11
A hónap	14
A nap	17
Az óra és a perc	20
A hét	21

2. Melyik a hét első napja? A sorszámnévi eredetű nevek

Kiindulópont a szombat.....	29
A <i>šabbath</i> vándorútja.....	36
A szombat helyét elfoglalja a vasárnap	38

3. Zeusz, Mars és Ódin – a görög és római istenektől a germán napnevekig. Az asztrológikus-mitológikus eredetű nevek

Az asztronómiától az asztrológiáig.....	45
Görög és római istenek és bolygók.....	54
A bolygók és a hét napjai	61
Germán istenek és napnevek	65

4. A kereszténység hatása a napok megnevezésére

A heti ünnepnap a vasárnap lesz.....	73
Az Úr napja.....	74
Szent nap	75
Vasárnap nem dolgozunk	77
A böjt napja	79
A vasárnap megnevezése Európa különböző nyelveiben	80

5. A hét feje és a kis péntek. A helyzetviszonyító nevek

Hétfő, a hét kezdete	81
Kedd, az üres nap.....	84
Szerda, a hét közepe	85
Csütörtök, a kis péntek	87
Szombat, a péntek utáni nap	88
Vasárnap, a hét vége (és kezdete).....	89
Melyik az ünnepnap: péntek vagy vasárnap?	89

6. A fürdés idejétől a lóra szállásig. Jeles napok

A mosás és mosakodás napja.....	93
A vásár napja	94
A lóra szállás napja.....	95
A vér napja	95

7. Kettednaptól a vásárnapig. A magyar napnevek

A napnevek etimológiai szótára

angol 103, arab 104, azeri 105, baskír 106, belorusz 108, bolgár 109, breton 110, cseh 110, cseremisiz 111, csuvas 112, dán 114, észt 115, färöi 116, finn 117, francia 118, fríz 119, görög 120, héber 122, holland 123, inkeri finn 124, ír 125, izlandi 126, karacsáj-balkár 127, karaim 128, karakalpak 130, karjalai 130, katalán 131, kazah 132, kirgiz 132, kymro (walesi) 133, lapp 134, latin 137, lengyel 140, lett 141, litván 141, lív 142, macedón 143, magyar 143, máltai 145, mordvin 146, német 147, nogaj 148, norvég 149, olasz 150, orosz 151, osztják 152, perzsa 152, portugál 153, provanszál 153, román 154, spanyol 155, svéd 156, szerb-horvát 156, szlovák 157, szlovén 158, szorb 158, tatár (kazányi) 159, tatár (miser) 161, törökországi török 162, türkmén 163, ukrán 164, üzbég 164, vepsze 165, vogul 166, votják 167, zürjén 169

A kisebbségi helyzetben lévő nyelvek rövid leírása

Szómutató.....

Irodalomjegyzék.....

Rövidítésjegyzék.....

Vajon mindig hétnapos volt a hét? Honnan ered ez a beosztás?
Melyik a hét első napja? A vasárnap vagy a hétfő?
Mi köze Zeusznak a csütörtökhöz, Marsnak a kedddhez, a szépség istennőjének pedig a péntekhez?
Hogyan nevezték a hét napjait a vikingek?
Melyik az ünnepnap: a péntek, a szombat vagy a vasárnap?
Melyik a kis péntek, s melyik a hét közepe?
Mikor van a lóra szállás napja? Melyik a vér napja?
Mikor mosakodtak a skandinávok?
Honnan erednek a hét napjainak magyar nevei?

Ezekre és ezekhez hasonló kérdésekre kaphat választ e könyvből az olvasó. A kötet a hét napjainak megnevezését vizsgálja, elsősorban nyelvészeti szempontból, ami nem választható el a művelődéstörténeti háttértől. A vizsgálatba a szerző 66 nyelvet vont be az angoltól az Urál-vidéki zürjénig, a portugáltól az északi Barents-tenger mellett beszélt lappig, s szemléletesen tárja elénk azt a folyamatot, amelynek révén a héber, a görög és a latin napnevek világhódító útjukra indultak.

A kötet két részből áll: az első fele a napnevek tipológiai áttekintését s azok kultúrtörténeti vonatkozásait bemutató egység, a második részben pedig közel hatszáz név eredetéről kaphatunk információkat.